

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

MALİYE ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE YEREL YÖNETİM HARCAMALARININ İLLERİN
SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SEVİYESİNE ETKİLERİ**

DOKTORA TEZİ

MEHMET ÖKSÜZ

**Tez Danışmanı
PROF. DR. SELÇUK İPEK**

ÇANAKKALE – 2021

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MALİYE ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE YEREL YÖNETİM HARCAMALARININ İLLERİN
SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SEVİYESİNE ETKİLERİ**

DOKTORA TEZİ

MEHMET ÖKSÜZ

Tez Danışmanı

PROF. DR. SELÇUK İPEK

Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri kurumu tarafından desteklenmiştir.

Proje No: SDK-2020-3326

ÇANAKKALE – 2021

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Mehmet ÖKSÜZ

09/06/2021

TEŞEKKÜR

Yerel yönetimler, kamusal ihtiyaçların karşılanması noktasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu birimlerin aldıkları kararlar ve ürettikleri mal ve hizmetler yerelde yaşayanları doğrudan etkileyen önemli faktörlerdir. Ancak yazın taramasında yerel yönetimlerin harcamalarının sosyo-ekonomik yapı üzerindeki etkisini ortaya koyan az sayıda çalışma yer almaktadır. Bu yüzden, çalışmanın alan yazına katkı sağlayacağını umuyor, bu konuda çalışma yapan herkese faydalı olmasını temenni ediyorum. Araştırmaktan ve çalışırken öğrenmekten zevk aldığım bu konuyu bana önerdiği ve bu zorlu süreçte katkılarını hiç esirgemediği için danışman hocam Prof. Dr. Selçuk İPEK'e şükranlarımı sunuyorum. Yüksek lisans aşamamdan itibaren akademik yaşantım adına bana yaptığı katkılar oldukça fazladır. Bu anlamda ona çok şey borçluyum.

Tez izleme komitemde bulunan Prof. Dr. Murat AYDIN ve Doç. Dr. Özgür TOPKAYA hocalarıma da ayrıca her aşamada yanımda oldukları, bana güvendikleri ve tezimin ilk aşamasından itibaren destek verdikleri için teşekkür ediyorum. Bakış açıları ve önerileriyle bana çok şey kattılar. Çalışmalarından sıklıkla faydalandığım, çıkmaza düştüğüm zamanlarda yol gösteren Prof. Dr. Özhan ÇETİNKAYA hocama da şükranlarımı sunarım.

Yetişmemde büyük emekleri olan ve daima arkamda durup destek veren annem Raziye ve babam Yunus ÖKSÜZ'e çok teşekkür ediyorum. Onların fedakârlıkları sayesinde bugünleri görebiliyorum, minnettarım. Ayrıca, eğitim hayatımda karşılaştığım bana katkı sağlayan tüm hocalarıma da teşekkür ederim. Bu zorlu süreçte beni motive eden dostlarım Sedat YAKUT'a, Öğr. Gör. Şeyda GÖKNUR'a ve Dr. Öğr. Üyesi Mesut YÜCESAN'a da çok teşekkür ederim.

Çalışmalarım sırasında gerekli ilgiyi gösteremediğim, onunla daha az vakit geçirmek zorunda kaldığım kızım Masal ÖKSÜZ'e ve içinde bulunduğumuz pandemi döneminde dahi her fırsatta çalışabilmem için bana ortam yaratmaya çalışan, kendinden fedakârlık yapan, beni motive eden, desteğini her zaman hissettiğim sevgili eşim Mehtap ÖKSÜZ'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Hayattaki en büyük zenginlik, mutlu bir aileye sahip olmaktır.

Mehmet ÖKSÜZ
Çanakkale, Haziran 2021

ÖZET

TÜRKİYE’DE YEREL YÖNETİM HARCAMALARININ İLLERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİSE ETKİLERİ

Mehmet ÖKSÜZ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Selçuk İPEK

09/06/2021, 171

İller arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının ciddi seviyelere ulaşması ülkede; üretim düzeyinin kapasitenin altında kalmasına, refah kaybı yaşanmasına, iç göç sorununa, çarpık kentleşmeye ve hatta iç karışıklığa dahi neden olabilmektedir. Bu sebeplerden dolayı iller arasında var olan sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının tespit edilmesi ve giderilmesi son derece önemlidir. Bu farklılıkların giderilmesine yönelik adımlar büyük ölçüde kamu kesimi tarafından atılmakta, özel kesim ise uygulanan devlet politikalarıyla yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Burada kamu kesimi ile merkezi yönetim, yerel yönetim, sosyal güvenlik kuruluşu, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu kuruluşlarının bütünü ifade edilmekte ve bu birimlerin sosyo-ekonomik gelişim sürecinde az ya da çok rol oynadığı görülmektedir. Bu birimlerden birisi olan yerel yönetimler yerel düzeydeki halkın mahalli ve müşterek ihtiyaçlarının giderilmesi temel amacıyla varlığını sürdürmekte, sundukları yaygın eğitim hizmetleriyle beşeri sermaye stokunun geliştirilmesine, altyapı yatırımları ile üretim ve ticaretin iyileştirilmesine, fiziki çevrenin pozitif değişimine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle yerel yönetimler sosyo-kültürel alanda verilen hizmetlerle ilin yaşanabilirliğinin artırılmasında ve bir bütün olarak ilin sosyo-ekonomik gelişimi üzerinde kilit rol oynamaktadırlar. Yerel yönetimlerin bu hizmetleri yerine getirebilmesi ve bu hizmetleri daha da geliştirebilmesi, her şeyden önce, bunları karşılayacak iktisadi ve mali kaynaklara bağlıdır. Bu sebeple çalışmada, yerel yönetim harcamaları ile sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi arasında istatistiki açıdan bir ilişkinin bulunup bulunmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu ilişkiyi detaylı bir biçimde analiz

edebilmek amacıyla yöntem olarak panel veri analizi seçilmiş ve beş farklı ekonometrik model kurulmuştur. Türkiye’deki 81 il için 2013-2017 yılları arası verileri kullanılarak yapılan analiz sonucunda yatırım harcamalarıyla “beşeri sermaye” ve “sosyo-ekonomik gelişmişlik” arasında; cari harcamalarla da “ildeki üretim ve ticaret” ve “ilin yaşanabilirliği” arasında istatistiki olarak anlamlı pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yerel yönetimler, yerel yönetim harcamaları, sosyo-ekonomik gelişmişlik, kamusal mallar, panel veri analizi

ABSTRACT

EFFECTS OF LOCAL GOVERNMENT EXPENDITURES ON PROVINCES' SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT LEVELS IN TURKEY

Mehmet ÖKSÜZ

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Doctoral Dissertation in Public Finance

Advisor: Prof. Dr. Selçuk İPEK

09/06/2021, 171

Reaching serious levels of socio-economic development differences among provinces may lead to production levels to remain below capacity, loss of prosperity, internal migration problem, unplanned urbanization and even internal confusion in the country. For these reasons, it is extremely important to identify and eliminate the differences in socio-economic development that exist among the provinces. Steps to eliminate these differences are largely taken by the public sector, while the private sector tries to be guided by the implemented state policies. Here, the public sector and the central government, local government, social security organization, state economic enterprises and other public institutions are expressed as a whole, and it is seen that these units play a more or less role in the socio-economic development process. Local governments, which are one of these units, continue to exist with the main purpose of meeting the local and common needs of the local people, and contribute to the development of human capital stock with their non-formal education services, improvement of production and trade with infrastructure investments, and positive change of the physical environment. For this reason, local governments play a key role in increasing the livability of the province through services provided in the socio-cultural field and on the socio-economic development of the province as a whole. In order to analyze this relationship in detail, panel data analysis was selected as a method and five different econometric models were established. As a result of the analysis made using the data between 2013-2017 for 81 provinces in Turkey, there is a statistically significant positive relationship between investment expenditures and “human capital” and “socio-

economic development”; also between current expenditures and “production and trade in the province” and “livability of the province”.

Keywords: Local governments, local government expenditures, socio-economic development, public goods, panel data analysis

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	xi
TABLolar DİZİNİ.....	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xv
 BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ	 1
 İKİNCİ BÖLÜM YEREL YÖNETİMLER VE SOSYO-EKONOMİK GELİŞME İLİŞKİSİNE YÖNELİK KURAMSAL ÇERÇEVE VE YAZIN TARAMASI	 5
2.1. Kamu Kesimi Üretici Birimi Olarak Yerel Yönetimler.....	6
2.1.1. Merkezden Yönetim ve Yerinden Yönetim	9
2.1.2. Yerel Kamusal Mal ve Hizmetler	11
2.1.3. Yerel Yönetimlerin Doğrudan Sundukları Mal ve Hizmetler.....	18
2.1.4. Yerel Yönetimlerin Merkezi Yönetimle Birlikte Sundukları Mal ve Hizmetler.....	20
2.2. Kamu Harcamaları Kavramı ve Yerel Yönetimler	24
2.2.1. Merkezi ve Yerel Yönetim Harcaması Kavramı.....	24
2.2.2. Kamu Harcamalarının Bileşimi	26
Cari Harcamalar	27
Yatırım Harcamaları	28
Transfer Harcamaları	30
2.3. Sosyo-Ekonomik Gelişme ve Yerel Yönetimlerin Rolü.....	32
2.3.1. Sosyo-Ekonomik Gelişme Kavramı ve Önemi	32
2.3.2. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Farklılıklarının Ortaya Çıkış Nedenleri ...	37

2.3.2. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Farklılıklarının Yol Açtığı Sorunlar	39
2.3.2. Sosyo-Ekonomik Gelişmede Yerel Yönetimlerin Rolü.....	41
2.4. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Seviyesinin Ölçülmesine Yönelik Yazın Taraması.....	45
2.4.1. Çeşitli Ülkelerde Yapılan Ampirik Çalışmalar	46
2.4.2. Türkiye’de Yapılan Ampirik Çalışmalar	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK GÖSTERGELERİNİN YAPISI VE TÜRKİYE’DE İLLERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİĞİ	67
--	----

3.1. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Göstergelerinin Yapısı ve Hesaplanması.....	67
3.1.1. Beşeri Sermaye Endeksi ve Değişkenleri	68
3.1.2. Yenilikçilik Endeksi ve Değişkenleri	72
3.1.3. Üretim ve Ticaret Endeksi ve Değişkenleri	74
3.1.4. Yaşanabilirlik Endeksi ve Değişkenleri	77
3.1.5. Endekslerin Hesaplanması	80
3.2 Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişliği.....	82
3.2.1. İllerin Beşeri Sermaye Endeksi Sıralaması	82
3.2.2. İllerin Yenilikçilik Endeksi Sıralaması	86
3.2.3. İllerin Üretim ve Ticaret Endeksi Sıralaması.....	91
3.2.4. İllerin Yaşanabilirlik Endeksi Sıralaması	96
3.2.5. İllerin Genel Endeks Sıralaması.....	102

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ	106
------------------------	-----

4.1. Araştırmanın Amacı.....	107
4.2. Araştırmanın Önemi	107
4.2. Araştırmanın Evreni.....	108
4.3. Araştırmanın Yöntemi	108
4.4. Araştırmanın Kısıtları	112
4.5. Araştırmanın Veri Seti ve Modeli.....	116

BEŞİNCİ BÖLÜM
ARAŞTIRMA BULGULARI

118

5.1. Yerel Yönetim Harcamalarının Beşeri Sermayeye Etkisi ile İlgili Bulgular.....	118
5.2. Yerel Yönetim Harcamalarının Üretim ve Ticarete Etkisi ile İlgili Bulgular	123
5.3. Yerel Yönetim Harcamalarının Yaşanabilirliğe Etkisi ile İlgili Bulgular	127
5.4. Yerel Yönetim Harcamalarının Sosyo-Ekonomik Gelişmişliğe Etkisi ile İlgili Bulgular	132
5.5. Yerel Yönetim Harcamalarının İl Bazında Kişi Başına Düşen GSYH'ya Etkisi ile İlgili Bulgular.....	137

ALTINCI BÖLÜM
SONUÇ ve ÖNERİLER

142

6.1. SONUÇ.....	142
6.2. ÖNERİLER.....	150
KAYNAKÇA	153
EKLER	I
ÖZGEÇMİŞ.....	XL

SİMGELER VE KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARDEB	: Araştırma Destek Programları Başkanlığı
Ar-Ge	: Araştırma Geliştirme
BSE	: Beşeri Sermaye Endeksi
Bkz.	: Bakınız
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirmesi
DB	: Dünya Bankası
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EDAM	: Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Derneği
EDAS	: Ortalama Çözüm Uzaklığına Göre Değerlendirme
EIU	: The Economist Gazetesi İstihbarat Birimi
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla
HCA	: Hiyerarşik Kümeleme Analizi
ISEW	: Sürdürülebilir Ekonomik Refah Endeksi
İBBS	: İktisadi Bölge Birimleri Sınıflandırması
İGE	: İnsani Gelişme Endeksi
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
LCA	: Yaşam Döngüsü Değerlendirmesi
MDS	: Çok Boyutlu Ölçekleme (Multidimensional Scaling)
MEVKA	: Mevlana Kalkınma Ajansı
MFA	: Malzeme Akışı Analizi
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
RDIC	: Çin için Bölgesel Gelişme Endeksi

SBB	: Strateji ve Bütçe Başkanlığı
SEGE	: Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
TBA	: Temel Bileşenler Analizi
TMD	: Taksonomik Gelişim Ölçüsü
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
URAK	: Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu
UTE	: Üretim ve Ticaret Endeksi
WEF	: Dünya Ekonomik Forum
VZA	: Veri Zarflama Analizi
YAE	: Yaşanabilirlik Endeksi
YKS	: Yükseköğretime Geçiş Sınavı
YEE	: Yenilikçilik Endeksi

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa
Tablo 1	Çeşitli Ülkelerde Sosyo-Ekonomik Gelişmenin Hesaplanmasına Yönelik Yapılan Ampirik Çalışmalar	51
Tablo 2	Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Gelişmenin Hesaplanmasına Yönelik Olarak Kurumlar Tarafından Yapılan Ampirik Çalışmalar	60
Tablo 3	Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Gelişmenin Hesaplanmasına Yönelik Olarak Bireysel Araştırmacılar Tarafından Yapılan Ampirik Çalışmalar.....	65
Tablo 4	Beşeri Sermaye Endeksini Oluşturan Değişkenler.....	70
Tablo 5	Yenilikçilik Endeksini Oluşturan Değişkenler.....	74
Tablo 6	Üretim ve Ticaret Endeksini Oluşturan Değişkenler	75
Tablo 7	Yaşanabilirlik Endeksini Oluşturan Değişkenler	79
Tablo 8	İllerin Yıllara Göre Beşeri Sermaye Endeksi Sıralaması	84
Tablo 9	Beşeri Sermaye Endeksini Oluşturan Değişkenler Bazında En Yüksek Performansı Gösteren İller	85
Tablo 10	İllerin Yıllara Göre Yenilikçilik Endeksi Sıralaması	89
Tablo 11	Yenilikçilik Endeksini Oluşturan Değişkenler Bazında En Yüksek Performansı Gösteren İller	90
Tablo 12	İllerin Yıllara Göre Üretim ve Ticaret Endeksi Sıralaması.....	93
Tablo 13	Üretim ve Ticaret Endeksini Oluşturan Değişkenler Bazında En Yüksek Performansı Gösteren İller	94
Tablo 14	İllerin Yıllara Göre Yaşanabilirlik Endeksi Sıralaması.....	99
Tablo 15	Yaşanabilirlik Endeksini Oluşturan Değişkenler Bazında En Yüksek Performansı Gösteren İller	101
Tablo 16	İllerin Yıllara Göre Genel Endeks Sıralaması.....	104
Tablo 17	Cari harcama dışında kabul edilebilecek harcamalar	114
Tablo 18	Model 1’e İlişkin Homojenlik Testi Bulguları.....	119
Tablo 19	Model 1’e İlişkin Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Bulguları.....	119

Tablo 20	Model 1'e İlişkin Pesaran CIPS Birim Kök Testi Bulguları	120
Tablo 21	Model 1'e İlişkin Hausman Testi Bulguları	120
Tablo 22	Model 1'e İlişkin Panel Veri Analizi Bulguları	121
Tablo 23	Model 2'ye İlişkin Homojenlik Testi Bulguları	123
Tablo 24	Model 2'ye İlişkin Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Bulguları	124
Tablo 25	Model 2'ye İlişkin Pesaran CIPS Birim Kök Testi Bulguları	124
Tablo 26	Model 2'ye İlişkin Hausman Testi Bulguları	125
Tablo 27	Model 2'ye İlişkin Panel Veri Analizi Bulguları	125
Tablo 28	Model 3'e İlişkin Homojenlik Testi Bulguları	128
Tablo 29	Model 3'e İlişkin Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Bulguları	128
Tablo 30	Model 3'e İlişkin Pesaran CIPS Birim Kök Testi Bulguları	129
Tablo 31	Model 3'e İlişkin Hausman Testi Bulguları	129
Tablo 32	Model 3'e İlişkin Panel Veri Analizi Bulguları	130
Tablo 33	Model 4'e İlişkin Homojenlik Testi Bulguları	132
Tablo 34	Model 4'e İlişkin Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Bulguları	133
Tablo 35	Model 4'e İlişkin Pesaran CIPS Birim Kök Testi Bulguları	133
Tablo 36	Model 4'e İlişkin Hausman Testi Bulguları	134
Tablo 37	Model 4'e İlişkin Panel Veri Analizi Bulguları	134
Tablo 38	Model 5'e İlişkin Homojenlik Testi Bulguları	137
Tablo 39	Model 5'e İlişkin Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Bulguları	137
Tablo 40	Model 5'e İlişkin Pesaran CIPS Birim Kök Testi Bulguları	138
Tablo 41	Model 5'e İlişkin Hausman Testi Bulguları	139
Tablo 42	Model 5'e İlişkin Panel Veri Analizi Bulguları	139

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa
Şekil 1	Ülkelerin Ekonomik ve Sosyal Performansını Değerlendirme Şeması.....	34
Şekil 2	Sosyo-Ekonomik Gelişmişliği Etkileyen Faktörlerin Döngüsü	35

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İller arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları, gelişmiş ülkelerde dahi karşılaşılan bir sorun olmakla birlikte, beraberinde getirdiği ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlar nedeniyle önemsenmeli ve bu farklılıkların mümkün olan en az seviyeye indirilebilmesi için kamu kesimi tarafından çaba gösterilmelidir. Ancak, bu farklılıkları azaltmak ve oluşabilecek sorunların yaşanmasını engelleyebilmek için öncelikle farklılıkların meydana gelme sebeplerini iyi analiz etmek gerekmektedir. Bu farklılıklar yalnızca ekonomik ya da sosyal nedenlerle değil, aynı zamanda coğrafi, siyasal ve kültürel nedenlerle de oluşmakta ve/veya artmaktadır. Çok farklı nedenlerle ortaya çıktığından dolayı, çözüm yolları da her il için farklılık arz etmektedir. Bu sebeple, yerel düzeyde politikalar oluşturulmalı ve ihtiyaca uygun mal ve hizmetlerin sunumu gerçekleştirilmelidir.

Kamu kesimi; optimum hizmet alanı, etkinlik ve verimlilik ilkelerini de göz önünde bulundurarak, üretilen mal ve hizmetlerin bir kısmını merkezi idare tarafından, bir kısmını ise yerel yönetimler aracılığıyla sunmaktadır. Bu açıdan, yerel yönetimlerin görev ve sorumluluklarının yanı sıra bu yetki ve sorumluluklarla paralel olarak harcamaları da zaman içinde artış göstermektedir. Kendi kanunlarında izin verilen görev ve sorumlulukları yerine getirmekle mükellef olan yerel yönetimler, bu mükellefiyeti yerine getirirken çeşitli harcamalar yapmakta ve dolayısıyla kurulu oldukları bölgeyi mali, ekonomik ve sosyal açılardan etkilemektedirler. Bu sebeple, yerel yönetimler de bulundukları ilin gelişmişliğine katkıda bulunarak, iller arası gelişmişlik farklılıkları azaltmak amacıyla çaba göstermesi gereken aktörlerden birisi konumundadır.

Kamu harcamaları ve bunların sosyo-ekonomik gelişmişliğe etkileri denildiğinde genellikle akla merkezi yönetim harcamaları gelmekte, yerel yönetimlerin harcama miktarları nispeten düşük olduğundan bu idarelerin harcamalarının etkileri ise ihmal edilmektedir. Ancak, kamu kesiminin önemli bir parçasını oluşturan yerel yönetimlerin harcamalarının da önemli etkileri bulunmaktadır. Bu çerçevede, yerel yönetim harcamalarının illerin sosyo-ekonomik gelişmişliği üzerinde ne derece etkili olduğu, eğer

etkiliyse, hangi harcama türlerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik üzerinde daha etkili olduğunun araştırılması bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Elde edilecek bulgular ışığında yerel yönetim yöneticilerinin politika oluşturma aşamasında yararlanabilecekleri önemli sonuçlar elde edilmesi ve çalışmanın literatüre katkıda bulunması hedeflenmektedir. Daha doğru ve daha genel geçer sonuçlara ulaşabilmek adına çalışmanın örnekleme de geniş tutulacaktır. Bu çerçevede, çalışmaya Türkiye'deki tüm il özel idareleri ve belediyeler dâhil edilecektir. Çalışmada çok sayıda birim yer aldığından dolayı, ekonometrik yöntemlerden panel veri analizi kullanılacaktır. Kamu harcamalarının sosyo-ekonomik gelişmişliğe etkilerini daha detaylı görebilmek adına toplam beş model test edilecektir. Buradaki ilk modelde yerel yönetim harcama türlerinin beşeri sermaye üzerindeki etkisi araştırılacakken, ikinci modelde üretim ve ticaret üzerindeki, üçüncü modelde yaşanabilirlik üzerindeki, dördüncü modelde sosyo-ekonomik gelişmişlik üzerindeki ve beşinci modelde ise ilde kişi başına düşen Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) üzerindeki etkileri test edilecektir.

Çalışmada temel olarak üç kısıt bulunmaktadır. Birinci kısıt, analizde yer alan harcama türlerinin hesaplanmasıyla ilgilidir. Analizde kullanılan harcama verileri; cari, yatırım ve transfer harcamaları şeklinde sınıflandırılmaktadır. Ancak, analitik bütçe sınıflandırmasına geçildiğinden beri harcamalar bu sınıflandırma sistemi kullanılarak yayımlanmamakta, bu durum da Muhasebat Genel Müdürlüğü'ndeki verileri kullanarak çalışmada hesaplanmasını zorunlu kılmaktadır. İkinci kısıt ise sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi ile ilgilidir. Türkiye'de birkaç kurum tarafından ara dönemler itibariyle sosyo-ekonomik gelişme verilerinin yayımlanmasına karşın, "İllerarası Rekabetçilik Endeksi" çalışması haricinde hiçbir çalışma birbirini izleyen yıllar için yapılmamıştır. Bu nedenle, adı geçen çalışmada kullanılan veri seti ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması çalışmasındaki veri seti birbirine çok yakın olduğundan İllerarası Rekabetçilik Endeksi çalışmasından faydalanılacaktır. Üçüncü ve son kısıt ise veri setinin zamanı ile ilgilidir. 2019 yılında yayımlanan İllerarası Rekabetçilik Endeksi çalışmasında yer alan veriler yalnızca 2013 ile 2017 yıllarını kapsamaktadır. Ulaşılabilecek sosyo-ekonomik gelişmişlik verileri belirtilen yıllarla sınırlı olduğu için çalışma 2013-2017 dönemi ile sınırlı kalmaktadır.

Çalışma altı ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümü izleyen ikinci bölümde yerel yönetimler ve sosyo-ekonomik gelişmişlik arasındaki kuramsal çerçeve çizilecek ve konuya ilişkin yazın taramasına yer verilecektir. Burada ilk olarak kamu kesimi üretici birimlerinden birisi olan yerel yönetimlerin hangi tür mal ve hizmetleri ürettikleri, bunlardan hangilerinin merkezi idare ile birlikte, hangilerinin ise doğrudan üretildiği konuları detaylı bir biçimde ortaya konulacaktır. İkinci başlıkta ise yerel yönetimler tarafından mal ve hizmet sunulabilmesi için yapılan harcamalar ve bu harcamaların bileşimleri ele alınacaktır. Üçüncü olarak ise sosyo-ekonomik gelişmişlik kavramı açıklanarak, sosyo-ekonomik gelişmişlik adına yerel yönetimlerin neler yapabilecekleri tartışılacaktır. Son olarak da sosyo-ekonomik gelişmişliği ölçmeye yönelik yazın taramasına yer verilecektir. Burada, çeşitli ülkeler ve Türkiye’de sosyo-ekonomik gelişmişlikle ilgili yapılan birçok ampirik çalışmanın yöntemine, dönemine, veri setine ve bulgularına yer verilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, öncelikle ekonometrik analizde kullanılacak sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksinin hangi göstergelerden oluştuğu ve sosyo-ekonomik gelişmişliğin hesaplanması yöntemi ele alınacaktır. Daha sonrasında, incelenen beş dönem içerisinde Türkiye’deki 81 ilin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksindeki yeri tartışılacaktır.

Dördüncü bölümünde ise araştırmanın metodoloji hakkında bilgiler verilecektir. Burada çalışmanın amacına, önemine, evrenine, yöntemine, kısıtlarına, veri setine ve son olarak da modeline değinilecektir.

Beşinci bölümde, kurulan beş modele ilişkin elde edilen panel veri analizi bulguları ortaya konulacaktır. Burada yerel yönetim harcamaları türleri ile beşeri sermaye stoku, illerdeki üretim ve ticaret durumu, illerin yaşanabilirliği, sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi ve il bazında kişi başına düşen GSYH arasında istatistiki bir ilişkinin bulunup bulunmadığı test edilecektir. Burada il bazında kişi başına düşen GSYH değişkeni önemli bir detayın test edilebilmesi amacıyla eklenmiştir. Bilindiği gibi, kişi başına düşen GSYH’nın artması iktisadi gelişmeye işaret etmekte, ancak yapısal ve insani gelişme için yetersiz kalmaktadır. Ancak, sosyo-ekonomik gelişme kavramı ise içerisinde iktisadi, yapısal, insani vb. bileşenleri içeren karmaşık bir olgudur. Yerel yönetimlerin, bu çok yönlü olgunun hangi

bileşeninde daha etkili olduğunu anlayabilmek adına il bazında kişi başına düşen GSYH bağımlı değişkeni kullanılarak bir model daha oluşturulmuştur.

Altıncı ve son bölümde ise panel veri analizi sonucu elde edilen bulgular yorumlanacak ve sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının azaltılabilmesi adına merkezi yönetime ve yerel yönetime bazı önerilerde bulunulacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

YEREL YÖNETİMLER VE SOSYO-EKONOMİK GELİŞME İLİŞKİSİNE YÖNELİK KURAMSAL ÇERÇEVE VE YAZIN TARAMASI

Kamusal kaynaklar yalnızca kamu harcaması amacıyla değil, aynı zamanda kamunun üstlenmiş olduğu kaynak ve gelir dağılımında adaletin sağlanması, ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanarak refah seviyesinin yükseltilmesi gibi diğer sorumlulukları da yerine getirebilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Ulusal devletlerde merkezden yerele şeklinde uygulanan politikalar küreselleşmeyle birlikte yerini yerelden merkeze uygulanan politikalara bırakmaya başlamış, bu süreçte kamu kesimi üretici birimlerinden birisi olan yerel yönetimler daha da önem kazanmıştır. Böylece gerek kamu harcamalarının yapılması gerekse devletin üstlendiği diğer görevleri konusunda merkezi yönetimin yanı sıra yerel yönetimlere de önemli görevler düşmüştür. Bu durum ise beraberinde idareler arası ilişkilerin düzenlenmesi gereksinimini doğurmuş, hangi idarenin hangi mal ve hizmetleri üreteceği ile gelir kaynaklarının nasıl paylaşılacağı konularını gündeme getirmiştir. Şüphesiz ki yetki ve sorumlulukları yerine getirebilmeleri için yerel yönetimlere bu yetki ve sorumlulukları ile doğru orantılı gelir kaynakları tahsis edilmesi ve harcama yetkisi verilmesi gerekmektedir.

Çalışmasının bu bölümünde ilk olarak merkezden yönetim ve yerinden yönetim anlayışları açıklanacaktır. İkinci olarak da yerel nitelikteki kamusal mal ve hizmetlerin neler olduğu, bu mal ve hizmetlerin yerel yönetimler tarafından sunulmasının avantajları ve dezavantajları tartışılacaktır. Daha sonra ise yerel yönetimler tarafından doğrudan sunulan mal ve hizmetler ile merkezi yönetimle birlikte sunulan mal ve hizmetlerin neler olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Elbette ki yerel yönetimlerin bu mal ve hizmetleri üretebilmeleri için harcama yapması gerektiğinden ikinci olarak da kamu harcaması kavramı açıklanacaktır. Ayrıca burada, çalışmanın ekonometrik analiz kısmında kullanılacak olan cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları kavramlarına ve bunların temel özelliklerine değinilecektir. Daha sonra, sosyo-ekonomik gelişme olgusu ele alınacak, sosyo-ekonomik gelişme sürecinde yerel yönetimlerin önemi ve katkısı aktarılmaya

çalışılacaktır. Son olarak da sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesinin ölçülmesine yönelik olarak yazın taraması yapılarak ampirik çalışmalardan bahsedilecektir.

2.1. Kamu Kesimi Üretici Birimi Olarak Yerel Yönetimler

Beşeri ihtiyaçların giderilmesi sorunsalı, geçmişten günümüze tüm toplumların ortak sorunu halindedir. Buradaki beşeri ihtiyaçlardan kasıt; özel (kişisel) ve kamusal (toplumsal) ihtiyaçlardır. Oldukça karmaşık bir mekanizmaya sahip olan beşeri ihtiyaçların giderilmesi sorunu; üretim, tüketim, bölüşüm ve dolaşım gibi bazı ekonomik olayların ortaya çıkmasına sebep olduğundan bunlara ilişkin problemlerin tespit edilip çözülmesi son derece önem arz etmektedir (Nadaroğlu, 2000: 20).

Özel ihtiyaçlar, insanların varlıklarını sürdürebilmek için gidermek zorunda oldukları yemek, içmek, barınmak ve eğlenmek gibi kişisel ihtiyaçları ifade ederken; kamusal ihtiyaçlar tüm toplum üyelerinin bir arada yaşamalarından doğan güvenlik, asayiş, adalet, diplomasi gibi ortak ihtiyaçlarını ifade etmektedir (Mutluer vd., 2010: 9). Özel ihtiyaçlar insanların fizyolojik birer varlık olmasından kaynaklanmaktadır. Şahsi tüketim (içsel fayda) ile karşılanmakta, özel mal ve hizmetlerin üretimi ile kullanımını (piyasa üretimini) gerektirmektedir. Oysa kamusal ihtiyaçlar insanların toplum halinde yaşamalarından kaynaklanmakta, ortak tüketim (dışsal fayda) ile karşılanmakta ve kolektif mal ve hizmetlerin üretimini ve kullanımını (devlet üretimini) gerektirmektedir (Saraç, 2019: 10).

En basit haliyle özel mal ve hizmetler, tüketiminde rekabet ile dışlamanın olduğu mal ve hizmetler şeklinde tanımlanırken, bunun aksine kamusal mal ve hizmetler ise tüketiminde rekabet ile dışlamanın olmadığı mal ve hizmetler şeklinde tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle özel mal ve hizmetler, bir kişi tarafından satın alındıktan sonra, o kişinin izni olmadan, bir başkası tarafından tüketilemezken; kamusal mal ve hizmetler ise aynı anda çok sayıda kişi tarafından tüketilebilen ve tüketilmesi engellenemeyen mal ve hizmetler olarak ifade edilmektedir (Dinler, 2016: 19).

Özel mal ve hizmetlerin, hangilerinden ne miktarda üretileceği tüketicinin talebi ile belirlenmektedir. Bu ifadeyle tüketicilerin, özel mal ve hizmetlere karşı taleplerini açıkladıkları anlaşılmaktadır. Buna karşılık üretilecek kamusal mal ve hizmetlerin neler olacağı ve bunların hangi boyutta yürütüleceği, tüketicilerin talebine göre değil, siyasal iktidar tarafından belirlenmektedir (Akdoğan, 2020: 39). Bununla birlikte, tüketicilerin kamusal ihtiyaçlara yönelik sunulan mal ve hizmetlere karşı talebini açıklayıp açıklamayacakları konusunda temel iki görüş bulunmaktadır. İlk olarak, Samuelson (1954: 387) tüketicilerin, kamusal mal ve hizmetlere karşı taleplerini açıklamayacaklarını ve bu durumun da bedavacılık sorununa sebep olacağını savunmaktadır. İkinci görüş ise Tiebout (1956) tarafından ortaya atılmıştır. Buna göre Tiebout tüketicilerin, yerel yönetimler tarafından sunulan kamusal mal ve hizmetlere olan taleplerini açıklayacaklarını savunmuş, bu durumu da “ayak ile oylama” (voting with your feet) olarak adlandırmıştır. Bunlara ek olarak, özel ve kamusal mal ve hizmetlerle ilgili bir diğer farklılık ise finansman tekniklerinde görülmektedir. Buna göre, özel mal ve hizmetlerin finansmanı gönüllü ödeme olan fiyat yöntemiyle karşılanırken; kamusal mal ve hizmetlerin finansmanı ise zorunlu ödeme olan vergi ile gerçekleştirilmektedir (Türk, 2008: 11).

Gerek özel ihtiyaçların gerekse kamusal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik mal ve hizmet üretilmesi, iktisadi faaliyetlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bireysel ve kolektif ihtiyaçların giderilmesinde kaynakların optimal ve rasyonel dağılımını sağlayabilmek amacıyla iktisadi faaliyetler, özel kesim ile kamu kesimi arasında paylaştırılmaktadır. Buna göre, özel ihtiyaçlar özel kesim (piyasa ekonomisi) tarafından üretilen mal ve hizmetlerle karşılanırken, kolektif (sosyal) ihtiyaçlar ise siyasal karar alma mekanizması yoluyla kamu kesimi (kamu ekonomisi) tarafından karşılanmaktadır. Bu ilişkide, özel kesim ile kamu kesiminin karşılıklı etkileşimleri ekonominin nihai dengesini belirlemektedir (Önder, 1997: 51). Ancak, özel ve kamusal mal ve hizmetlerin haricinde, değişik özellikler arz eden başka mal ve hizmetlerin de olması, bunların dışsallık yaymaları sebebiyle, kaynakların özel kesim ile kamu kesimi arasında bölüşülmesinde bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlara çözüm olarak da özel kesim ile kamu kesiminin ekonomide birlikte hareket etmesi veya birbirini tamamlayan mal ve hizmetler sunmaları fikri doğmuş, böylece karma ekonomi modeli ortaya çıkmıştır (Şener, 2008: 9-10). Bu modele göre kamu kesimi, özel ve kamusal ihtiyaçlarının karşılanmasında özel kesim ile rekabet etmekten ziyade, kaynakların özel ve

kamu kesimi arasında bölüşümünün etkin bir biçimde gerçekleştirilmesi konusunda çeşitli roller üstlenmektedir. Çalışmanın konusu gereği bundan sonraki kısımlarda özel kesimden ziyade kamu kesimi üzerinde durulmuştur.

Devletin varoluş amacı, “özel kesim tarafından sunulamayan ya da özel kesim tarafından sunulmaya çalışıldığında yeteri miktarda sunulması mümkün olmayan mal ve hizmetler” (Stiglitz, 1994: 92) şeklinde tanımlanan kamusal mal ve hizmetleri sunarak halkın temel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Ancak, sosyo-ekonomik yapıdaki değişimler, teknolojik gelişmeler, yaşam standardının yükseltilmesi amacıyla yapılan çalışmalar, sanayileşme ve şehirleşme gibi nedenlerle devlete, klasik rollerinin yanı sıra, sürekli artan bir biçimde yeni roller yüklenmektedir. Bu sebeple devlet, aşağıda sıralanmış iktisadi rolleri üstlenmek durumunda kalmıştır (Durmuş, 2008: 23):

- **Tahsis edici rol:** Bu role göre kamu kesimi, etkin kaynak tahsisini bozan piyasa başarısızlıklarını giderebilmek ve ekonomik refah seviyesini maksimize edebilmek amacıyla kaynakları tahsis etmektedir.
- **Bölüşüm rolü:** Bu role göre kamu kesimi; vergileme, sosyal refah ve kamusal hizmet sunumlarıyla gelir dağılımını yeniden düzenleyerek kamu ile özel kesim arasındaki kaynak tahsisinin etkin ve adaletli bir biçimde gerçekleşmesini sağlamaktadır.
- **Düzenleyici rol:** Bu role göre kamu kesimi; tüketiciyi koruma, sözleşme hukuku, adaleti sağlama ve kamu yararı gibi bazı konularda piyasa ekonomisinin sağlıklı işleyebilmesi adına sorumluluklar üstlenmektedir.
- **İstikrar rolü:** Bu role göre kamu kesimi gerek maliye politikalarıyla gerekse para politikalarıyla enflasyon ve işsizlikle mücadele etmektedir.

Görüldüğü gibi yaşanan gelişmeler devletin görev ve fonksiyonlarını artırmaktadır. Bu durum ise sunulacak hizmetlerin hepsinin tek bir merkezden yürütülmesini olanaksız hale getirmektedir (Ulusoy ve Akdemir, 2012: 52).

Kıt kaynaklarla sonsuz ihtiyaçların giderilmesi işlevini gören kamu kesiminin bu işlevi yerine getirip, halkın kamusal ihtiyaçlarını karşılaması ve üstlendiği iktisadi rolleri

başarıyla yerine getirebilmesi, kamu kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Kamu kesimi kavramı dar anlamda düşünüldüğünde merkezi yönetimi ifade ederken; geniş anlamda düşünüldüğünde, merkezi yönetimle birlikte yerel yönetimleri, kamu iktisadi teşebbüslerini, sosyal güvenlik kuruluşlarını ve diğer kamu yönetimlerini ifade etmektedir (Eğilmez, 2015: 14). Çalışmanın konusu gereği burada özellikle yerel yönetimlerden bahsedilecektir.

2.1.1. Merkezden Yönetim ve Yerinden Yönetim

Merkezden yönetim ve yerinden yönetim birbirlerinin karşıtı olan ve birbirlerinin zayıf yönlerini gidermeyi amaçlayan yönetim biçimleridir. Bu nedenle, hemen her ülkede, bu iki yönetim biçiminden de yararlanılmaktadır (Keleş, 2006: 25).

Yukarıda bahsedilen iki yönetim biçiminden ilk olarak merkezden yönetim açıklanacaktır. Merkezden yönetim, kamusal mal ve hizmetlerin sunumunda birlik ve bütünlüğün sağlanabilmesi amacıyla, kararların merkezi yönetim ya da onun hiyerarşik yapısı içindeki örgütler tarafından alınması olarak anlaşılmaktadır (Anbarlı Bozatay ve Kızılkaya, 2016: 611). Başka bir ifadeyle, kamu gücünün tamamının (yasama, yürütme ve yargı) merkezi bir otoritede toplanması ve tüm kararların merkezden alınması şeklinde tanımlanmaktadır (Nadaroğlu, 2001: 20). Yasama ve yargı yetkilerinin merkezi yönetimde toplanmasına siyasi merkeziyet denilirken; yürütme yetkisinin merkezi yönetimde toplanmasına ise idari merkeziyet denilmektedir. Üniter devletlerdeki merkezden yönetim anlayışında yürütmenin yanı sıra yasama ve yargı yetkileri de tamamen devlet tarafından kullanılırken; federal devletlerde ise bu yetkiler hem federal devletler hem de federe devletler tarafından kullanılmaktadır (Çetinkaya, 2017: 16). Merkeziyetçiliğin katı bir şekilde uygulandığı ülkelerde bütün kararlar üst düzey yetkililer tarafından alınmakta, yerel düzeydeki görevliler ise herşeyi merkeze danışarak kararları yürütebilmektedirler. Bu sebeple, taşra teşkilatındaki birimler her konuda merkezden gelecek kararları beklemek durumundadırlar. Bu durum ise yerel örgütlenmeyi yok saymakta, bürokrasiyi artmakta ve hizmet üretiminde gecikmelere sebep olmaktadır. Açıklanan nedenlerden dolayı günümüzde katı merkeziyetçilik pek nadir görülmektedir. Bu sistemin yerine, yetki genişliği ilkesinin

benimsendiği, merkezden yönetimin yumuşatılmış biçimi uygulanmaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2012: 54). Yetki genişliği ilkesi ile alt kademelerde görev alanlara belirli konularda karar alma ve uygulama gibi kamu gücünden kaynaklanan yetkilerin verilmesi öngörülmektedir. Bu ilke ile merkeziyetçiliğin yumuşatılması, yönetimde esneklik sağlanması ve merkeziyetçiliğin uygulanması halinde ortaya çıkan uyumsuzluk ve sakıncaları asgari seviyeye indirilmesi amaçlanmaktadır (Atay, 2019: 26).

Yerinden yönetim ise kamusal güçlerden bir kısmının yerel nitelikteki kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için merkezi otoriteden alınıp daha az yetkili bir otoriteye transfer edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Nadaroğlu, 2001: 20). Aynı zamanda adem-i merkeziyetçilik olarak da ifade edilebilen yerinden yönetim ilkesinin benimsenmesiyle birlikte halkın katılımı yaygınlaştırılarak yerel kamusal ihtiyaçların görülmesinde etkinlik artırılabilir. Bununla birlikte, kamusal hizmetler daha verimli ve hızlı bir biçimde sunulabilmekte ve merkezi yönetimin bürokratik ağırlığından kaynaklanan kırtasiyecilik azaltılabilmektedir (İpek, 2017a: 33).

Yerinden yönetim konusu iki şekilde incelenmektedir. İlki, federal devlet sistemi içinde yer alan siyasi yerinden yönetim anlayışıdır. Bu anlayışa göre, bazı yasama ve yargı yetkilerinin federal devletten federe devlete devredilmesi söz konusudur. Buna karşın, üniter devletlerde ise siyasi yerinden yönetim anlayışı söz konusu olmamaktadır (Çetinkaya, 2017: 19). İkincisi ise halka sunulacak olan bazı kamu hizmetlerinin, merkezi yönetim ve onun hiyerarşisi içerisinde bulunmayan kamu tüzel kişileri tarafından yürütülmesi şeklinde ifade edilen idari yerinden yönetim anlayışıdır. Ancak bu anlayış da yer yönünden yerinden yönetim ve hizmet yönünden yerinden yönetim şeklinde iki farklı şekilde uygulanmaktadır (Çağdaş, 2019: 170). Ülkenin belli bir coğrafik bölgesinde bulunan bireylerin ortak kamusal ihtiyaçlarını kendi organları vasıtasıyla belirleme ve gereğini yapma konusunda özerklik verilerek yetkilendirilmesi anlayışına yer yönünden yerinden yönetim denilmektedir. Buna göre, yerel yönetimler (belediyeler, il özel idareleri ve köyler) yer yönünden yerinden yönetime örnek olarak gösterilebilmektedir (Varcan, 2019: 13). İdari yerinden yönetimin bir sonucu olarak ortaya çıkan yerel yönetimlerin ayrı bir tüzel kişiliği ve bunun sonucu olarak da idari özerkliği bulunmaktadır. Bunların ayrıca, merkezi yönetiminkinden ayrı mal varlığı da bulunmaktadır. Ancak, bu idareler, merkezi yönetimin vesayet denetimine tabidirler

(Nadaroğlu, 2001: 25). Hizmet yönünden yerinden yönetim ise belirli bazı kamu hizmetlerinin merkezi yönetimin hiyerarşisi dışında, bağımsız örgütlere bırakılması şeklinde ifade edilmektedir. Bu örgütlere, hizmet alanlarıyla sınırlı olmak üzere özerklik tanınarak, görecekları hizmetlerle ilgili kararlar alma yetkisi verilmektedir. Buna göre, ticaret odası, tabibler odası, barolar gibi meslek odaları ve üniversiteler hizmet yönünden yerinden yönetime örnek olarak gösterilebilmektedir (Varcan, 2019: 12).

Yer yönünden yerinden yönetim özelliği taşıyan ve geniş anlamda kamu kesimi üretici birimleri arasında yer alan yerel yönetimler, yerel halkın mahalli ve müşterek ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla anayasaya dayanarak oluşturulmuş bir kamu birimi olarak kabul edilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere halkın, yerel nitelikli ortak kamusal ihtiyaçlarının giderilmesinde yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Çalışmanın devamında bu yerel nitelikli mal ve hizmetlerin neler olduğu tartışılacaktır.

2.1.2. Yerel Kamusal Mal ve Hizmetler

İnsanların kolektif olarak yaşamaları sebebiyle sunulması gereken kamusal mal ve hizmetler konusu ilk olarak 1739 yılında “İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışması ile David Hume ve 1776 yılında “Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmasıyla Adam Smith tarafından ele alınmış olmasına rağmen bu kavramı sistematik bir biçimde iktisat teorisine sunan kişi 1954 yılında yapmış olduğu “Kamu Harcamalarının Saf Teorisi” adlı çalışmasıyla Paul A. Samuelson olmuştur (Kaul vd., 1999: 4). Samuelson (1954: 387) bu kavramı, bir bireyin tüketimi sebebiyle, başkalarının aynı malı tüketme imkânında bir azalışın olmadığı mallar şeklinde tanımlamıştır. Ancak karma ekonomi modeli uygulamaları ile çok sayıda özel malın sosyalize edilmesiyle birlikte kamusal niteliği kazanması dolayısıyla, kamusal mal ve hizmetlerin kavramının da kapsamı genişletilmiştir (Şener, 2008: 50). Bu sebeple Musgrave ve Musgrave (1989: 7) kamusal mal ve hizmetleri, sosyal mal ve hizmetler olarak tanımlamışlardır. Samuelson tarafından ortaya atılan geleneksel kamusal mal ve hizmetler teorisi ulusal çaptaki mal ve hizmetleri ele alırken; Tiebout (1956), Buchanan (1965) gibi iktisatçılar ise yerel kamusal mal ve hizmetler teorisini geliştirmişlerdir.

Devletin niteliğindeki değişime paralel olarak, kamu hizmetlerinin yapısı ve niteliği değişmekle birlikte; önemi sürekli artan bu hizmetlerin tüm boyutlarıyla sağlanması bir modern devletin temel görevi olarak görülmektedir (Liu, 2019: 740). Ancak bununla birlikte, devletin görev ve fonksiyonlarının gittikçe artması nedeniyle merkezi yönetim, kamusal hizmetlerin sunumu ile ilgili işlerini diğer kamu kurumları ile paylaşmak zorunda kalmıştır (Akdoğan, 2020: 39). Bu sebeple kamu hizmetlerinin faydasının yayıldığı alana göre bir ayırım yapılması ihtiyacı doğmuş ve kamu hizmetleri; yerel, ulusal, bölgesel veya küresel kamusal mal ve hizmetler şeklinde sınıflandırılmıştır (Kirmanoğlu vd. 2006: 27). Bu ayrıma göre, bir mal ve hizmetin faydası yerel yönetimin sınırları içerisindeyse bu mal ve hizmetin sunumu ilgili yerel yönetim tarafından yapılmalıdır. Ancak, sunulan mal ve hizmetin faydası ilgili yerel yönetimin sınırlarını aşıyor ise bu durumda mal ve hizmetin, yetki alanı daha geniş olan bir idare (il, bölge idaresi ya da merkezi yönetim gibi) tarafından sunulması gerekmektedir (İpek, 2017a: 29). Örneğin, milli savunma ve diploması gibi bazı hizmetler toplumun müşterek ihtiyaçları olduğu için merkezi yönetim tarafından sunulurken; kent içi ulaştırma, su, kanalizasyon, mezbaha, itfaiye, park vb. hizmetler ise yerel nitelikli hizmetler olduğundan yerel yönetimler tarafından sunulmaktadır (Varcan, 2019: 7; Banzhaf, 2014: 1444; Dokow ve Luque, 2019: 1).

Yerel kamusal mal ve hizmetler, faydası sınırlı bir alana yayılmış olan ve kamusal mal olmanın temel özelliklerini (rekabet etmeme ve tüketimden mahrum bırakılamama) taşıyan mal ve hizmetlerdir (Savaşan, 2016: 207). Yerel kamusal mal ve hizmetlerin bir kısmı ağır bir donanım ve büyük bir sermaye birikimi gerektirirken, diğer bir kısmı ise büyük çapta emek gerektirmektedir. Örneğin, sınai ve ticari nitelikte olan çöp toplama, su, kanalizasyon ve toplu taşıma gibi yerel kamusal mal ve hizmetlerin sunumu ağır bir donanım ve büyük bir sermaye birikimi gerektirmektedir. Bununla birlikte, yaşlı bakım evleri, kreşler, kütüphaneler, spor merkezleri, sosyal etkinlik merkezleri gibi sosyal ve kültürel alanlardaki yerel kamusal mal ve hizmetler ise büyük çapta emek gerektirmektedir (Levrat, 1995: 32-33). Ayrıca, yerel yönetimler tarafından etkinlikle sunulabilen bu türdeki mal ve hizmetler, kentte yaşayanlara yarar sağlamakta ve kentin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel gelişimi için büyük önem arz etmektedir (Gramzow, 2009: 16).

Yerel nitelikli kamusal mal ve hizmetlerin, merkezi yönetim yerine yerel yönetimler tarafından görülmesinin bazı avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. İlk olarak yerel yönetimlerin avantajlarına, daha sonra da dezavantajlarına değinilecektir. Buna göre yerel yönetimlerin avantajlarını şu beş başlıkta toplamak mümkündür (Moğol, 2014: 10):

- Halkın zevk ve tercihinine göre hizmet sunabilmesi,
- Halkın istek ve taleplerini daha iyi tespit edebilmesi,
- Personellerini denetim altında tutabilmesi,
- Maliyetlerine katlanarak faydalandıkları hizmetler konusunda seçmenlerin farkındalıklarının daha yüksek olması,
- Daha az bürokrasi ve hızlı karar alabilme olanağı (Uluatam, 2014: 69).

Yerel yönetimlerin ilk avantajı, halkın zevk ve tercihlerine yönelik hizmet sunabilmeleridir. İktisadi optimumun sağlanabilmesi için gerçekleştirilmesi gereken koşullardan biri, üretimin tüketici tercihlerine göre düzenlenerek fayda maksimizasyonunun sağlanmasıdır (Nadaroğlu, 2001: 47). Bu noktada, yerel yönetimler merkezi idareye göre halka daha yakın olduklarından, onların dileklerini ve ihtiyaçlarını algılamakta daha elverişli durumdadır. Ayrıca bu talepler, merkezi idarenin bir örneklik kaygısından uzak olarak gerçekleştirilebilmektedir (Uluatam, 2014: 68). Bu sebeple yerel yönetimler, yerel kamusal mal ve hizmetlerin üretilmesinde toplum üyelerinin zevk ve tercihlerini belirleyip mal ve hizmet sunumunun buna göre gerçekleştirilmesini merkezi yönetime göre daha etkin bir şekilde başarabilmektedir.

Birinci avantaja talep yönünden bakılmışken, ikinci avantaja ise arz yönünden bakmak gerekmektedir. Yerel yönetimlerin, merkezi yönetime göre halkın istek ve taleplerini daha iyi tespit edebilmesi, ikinci avantaj olarak değerlendirilmektedir. Yerel düzeydeki kamusal malların üretiminde, aynı miktarda üretim girdilerinden nicelik ve nitelik bakımından daha fazla ve daha iyi hizmetin elde edilebilmesi; hizmetin kalitesine, hizmetin yayıldığı alana ve nüfus yoğunluğuna bağlıdır. Bu koşullar, yerel düzeydeki kamusal malların üretiminin yerel yönetimler tarafından daha etkin bir biçimde sunulabileceğini açıkça ortaya koymaktadır (Nadaroğlu, 2001: 39-40). Ayrıca yerel yönetimler, kendi hizmet alanı içindeki halkın ihtiyacının türünü ve miktarını daha gerçekçi bir şekilde tespit

edebileceklerinden, kaynak israfına neden olma ihtimalleri merkezi yönetime oranla daha azdır. Başka bir deyişle yerel yönetimler, merkezi yönetimin kullandığı kaynaklardan daha az miktarda kaynak kullanarak aynı verimi elde edebilirler. Ancak burada; yerel yönetimlerin optimum hizmet alanı, sunulan hizmetin kalitesi ve nüfus yoğunluğu faktörlerinin veri olarak kabul edildiği de belirtilmelidir. Bu sayılan avantajların sağlanabilmesi için yerel yöneticilere önemli sorumluluklar düşmektedir. Çünkü bu avantajlar, yerel halkın ihtiyaç duyduğu ya da talep ettiği yeni hizmetlerin belirlenmesinin yanı sıra, süregelen hizmetlerin de sunulmaya devam edilmesi anlamına geldiğinden, yerel yöneticilere ayrıca sorumluluk yüklemektedir.

Üçüncü avantaj personel denetimi ile ilgilidir. Yerel yönetimlerin etkin bir şekilde kamu hizmeti üretebilmeleri açısından insan kaynağı faktörü son derece önemlidir. Bu sebeple yerel yönetimlerin, etkin ve verimli bir performans değerlendirme sistemi oluşturması ve insan kaynakları yönetimi anlayışını geliştirmesi önem arz etmektedir. Merkezi yönetimin çok sayıda personele sahip olması ve bu sayının sürekli artış göstermesi, personellerin denetlenmesini zorlaştırmakta ve etkinsizliğe neden olabilmektedir. Bu açıdan, personellerin denetlenmesi konusunda yerel yönetimler merkezi yönetimlere göre daha avantajlı durumda olduğu düşünülmektedir (Moğol, 2014: 10). Ancak, kentsel yaşam koşullarının sürekli bir değişim ve gelişim içinde olması nedeniyle yerel yönetimlerin personellerinin de bu değişime ayak uydurarak, etkin ve verimli hizmet sunabilmesi için mesleki bilgi ve becerilerini sürekli güncellemeleri gerekmektedir.

Dördüncü avantaj ise seçmenlerle ilgilidir. Burada, maliyetlerine katlanarak faydalandıkları hizmetler konusunda seçmenlerin farkındalıklarının daha yüksek olduğu görüşü savunulmaktadır. Örneğin, yerel halktan toplanacak ek vergilerle iyileştirilmesi planlanan bir yerel hizmet olduğunu varsayalım. Seçmenler burada maliyetlerine katlandıkları hizmetin etkinliği konusunda oldukça hassas davranabileceklerdir. Ancak aynı hizmetin merkezi yönetim tarafından verilmesi durumunda ise seçmenlerin pek duyarlı davranması beklenmemektedir (Moğol, 2014: 10). Yani, yerel yönetimler halka yakın olan ve sonucu anında görülebilir özellikteki hizmetleri üstlendikleri için, yerel yöneticiler, hizmetin sunulmasından hemen sonra etkisini hisseden yerel halk tarafından değerlendirilmektedirler (Altuğ ve Çetinkaya, 2010: 241).

Beşinci ve son avantaj ise daha az bürokrasi ve kırtasiyeciliktir. Merkezi idare pek çok ülkede son derece büyümüştür. Aşırı büyüyen bütün örgütlerde olduğu gibi yoğun bir bürokrasi ve kırtasiyecilik, kamu kesiminin etkinliğinin azalmasına neden olmaktadır. Yerel yönetimler, merkezi idareye göre daha küçük boyutta örgütlendiklerinden dolayı bu durum yerel yönetimlere, bürokrasi ve kırtasiyecilik konularında avantaj sağlamaktadır (Uluatam, 2014: 69).

Sayılan avantajların yanı sıra yerel nitelikli kamusal mal ve hizmetlerin merkezi yönetim yerine yerel yönetimler eliyle görülmesinde bazı şartların gerçekleşmesi durumunda, dezavantajları da bulunmaktadır. Bu dezavantajlar (Moğol, 2014: 10-11):

- Vergi ihracı durumunun ortaya çıkması,
- Vergi rekabeti durumunun ortaya çıkması,
- Yerel yönetimlerin borç yükünün artması,
- Mali yanılısamanın ortaya çıkması,
- Bilgili ve deneyimli personel eksikliği,
- Hizmet alanının çok küçük olması,
- Hizmetlerin etkisinin hizmet alanı dışına yayılması ve
- Halkın ve yöneticilerin yeteri kadar bilgili ve bilinçli olmamasıdır (Nadaroğlu, 2001: 25).

İlk dezavantaj vergi ihracı durumunun ortaya çıkması halinde yaşanmaktadır. Vergi ihracı durumunun ortaya çıkması, yani bir yerel verginin yükünün yerel halk üzerinde kalmayıp başka bölgede yaşayan insanlara yansıtılıyor olması, yerel kamusal mal ve hizmetlerin sunumunda yerel yönetimler açısından bir dezavantaj olarak değerlendirilmektedir. Çünkü vergi ihracı durumu ortaya çıktığında, halkın yerel kamusal mal ve hizmetlere olan talebi artacak, böylece yerel yönetimler yerel kamusal mal ve hizmet sunumunda etkinlikten uzaklaşacaklardır (Moğol, 2014: 10). Turist olarak gelen kişilerin, yerel vergileri ödemeleri, vergi ihracına örnek olarak gösterilebilir (Ballard ve Menchik, 2004: 26). Burada, daha az vergi yüküne maruz kalan yerel halk, kamusal mal ve hizmetlere olan talebini artırarak, etkinsizliğe neden olabilir.

İkinci dezavantaj vergi rekabeti ile ilgilidir. Vergi rekabeti, vergilendirme yetkisine sahip olan ve rekabet gücünü artırmak isteyen yerel veya ulusal idarelerin, mükelleflerin üzerindeki vergi yükünü azaltarak sermaye ve nitelikli işgücü gibi üretim faktörleri için kendi idarelerini daha cazip hale getirebilme çabası olarak tanımlanmaktadır (Aktan ve Vural, 2004: 2). Özellikle vergilendirme yetkisine sahip olan yerel yönetimlerin üretim faktörlerini çekebilmek için sağlayacakları vergi avantajları, kendilerinin vergi hasılatını olumsuz etkileyecektir. Bu durum da yerel yönetimlerin sundukları yerel kamusal mal ve hizmetlerin seviyesinin halkın talep ettiğinden daha az olmasına neden olacağı için etkinlik kaybı ortaya çıkacaktır.

Üçüncü dezavantaj ise yerel yönetimlerin borç yükü ile ilgilidir. Finansmanı borçlanmayla karşılanan yerel kamusal mal ve hizmetlerin faydası kısa dönemde ortaya çıktığı için seçmenlerce tercih edilebilmektedir. Ancak, borcun ifası aşamasında maliyetlerin seçmenlere yansıtılamaması (seçmenlerin başka bir bölgeye göç etmeleri vb. sebeplerle) nedeniyle sunulan yerel kamusal mal ve hizmetlerin seviyesi talep edilenden daha az gerçekleşecek ve böylece etkinlik kaybı yaşanacaktır (Moğol, 2014: 11).

Dördüncü dezavantaj seçmenlerin mali yanılısma içine düşmesidir. Bağış ve yardımlar gibi ödeneklerin kamu harcamalarını diğer kaynaklardan elde edilen gelirlere göre daha fazla artırma eğiliminde olması durumuna mali yanılısamanın bir çeşidi olan sinek kâğıdı etkisi denilmektedir (Dollery ve Worthington, 1996: 276). Yerel yönetimlerin gelirlerinin büyük bir kısmının öz gelirlerinden değil de merkezi yönetim tarafından yapılan mali transferlerden oluşması, sunulan yerel mal ve hizmetlerin vergi fiyatının düşmesine neden olmaktadır. Bu sebeple seçmenler, marjinal maliyeti umursamayarak, vergi fiyatı düşen mal ve hizmetlere olan talebi artıracaklardır. Böylece seçmenler, yerel yönetimler tarafından sunulan mal ve hizmetlerin finansmanının ne şekilde karşılandığı ve kendilerine düşen maliyetler hakkında yanılısma içine girmektedirler. Seçmenlerin artan bu talepleri ise yerel yönetimlerin etkinsizliğine sebep olabilmektedir.

Beşinci dezavantaj, bilgili ve deneyimli personel eksikliğidir. Kamusal fonksiyonların tanımlanması, hizmeti sunan birimlerin bu fonksiyonu gerçekleştirmesindeki

amacın belirlenmesi, bu amacın yerine getirilmesinde alternatiflerinin tespit edilmesi, en iyi alternatifin seçilmesi ile uygulama sonucunun değerlendirilmesi doğrudan doğruya yönetsel kapasiteyle ilgilidir. Yerel yönetimlerde yönetsel kapasiteyi; yöneticiler, personeller, teknik kapasite ve finansal olanaklar belirlemektedir. Özellikle küçük ölçekli yerel yönetimlerin yönetsel kapasite eksikliği nedeniyle kendilerine tahsis edilmiş olan görevleri tam olarak yerine getiremediği görülmektedir (Akdemir, 2010: 171). Bu durum yerel yönetimler için bir dezavantaj oluşturmakta ve etkin bir şekilde hizmet verememesine sebep olmaktadır.

Altıncı dezavantaj, hizmet alanı ile ilgilidir. Kamu hizmetlerinin halka en yakın idarece sunulmasının çok sayıda avantajı bulunmasına rağmen, bazı durumlarda yerel idarelerin küçük ölçekte olması üretim maliyetlerinin yüksek olmasına ve etkinlik kaybına neden olabilmektedir (Ulusoy ve Akdemir, 2012: 80). Özellikle büyük bir sermaye birikimi ve ağır bir donanım gerektiren işlerde (altyapı gibi) yerel yönetimlerin etkinsizliğe neden olacağı düşünülmektedir (Moğol, 2014: 11). Ölçek ekonomileri yaklaşımına göre, nüfus artıkça ve coğrafi alan genişledikçe, sunulan kamusal mal ve hizmetlerin birim maliyetleri düşüyorsa bu tür hizmetler merkezi yönetim tarafından sunulmalı; birim maliyetleri artıyorsa yerel yönetimler tarafından sunulmalıdır (Akdemir, 2010: 162).

Yedinci dezavantaj ise yerel yönetimler tarafından sunulan hizmetlerin etkisinin hizmet alanı dışına yayılmasıdır. Eğer sunulan mal ve hizmetlerin faydasının yayıldığı yerel yönetimlerin sayısı fazla değilse, bir yerel yönetimin diğer bölgelere yaydığı dışsal faydanın içselleştirilebilmesi için yerel yönetimlerin görüşmeleri ve pazarlık yapmaları, sorunu çözmeye yardımcı olabilir. Ancak sunulan mal ve hizmetlerin faydasının yayıldığı yerel yönetimlerin sayısı fazlaysa, görüşme ve pazarlık yapılması pek mümkün görülmemektedir. Ayrıca dışsal zarar söz konusu ise dışsal zarar yayan yerel yönetimin görüşme konusunda isteksiz olması konunun çözümünü daha da zorlaştırmaktadır. Böyle bir durumda yerel yönetimlerin birbirleri ile pazarlık yaparak sorunu çözmeleri mümkün olmadığından merkezi yönetim bu tür sorunların çözümünde üstünlüğe sahiptir (Moğol, 2014: 11).

Sekizinci ve son dezavantaj ise seçenlerin ve seçilenlerin yeteri kadar bilgili ve bilinçli olmamasıdır. Kamu hizmetlerinin yürütülmesi sırasında merkezi yönetim ile yerel

yönetim arasında uyum ve birliğin sağlanması önemlidir. Adem-i merkeziyet dolayısıyla yerel yönetimler bu uyumu ve birliği bozabilecek niteliktedirler. Çünkü bu idarelerin her biri kendilerine tanınan özerklikten farklı şekillerde faydalanarak kamusal hizmetleri hem nitelik hem de nicelik yönünden farklı şekillerde yürütebilmektedirler. Bu duruma yol açan neden iller arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları olabileceği gibi politikacıların parti çıkarları lehine tercihleri saptırması da olabilir. Örneğin, geri kalmış illerin seçmenleri de seçilenleri de çevre sağlığı, kanalizasyon, park vb. konularda gereken önemi gösterme konusunda gelişmiş iller kadar bilgili ve bilinçli olmayabilirler. Adem-i merkeziyetçiliğin bu sakıncalarının giderilmesi büyük önem arz etmektedir (Nadaroğlu, 2001: 25-26).

Kamusal mal ve hizmetlerden hangilerinin merkezi yönetim tarafından, hangilerinin de yerel yönetimler tarafından sunulacağı daha önce de belirtildiği gibi ilke olarak faydanın yayılma alanı ölçütüne göre belirlenmektedir. Ancak bu bölüşüm usulünün uygulanması bir dereceye kadar mümkün olabilmektedir. Çünkü siyasi karar alma mekanizmalarında merkezi yönetimlerin yerel yönetimlere ne derece özerklik tanıdıkları konusu daha belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Kirmanoğlu, 2011: 296-297).

2.1.3. Yerel Yönetimlerin Doğrudan Sundukları Mal ve Hizmetler

Yerel yönetimlerin merkezi idareden bağımsız bir şekilde doğrudan sundukları bazı mal ve hizmetler bulunmaktadır. Bu mal ve hizmetleri üç sınıfa ayırmak mümkündür. Birincisi, bölünmezliği mahalli derecede olan tam kamusal mal ve hizmetler, ikincisi önemli dışsal faydalara sahip olan yarı kamusal mal ve hizmetler, üçüncüsü ise toplumun faydasının ön planda tutulduğu özel mal ve hizmetlerdir (Öncel, 1998: 54). Tam kamusal mal ve hizmetler, “faydası kişiler arasında bölünemeyen, bu sebeple fiyatlandırılıp pazarlanamayan, tüketiminde rekabet olmayan, tüketiminden kimsenin mahrum bırakılamadığı, tüketiminin bazen zorunlu olduğu ve finansmanının zorunlu finansman tekniği ile yapıldığı mal ve hizmetler” şeklinde tanımlanmaktadır (İpek, 2017b: 40). Yerel yönetimler tarafından sunulan mal ve hizmetlerin tam kamusal özelliğe sahip olmalarının üç temel nedeni bulunmaktadır. Bunlar; sunulan hizmetlerin faydalarının mahalli düzeyde bölünemez olması, mahalli düzeyde tüketilmesi, mahalli kaynaklarla finanse edilmesidir. Zabıta

hizmetleri (temizlik, fiyat, kalite vb. kontrolü), sokakların aydınlatılması, imar planlarının hazırlanması, semt park ve bahçeleri, yangından koruma ve söndürme, köprü ve köprülü kavşakların inşası, şehir kütüphane hizmetleri, ilkokullara yardım hizmetleri, spor hizmetleri, şehir içi trafik, hava kirliliği ile mücadele, nik h hizmetleri ve ilaçlama gibi hizmetler yerel yönetimler tarafından doğrudan sunulan tam kamusal mal ve hizmetlere örnek olarak gösterilebilmektedir ( etinkaya, 2017: 65).

Yarı kamusal mal ve hizmetler, faydası kişiler arasında b l neabilen, bu sebeple kısmen de olsa fiyatlandırılıp pazarlanabilme imk nı bulunan, tüketiminden mahrum bırakılabilen ve önemli dışsal faydalara sahip olan mal ve hizmetler şeklinde tanımlanmaktadır. Bu mal ve hizmetlerin tüketilmeleri yalnızca topluma yoğun dışsal fayda sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kişilere de ayrıca özel fayda sağlamaktadır. Sosyal faydalar piyasa ekonomisinde dikkate alınmayacağından dolayı mal ve hizmetlerin özel faydası sosyal faydasından daha küçük olduğu durumlarda piyasa bu malı yeteri miktarda üretmeyecektir. Bu tür malların üretiminin gereğinden az olması da devletin müdahalesini gerektirmektedir ( pek, 2017b: 42). İlavenen, bu tür malların piyasa ekonomisinde üretilmesi durumunda, kaynakların etkin kullanımı ilkesinden uzaklaşılabileceği de bilinmektedir (Varcan, 2019: 8). Bu tür mal ve hizmetler genellikle kamu iktisadi teşebbüsleri, belediye şirketleri gibi kamu hizmeti yapan kuruluşlar tarafından sunulmaktadır (şener, 2012: 45). Ayrıca, bu tür mal ve hizmetlerin kısmen de olsa fiyatlandırılması mümkün olduğundan, hizmetlerden doğrudan yararlananlar bedelini harç, fiyat ya da ücret şeklinde  demekteyken; dolaylı şekilde yararlananlar ise ödedikleri vergilerle finansmana katılmaktadırlar. Yarı kamusal mal ve hizmetlere; su-kanalizasyon-yol altyapı hizmetleri, ücretli park ve bahçe hizmetleri, çöp toplama hizmetleri, itfaiye birimi altındaki su tankeri, su tahliyesi, baca temizliği, itfaiye aracının kiraya verilmesi, özel mezar yeri tahsisi gibi ücret karşılığı işler örnek olarak gösterilebilmektedir ( etinkaya, 2017: 67). Ayrıca bu tür faaliyetler, belirli bir kapasiteden sonra yerel yönetimlerce ortak görülmek zorunda olan hizmetlerdir ( ncel, 1998: 55).

Özel mal ve hizmetlerin özellikleri; fiyatlandırılabilmeleri, pazarlanabilmeleri ve faydalarının içsel olmasıdır. Bu tür mal ve hizmetler gerek tüketimden mahrum bırakmanın mümkün olması, gerekse tüketiminde rekabet olması nedeniyle piyasa ekonomisi tarafından

sunuluyor olsa da devlete bu alanda bazı görevler düşmektedir. Bunlardan biri, piyasa aksaklıklarına karşı devletin üstlenmesi gereken, mülkiyet haklarının tanımlanması ve işlem maliyetlerinin azaltılması gibi düzenleyici faaliyetlerdir. İkincisi ise hem bireyin hem de toplumun faydalarını göz önünde bulundurarak bazı malların (erdemli mallar) tüketilmesini zorunlu kılmak veya erdemsiz malların tüketilmesini yasaklamaktır (Kirmanoğlu, 2011: 121-122).

Mahalli nitelikteki özel mal ve hizmetlerin sunumunda yerel yönetimler önemli bir aktördür. Çünkü bölge halkının, piyasa koşullarında üretilen mahalli nitelikteki özel mal ve hizmetlere yüksek fiyat, düşük üretim miktarı vb. sebeplerle ulaşamaması veya yetersiz seviyede ulaşabilmesi durumunda yerel yönetimlere bölge halkının talebinin karşılanması konusunda önemli görevler düşmektedir (Çetinkaya, 2017: 68). Bu tür mal ve hizmetler genellikle; piyasayı düzenlemek, maliyet tasarrufu sağlamak, piyasa aksaklıklarını gidermek, doğal tekel niteliğinde olanların bu özelliklerinden yararlanmak, piyasa tarafından yayılan bazı olumsuz dışsallıkları ortadan kaldırmak gibi nedenlerle yerel yönetimler tarafından kurulmuş olan iktisadi teşebbüsler aracılığıyla sunulmaktadır (Öncel, 1998: 55). Bu tür mal ve hizmetlere; veterinerlik hizmetleri, ulaşım hizmetleri, ekmek ve unlu mamuller, otopark hizmetleri, sosyal hizmetler (havuz işletmeciliği vb.), buzhane, su, elektrik, ısıtma, mezbaha hizmetleri örnek olarak gösterilebilmektedir (Çetinkaya, 2017: 69).

2.1.4. Yerel Yönetimlerin Merkezi Yönetimle Birlikte Sundukları Mal ve Hizmetler

Yerel yönetimler, hizmetlerin faydasının yayıldığı alan esas alınmak şartıyla, merkezi yönetimden bağımsız olarak ve/veya merkezi yönetimle birlikte bazı mal ve hizmetleri sunabilmektedir. Burada kullanılan birlikte ifadesi bir ortaklıktan ziyade varoluş nedeni çerçevesinde birbirini tamamlayıcı şekilde hareket edebilmeyi ifade etmektedir.

Her iki idare tarafından da sunulması mümkün olabilen mal ve hizmet türleri, analitik bütçe sınıflandırması içerisinde yer alan ve kamu faaliyetlerinin türlerinin (eğitim, sağlık

gibi) hangi fonksiyon ve programa dâhil olduğunu belirten fonksiyonel sınıflandırma sistemi dikkate alınarak gruplandırılabilir (Altuğ, 2019: 49). Fonksiyonel sınıflandırmanın birinci düzeyinde 10 fonksiyon bulunmaktadır. Bunlar; ekonomik işler ve hizmetler, kamu düzeni ve güvenlik hizmetleri, genel kamu hizmetleri, savunma hizmetleri, çevre koruma hizmetleri, dinlenme, iskân ve toplum refahı hizmetleri, kültür ve din hizmetleri, sağlık hizmetleri, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri ile eğitim hizmetleridir. Çalışmanın devamında, bu fonksiyonların tümüne değil, yalnızca merkezi yönetim ile yerel yönetimler tarafından birlikte sunulabilen mal ve hizmetlerin ait olduğu bazı fonksiyonlara değinilecektir.

Sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulması, toplumsal gelişme açısından temel öğelerden birisidir. Bu hizmetler; tedavi edici sağlık hizmetleri, koruyucu sağlık hizmetleri ve rehabilite edici sağlık hizmetleri gibi klasik hizmetlerin yanı sıra kapsamlı ve bütüncül yeni bir anlayışa sahip olan “sağlığın teşviki ve geliştirilmesi hizmetleri” olarak dört şekilde sunulmaktadır. Tedavi edici sağlık hizmetleri bireysel düzeyde ve sağlığı geri kazandırabilmek için sunulurken; koruyucu sağlık hizmetleri toplumsal düzeyde, riski düşürmek ve hastalığı önlemek amacıyla sunulmaktadır (Basan ve Bilir, 2016: 45). Rehabilite edici sağlık hizmetleri de bedensel veya zihinsel becerilerini kaybetmiş bireylerin bir başkasının bakımına ihtiyaç duymadan yaşayabilmelerini sağlayabilmek amacıyla sunulmaktadır (Başol, 2015: 130). Son olarak sağlığın teşviki ve geliştirilmesi hizmetleri ise insanların sağlıkları hakkındaki bilgi ve farkındalıklarının artırılabilmesi amacıyla sunulmaktadır (Göçmen ve Meydan Acımiş, 2017: 14). Bu hizmetlerin yaydığı dışsallıklar göz önünde bulundurulduğunda her iki idare (merkezi yönetim ve yerel yönetim) tarafından da sunulması mümkündür. Ancak kaynakların etkinliği açısından ele alındığında, dışsallığın fazla olduğu durumlarda hizmetlerin merkezi yönetim tarafından verilmesi gerekmektedir. Bu açıdan özellikle tedavi edici ve koruyucu nitelikteki sağlık hizmetlerinin çoğunluğunun merkezi yönetim tarafından sunulması kaynakların etkin kullanımı açısından önem arz etmektedir. Bunların yanı sıra, faydası mahalli düzeyde olan ve hizmet alanının özel yapısından doğan durumlarda bazı sağlık hizmetleri yerel yönetimler tarafından sunulmaktadır. Bu tür hizmetlere; romatizmal hastalıklar için kaplıcaların kurulması ve işletilmesi, akciğer hastalıklarının (verem) tedavisi için prevantoryum veya sanatoryum hastanelerinin kurulması ve işletilmesi, doğumevi hastanelerinin kurulması ve işletilmesi,

ambulans hizmetleri, poliklinik hizmetleri, sağlık eğitim programları örnek olarak gösterilebilmektedir (etinkaya, 2017: 69-70). Tüm bunlara ek olarak, 2019 yılının sonunda Çin’de ortaya çıkan ve 2020’nin ilk çeyreği itibariyle tüm dünyayı tehdit eden korona virüse karşı yerel yönetimler tarafından sunulan koruyucu sağlık hizmetleri de örnek olarak gösterilmektedir. Bu konuda tüm dünyada muazzam çalışmalar yürüten yerel yönetimler, koruyucu sağlık hizmeti sunumunda önemli bir aktör olduğunu göstermiştir.

Eğitim hizmetleri de tıpkı sağlık hizmetlerinde olduğu gibi her iki idare arasındaki sıkı iş birliği ile yürütülmektedir (ncel, 1998: 54). Eğitim konuları; zorunlu eğitim (ilkokul, ortaokul ve lise) ve isteğe bağlı eğitim (niversite) ile birlikte kütüphane hizmetleri, halk eğitim hizmetleri, sertifika program hizmetleri şeklinde belirtilebilir. Belirtilen bu hizmetlerin merkezi yönetim ve yerel yönetimler tarafından sunumunda hizmetin faydasının yayıldığı alanın büyüklüğü sunumu hangi idarenin yapacağını belirleyebilmek açısından önemlidir (etinkaya, 2017: 70). Yerel halkın isteklerine ve ihtiyaçlarına dayalı olarak verilen eğitim hizmetlerinin başında halk eğitim hizmetleri gelmektedir. Topluma ve bireylere sunulan, kişileri insancıl ve ulusal değerlerle donatan ve sosyoekonomik yönden dinamik hale getirebilmek amacıyla kişilere belirli programlar halinde sunulan eğitim faaliyetleri şeklinde tanımlanan (Kaya, 2015: 270) halk eğitim hizmetlerinin sunumunda yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Bu tür hizmetlere; okuma yazma kursları, halk sağlığı açısından önemli mallar (fırınlar, gıda üreticileri vb.) retenlere sağlıklı yaşam konusunda yapılan bilgilendirmeler, kendini gerçekleştirme ve yurttaşlık eğitimleri, el sanatları kursları, okul öncesi eğitim ve bakım etkinlikleri, mesleki ve teknik alanda açılan kurslar, anne-ocuk sağlığı eğitimi ve aile planlaması eğitimi örnek olarak gösterilebilmektedir (aluk Acar ve Savaşan, 2015: 26).

Dinlenme, kültür ve din hizmetleri de merkezi yönetim ile yerel yönetimlerin birlikte sundukları hizmetler arasında yer almaktadır. Elbette bu hizmetlerin sunumunda da hizmetin yayıldığı alan son derece önem arz etmektedir. Hizmetlerin faydası belirli bir alana yayılıyor ise yerel yönetimler, genele yayılıyor ise merkezi yönetim tarafından sunulması gerekmektedir. Faydası mahalli düzeyde olan dinlenme, kültür ve din hizmetlerine; kültür merkezi hizmetleri, tiyatro hizmetleri, müze hizmetleri, konser hizmetleri, sinema

hizmetleri, park ve bahçe hizmetleri, sağlıklı yaşam ve spor merkezi hizmetleri, cenaze ve defin hizmetleri örnek olarak gösterilebilmektedir.

Çevre koruma hizmetleri, özellikle sanayileşme ve kırdan kente göçle birlikte daha önemli bir hal almıştır. Sanayi artıkları, çevreye saçılan kirli gazlar vb. zararlı maddeler yalnızca doğayı değil, aynı zamanda insan sağlığını ve ulusal refahı da çeşitli şekillerde ve boyutlarda tehdit etmektedir (Öncel, 1998: 48). Bu sebeple hem merkezi yönetime hem de yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Fayda ya da zararın belirli bir alan dışına çıkması durumunda hizmetin merkezi yönetim tarafından sunulması, belirli bir alan içinde kalması durumunda ise yerel yönetimler tarafından sunulması daha etkin olacaktır. Merkezi ve yerel yönetimlerin gerçekleştirdiği çevre koruma hizmetlerine bakıldığında; merkezi yönetimin düzenleyici, yerel yönetimlerin ise uygulayıcı konumunda olduğunu söylemek mümkündür. Yerel yönetimler tarafından sunulan bu tür hizmetlere; çöp toplamak, geri dönüştürülebilir atıkları ayrıştırmak, mahalle temizliğini sağlamak, park ve bahçe uygulamalarını gerçekleştirmek, hava kirliliği ile mücadele etmek, sanayi bölgelerinin belirlenmesini sağlamak ve ilaçlama yapmak örnek olarak gösterilebilmektedir (Çetinkaya, 2017: 71).

İskân ve toplum refahı hizmetleri esas itibariyle faydası veya zararı belli bir alan dışına yayılan büyük baraj, şehirlerarası yol, liman inşası gibi faaliyetler söz konusu olduğunda merkezi yönetim tarafından etkin bir şekilde sunulabilmektedir (Öncel, 1998: 53). Ancak buna karşılık, faydası yerel düzeyde olan bu tür hizmetler yerel yönetimler tarafından sunulmaktadır. Bu tür hizmetlere; şehir içi yolların yapımı, köy yollarının yapımı, şehir içi ve köy yollarındaki köprü ve üst geçitlerin yapımı, park ve bahçelerin yapımı, kaldırımların yapımı, kentsel dönüşüm projeleri örnek olarak gösterilebilmektedir (Çetinkaya, 2017: 71).

Sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinin faydası ulusal sınırlara ulaştığından dolayı bu tür hizmetlerin büyük bir bölümü merkezi yönetim tarafından sunulmaktadır. Bu konuda esas ağırlığın merkezi yönetime düşmesine rağmen, yerel yönetimlerin de önemli görevleri bulunmaktadır (Öncel, 1998: 53). Çünkü yerel yönetimler, bireylerin sosyal

yaşama katılmaları açısından önemli birtakım hizmetler sunmaktadırlar. Bu kapsamda yerel yönetimler; sosyal hizmetler, sosyal danışmanlık, sosyal yardım politikaları, yoksulluğun giderilmesi ve istihdam gibi çeşitli sosyal alanlara yönelik programlar hazırlamakta ve bu programları uygulamaya koymaktadırlar. Bu tür hizmetlere; ailesi bulunmayan çocukların bakımı, düşük gelirliilere ilaç yardımı, gıda ve erzak yardımı, giyecek yardımı, odun ve kömür yardımı, fakir ailelere kira yardımı, yaşlı bakım hizmetleri, engelli yardımları, kırtasiye yardımı, öğrencilere okul ve burs yardımı, bebekler için bez ve mama yardımı, muhtaç asker ailesi yardımı örnek olarak gösterilebilmektedir.

Kamu hizmetlerinin miktarının ve türlerinin artması, şehirleşmenin hızla gerçekleşmesi gibi nedenlerle yerel yönetimlere yüklenen sorumluluklar sürekli olarak genişlemektedir (Öner ve Mutluer, 2011: 1). Bu durum da yerel yönetimlerin kamusal hizmetlerin sunumunda oldukça önemli bir aktör olduğunun göstergesi niteliğindedir.

2.2. Kamu Harcamaları Kavramı ve Yerel Yönetimler

Yerel yönetimler gerek hizmetlerin faydalarının yayıldığı alan gerekse ölçek ekonomileri gibi sebeplerle yerel ihtiyaçların giderilmesinde vazgeçilmez bir konumda bulunmaktadır. Yerel yönetimlerin varlığını sürdürebilmesi, görevlerini yerine getirebilmesi ve üstüne düşen hizmetleri sunabilmesi için kendilerine ayrılmış olan kaynakları kullanmaları gerekmektedir. Diğer bir deyişle kamu harcaması yapmaları gerekmektedir. Burada yerel yönetimler tarafından yapılan kamu harcamaları ve bu harcamaların bileşimi ele alınacaktır.

2.2.1. Merkezi ve Yerel Yönetim Harcaması Kavramı

Devletin üstlendiği görevlerin büyük bir kısmı, onu belli harcamalarda bulunmaya zorlamaktadır. Devlet, halka sunacağı mal ve hizmetleri özel kesimden satın alma veya kiralama yoluna gidebileceği gibi doğrudan üretme yoluna da gidebilir. Bununla birlikte, uygulanan yöntem ne olursa olsun, paralı değişimlere dayalı çağdaş toplumlarda kamusal

hizmet üretimi için gerekli girdilerin hemen hemen hepsi kamu harcamasını gereklilendirmektedir (Uluatam, 2014: 233).

Kamu harcamalarının belirlenip tanımlanmasında öncelikle hangi kurumların dikkate alınacağını tespit edilmesi gerekmektedir. Bu anlamda kamu harcamaları dar ve geniş anlamda ele alınmaktadır. Devlet bütçesiyle görülen kamu hizmetlerinin direkt olarak maliyetine dâhil olan tüm unsurlar dar anlamda kamu harcaması olarak kabul edilmektedir (Edizdoğan, 2007: 40). Buna karşın geniş anlamda kamu harcaması ise kamu kesimini oluşturan tüm kurumların harcamalarının yanı sıra vergilerde muaflık ve istisna uygulamaları nedeniyle devletin toplamaktan vazgeçtiği vergi gelirlerinin toplamını ifade etmektedir (Pehlivan, 2006: 69). Diğer bir ifadeyle, devlet malı varlığından, kamu yararına ve bir kamusal ihtiyacı görmek için belirli usullere göre gerçekleştirilen harcamaların toplamını ifade etmektedir (Gürsoy, 1980: 60).

Topluma sunulacak kamu hizmetlerinin çok çeşitli olması ve kapsamının genişliği nedeniyle bu hizmetlerin sunumu çok sayıda kamu kuruluşu tarafından gerçekleştirilmektedir. Buna göre tüm toplumu ilgilendirir nitelikte olan harcamalar merkezi yönetim tarafından yapılırken; yerel nitelikte olan harcamalar ise ilke olarak yerel yönetimler tarafından yapılmaktadır. İdari örgütlenme şekli dikkate alındığında kamu harcamaları, merkezi yönetim ile yerel yönetim harcamaları olarak ayrıma tabi tutulabilmektedir (Akdoğan, 2020: 93).

Temel olarak kamu harcamaları, toplumun refahının artırılabilmesi adına, önceden belirlenen yasal sürece bağlı kalınarak, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi amacıyla yapılmaktadır (Pehlivan, 2006: 70). Ancak kamu harcamaları yalnızca bu amaçla değil, aynı zamanda bazı sosyo-ekonomik amaçlar güdülerek de gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede kamu harcamaları; bölgesel eşitsizlik, gelir eşitsizliği ve fırsat eşitsizliği gibi sosyo-ekonomik sorunlarla mücadelede kamu kesiminin en temel enstrümanlardan birisidir (Yentürk, 2011: 3). Ayrıca kamu harcamaları ülkedeki ekonomik büyüme, kalkınma, üretim hacmi, fiyat istikrarı, yatırımlar ve istihdam miktarı üzerinde de bazen doğrudan, bazen de

dolaylı etki göstermektedir. Bu sebeple kamu harcamaları, miktarı ve bileşimi açısından dikkatle yönetilmesi gereken önemli bir kamu maliyesi aracı olarak görülmektedir.

Küreselleşme süreciyle birlikte devletin düzenleyici olma işlevi ön plana çıkmasına rağmen bu süreç, kamu kesiminin bazı alanlarda kamu harcamalarını artırmasını zorunlu kılmıştır (Demircan ve Ener, 2009: 36). Başka bir deyişle, devletin üstlendiği rollerin bir gereği olarak kamu hizmetlerinin artması, kamu harcamalarının da artmasına sebep olmaktadır (Ulusoy ve Yiğit, 2016: 376). Gerçekten de devlet anlayışında ve sosyo-ekonomik alanda yaşanan değişimler sonucu, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kamu harcamalarının arttığı görülmektedir. Kamu harcamaları her ülkede farklı miktarda gerçekleşse de uzun dönemde neredeyse tüm ülkelerde artış trendi göstermektedir (Erginay, 2003: 146). Kamu harcamalarının artışı yalnızca piyasa başarısızlığı yaklaşımının değil, aynı zamanda devletlerin ideolojik tercihlerinin de bir ürünüdür. Buna göre; kaynak tahsisinin, gelir dağılımında adaletin ve iktisadi istikrarın sağlanmasında devlet müdahalesine ihtiyaç bulunmaktadır. Böylece, kamu harcamalarının, devletin iktisadi amaçlarla ilgili görevlerini yerine getirmesi sonucu ortaya çıktığı söylenebilmektedir (Batırel, 2007: 76). Bununla birlikte, kamu harcamalarının optimal büyüklüğünün ne olması gerektiği konusunda genel kabul gören bir teori henüz oluşturulamamıştır (Uluatam, 2014: 247-248).

Gürsoy (1980: 61)'a göre ilaveten yerel yönetimler, uygulanacak maliye politikalarının başarısı açısından da önem taşımaktadır. Çünkü maliye politikasında harcamalar yalnızca merkezi yönetimle sınırlı tutulup yerel yönetimler bu politikanın dışında bırakılırsa, uygulanan politikaların başarı şansı çok az olacaktır.

2.2.2. Kamu Harcamalarının Bileşimi

Kamu harcamalarının miktar ve bileşimi, kamu kesiminin ekonomik faaliyetlerinin aynası niteliğindedir. Kamu harcamalarının büyüklüğü ekonomik ve mali açıdan ne derece önemliyse, bu harcamaların bileşimi de o derece önem arz etmektedir (Çetinkaya ve Aslantaş, 2019: 42). Bu sebeple, kamu harcamalarının çeşitli kamu hizmetleri arasında ne şekilde tahsis edildiğinin, öncelikli hizmetlerin hangileri olduğunun, bu hizmetlerin parasal

maliyetlerinin ne kadar olduğunun tespit edilebilmesi için bu harcamaların hizmet ölçülerine göre sınıflandırılması gerekmektedir (Edizdoğan, 2007: 77). Başka bir ifadeyle, kamu harcamalarının analizlerin yapılabilmesi, izlenecek politikaların belirlenmesi ve kıt kaynakların etkin bir biçimde tahsisi için bu harcamaların sınıflandırılması önem arz etmektedir.

Dalton’a göre kamu harcamaları temelde bir mal ve hizmet karŐılıĐı olmasına veya olmamasına göre sınıflandırılırken; Pigou’ya göre milli hasılaya üretim bakımından etki edip etmemesine göre sınıflandırılmaktadır (Erginay, 2003: 148). Günümüzde ise kamu harcamalarının sınıflandırılmasında; harcamaların ekonomi içindeki yeri, sosyal ve mali politika uygulamalarındaki değeri, harcamaların yapıldıkları zaman yarattıkları etkiler ve kalkınma planı ile olan ilişkiler göz önünde bulundurulmaktadır (Edizdoğan, 2007: 78). Çalışmanın devamında yerel yönetim harcamalarının ekonomik sınıflandırması kullanıldığından, yalnızca bu sınıflandırmaya değinilecektir.

Kamu harcamalarının ekonomik ve sosyal hayat üzerindeki etkilerinin yalnızca harcamaların türüne göre değil, aynı zamanda harcamanın yapılıŐ biçimine, finansman őekline ve ekonominin içinde bulunduğu konjonktürel duruma da bağlı olduğu bir gerçektir (İpek, 2017b: 72). Bununla birlikte, kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırması, ekonomik özellikleri ve etkileri aynı olan kamu harcamalarının gruplandırılması şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca bu sınıflandırmada, harcamaların milli gelire katkıları esas alınmaktadır. Kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırması, reel harcamalar ile transfer harcamaları olarak yapılmaktadır. Ancak, reel harcamalarda da ayrıma gidildiği düşünüldüğünde, ekonomik sınıflandırmanın; cari harcamalardan, yatırım harcamalarından ve transfer harcamalarından oluştuğu söylenebilir.

Cari Harcamalar

İktisadi gelişmeyi pozitif etkileyen harcamalar niteliğindeki cari harcamalar, kamu kesiminin tüketime yönelik olarak yaptığı harcamalar şeklinde tanımlanmaktadır (Bilici ve Bilici, 2013: 54). Başka bir ifadeyle bu harcamalar, kamu hizmet kapasitesini kullanabilmek

için gerekli olan mal ve hizmetlerin bedelleri olarak ifade edilmektedir (Batirel, 2007: 76). Bu harcamalar, genel yönetimle ilgili ve sermaye mallarına ayrılmamış olan harcamalardır. Cari harcamaların temel nitelikleri şu şekilde sıralanmaktadır (Gürsoy, 1980: 122):

- Her yıl tekrar ederler.
- Faydaları, kullanıldıkları dönem içerisinde tükenir.
- Tüketime yönelik yapılan harcamalardır.
- Bu tür harcamalar, tüketim dengesi ile ilişkilidir.

Kamu kesiminin kamu hizmeti üretebilmek için satın aldığı mal ve hizmetler ülke ekonomisinin talep yapısını değiştirebildiği için, cari harcamalar milli geliri ve istihdam seviyesini yakından etkilemektedir. Bu sebeple, bu harcamaların artması ülke ekonomisi üzerinde genişletici, azalması ise daraltıcı bir etki yaratmaktadır (ztrk, 2016: 173). Ayrıca, retim faktörlerine yapılan demeler niteliğinde olan cari harcamaların, doğrudan olmasa bile, sermaye birikimi üzerinde de olumlu etkileri bulunmaktadır (Eğilmez, 2015: 34). Başka bir ifadeyle, yatırım mallarına karşı olan talebin tüketim mallarına karşı olan talepten doğması nedeniyle, cari harcama artışları ekonomide yatırım harcamalarını artırabilir, uyarılmış yatırımların doğumuna sebep olabilir ve hızlandıran prensibini harekete geçirebilir. Tüm bunlara ek olarak, özellikle eğitim ve sağlık gibi alanlarda yapılan cari harcamalar, beşeri sermaye üzerinde pozitif etki meydana getirmektedir. Buna ek olarak, eğitim ve sağlık alanlarında yapılan cari harcamalar beşeri sermayeyi pozitif yönde etkilediği için bu harcamalara iktisadi geleişme carileri ya da kalkınma carileri adı da verilmektedir (Türk, 2008: 61). Devlet mekanizmasının işleyişi ve devamı için yapılan cari harcamalara; kamu çalışanlarına ödenen maaşlar, yolluklar, harcırahlar, her türlü kırtasiye malzemeleri giderleri, ısınma giderleri, aydınlanma giderleri gibi harcamalar örnek olarak gösterilebilmektedir (Bilici ve Bilici, 2013: 54-55).

Yatırım Harcamaları

Yatırım harcamaları da aynı cari harcamalar gibi hem sermaye birikimini hem de iktisadi gelişmeyi pozitif yönde etkileyen harcamalardır. En basit şekilde yatırım harcamaları, sermaye stokuna eklenen fiziksel ve/veya finansal varlık satın alımları şeklinde

tanımlanmaktadır. Daha kapsamlı olarak ise yatırım harcamaları; kaynakların etkin ve üretim faktörlerinin verimli kullanılmasını sağlayarak üretkenliği olumlu yönde etkileyip üretimi arttıran, çoğunlukla dayanıklı nitelikte olan ve faydası birden fazla döneme yayılan mallara yapılan harcamalar şeklinde ifade edilmektedir (Akdoğan, 2020: 92). Ayrıca yatırım harcamaları, üretim düzeyinin artırılmasının yanı sıra üretim potansiyelini de artırmaktadır. Bu sebeple, yatırım harcamalarının sağladığı faydaların geçici değil sürekli olduğu söylenebilmektedir (Türk, 2008: 62). Bu tür harcamaların temel nitelikleri şu şekilde sıralanmaktadır (Gürsoy, 1980: 122):

- Yatırım, tüketimden vazgeçmeyi yani fedakârlık yapmayı gerektirmektedir. Ancak bu fedakârlığın karşısında ise üretkenlik artmaktadır.
- Sermaye malları stoklarını artırmaktadır.
- Genellikle dayanıklı nitelikte olan mallar için yapılmaktadır.
- Genellikle faydası birden fazla yıla yayılmaktadır.
- Üretim faktörlerinin etkinliğini sağlayarak üretkenliği artırmaktadır.
- Bu tür harcamalar, yatırım-tasarruf dengesi ile yakından ilişkilidir.

Yatırım harcamalarının bu niteliklerinden dolayı teoride, bu harcamalarının miktarının kısa dönem içinde toplam talebi, uzun dönem içinde ise ekonomik büyümeyi etkilemesi beklenilmektedir (Aytaç ve Güran, 2010: 132). İlâveten bu harcamalar, üretim kapasitesini artırdığından ekonominin istihdam hacmini de olumlu yönde etkiler ve yatırımların çarpan prensibini harekete geçirerek milli gelir düzeyinin yükselmesini sağlamaktadır (Türk, 2008: 62). Kamu kesiminin ekonomi içerisinde aldığı rollerin genişlemesiyle birlikte yatırım harcamalarının önemi ve miktarı da artmaktadır (Akdoğan, 2020: 92).

Kamu kesimi tarafından uzun dönemli yatırıma yönelik olarak; altyapı, yol, baraj, enerji, fabrika gibi tesislere yapılan harcamalar, yatırım harcamalarına örnek olarak gösterilebilmektedir (Öztürk, 2016: 174). Buna ek olarak, mevcut makine ve teçhizatlara yapılan ilaveler; ham, yarı mamul ve mamul maddelerin stoklarındaki artışlar, bina ve konut inşası için yapılan harcamaların yanı sıra etüt ve proje giderleri ile büyük onarım giderleri de yatırım harcamaları olarak kabul edilmektedir (Ulusoy ve Akdemir, 2012: 278).

Transfer Harcamaları

Transfer harcamaları, mal ve hizmet alma amacı taşımayan, toplumun sosyal açıdan güçlü kalabilmesi adına yapılan ve genellikle yardım amacı güden bir niteliğe sahiptir (Akdoğan, 2020: 88). Bu açıklamadan hareketle, transfer harcamaları, satın alma gücünün gerçek kişiler ve sosyal gruplar arasında el değiştirmesine sebep olan, milli gelir üzerinde doğduran bir etki yaratmayan ve kazanç amacı güdülmeyen harcamalar olarak tanımlanabilmektedir.

Transfer harcamaları genellikle gelirin yeniden dağılımını düzenlemeye, dolayısıyla gelir dağılımı eşitsizliğini azaltmaya yönelik yapılan harcamalar olarak kabul edilmektedir (Eğilmez, 2015: 35). Tüketim, üretim ve birikim üzerinde yönlendirici etkileri olan bu tür harcamalar, bir anlamda negatif vergiler olarak da görülmektedir (Akdoğan, 2020: 88). Ayrıca, bu tür harcamalar, milli gelir üzerinde dolaylı etki yaratan harcamalardır. Bu etki ancak, transfer harcamalarının yapıldığı kişi ve kuruluşların elde ettikleri kaynakları (geliri), tüketim harcamalarında kullanmaları durumunda ortaya çıkmaktadır (Çetinkaya ve Aslantaş, 2019: 43).

Kamu kesimi, kamu kaynaklarının karşılıksız bir şekilde diğer ekonomik aktörlere aktarılmasını çeşitli amaçlarla gerçekleştirmektedir. Bu amaçlar çerçevesinde transfer harcamaları kendi içinde ayrılmaktadır. Böylece transfer harcamaları; iktisadi transferler, mali transferler, sosyal transferler ve borç faizi ödemeleri şeklinde dört grupta ele alınmaktadır (İpek, 2017b: 73).

İktisadi transfer harcamaları, bazı sektörlerdeki ve bölgelerdeki üretimin desteklenmesi amacıyla kamu kesimi tarafından yapılan ödemeler şeklinde tanımlanmaktadır. Buradaki temel amaç, düşük gelirli kişilerin yaşamak için gerekli olan bazı piyasa mallarını daha fazla tüketebilmelerini sağlayabilmek amacıyla fiyatın ucuzlatılmasıdır (Turhan, 1974: 273). Bu transferler, kamu iktisadi teşebbüsleri ile özel kesime yönelik olarak yapılan ve sübvansiyon adı verilen ödemeler şeklinde gerçekleştirilmektedir. İktisadi transfer harcamaları genellikle, bazı mal ve hizmetlerin

fiyatlarını düşük tutmak amacıyla yapılan harcamalardır (Arsan, 1982: 123). Bu tür harcamalara; belirli kesime (engellilere, öğrencilere, yaşlılara gibi) yönelik olarak indirimli ya da ücretsiz bir şekilde yerel düzeyde ulaştırma hizmeti veren özel halk otobüslerine verilen sübvansiyonlar örnek olarak gösterilebilmektedir.

Mali transfer harcamaları da tıpkı iktisadi transfer harcamalarında olduğu gibi toplam arzın artırılmasında önemli rol oynayan kamu harcamaları türüdür. Bu tür harcamalara; merkezi yönetim bütçesinden yerel yönetimlere aktarılan paylar, sosyal güvenlik kurumuna yapılan transferler ile uluslararası kuruluşlara yapılan ödemeler örnek olarak gösterilebilmektedir (İpek, 2017b: 73).

Sosyal transfer harcamaları kamu kesiminin, yardıma muhtaç ve yoksul kişilere yönelik yaptıkları maddi destekleri ifade etmektedir. Sosyal devlet anlayışının doğal bir sonucu olarak yapılan sosyal transfer harcamaları, gelir dağılımında eşitsizliğin azaltılması adına önemli rol alan harcamalardır. Bu tür harcamalar, daha çok dar gelirli kişilerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için yapılmaktadır (Mutluer vd., 2010: 129). Emeklilere ödenen maaşlar, dul ve yetimlere yapılan ödemeler, öğrencilere verilen burslar, işsizlik ödenekleri ile ödül ve ikramiyeler sosyal transfer harcamalarına örnek olarak gösterilebilmektedir (İpek, 2017b: 73). Ancak, bu harcamaların önemli bir sakıncası da bulunmaktadır. Bir kere yardım talebinde bulunan kişiler, her fırsatta bu yardımdan yararlanmak isteyebilirler. Bu şekilde oluşan rantıye zihniyeti, sermaye birikimini ve dolayısıyla iktisadi verimliliği olumsuz yönde etkiler. Bu durum ise sermaye sahibi kişilerin dolaylı yoldan cezalandırılması anlamına gelmektedir (Turhan, 1974: 271).

Bütçe açıklarının kapatılabilmesi adına kamu kesiminin borçlanma yoluna gitmesi, anapara ile birlikte finansman maliyeti olarak borç faizi ödemeleriyle karşı karşıya kalınmasına sebep olacaktır. Borç faiz ödemeleri karşılığında herhangi bir karşılık alınmadığı için kamu borç faizi ödemeleri de bir transfer harcaması olarak kabul edilmektedir (Gürsoy, 1980: 134). Ayrıca borç faizi ödemeleri; yoksullardan zenginlere kaynak aktarmak anlamına gelmekte ve bu durum da gelir dağılımı adaleti açısından olumsuz durumlar yaratabilmektedir (Turhan, 1974: 268).

Keynesyen efektif talep teorisine göre; cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları bir ekonomi içerisindeki toplam kamu harcamaları olarak görülmektedir. Bu harcama türlerinin hem toplam talep hem de milli gelir üzerindeki etkileri çeşitli şekillerde meydana gelmektedir. Bunun temel nedeni harcama türlerinin çarpan etkilerinin değerlerinin farklı olmasındandır. Cari harcamalar ve yatırım harcamaları için çarpan etkisi $1/(1-c)$ formülü ile gösterilirken, transfer harcamalarında çarpan etkisi ise $c/(1-c)^1$ formülü ile gösterilmektedir. Bu formüllerdeki “c”, marjinal tüketim eğilimini temsil etmektedir (Aytaç ve Güran, 2010: 132-133).

2.3. Sosyo-Ekonomik Gelişme ve Yerel Yönetimlerin Rolü

Devleti oluşturan merkezi yönetim, yerel yönetim ve diğer kamu kuruluşları, toplumsal ihtiyaçların karşılanması amacıyla mal ve hizmet üretmenin yanı sıra üretim faktörlerini harekete geçirip toplumun refah seviyesini artırarak sosyo-ekonomik gelişimi de sağlamaya çalışmaktadır. Bu amaçla kamu kesimi, özellikle kamu harcamaları aracını etkin bir biçimde kullanarak ekonomi içerisinde önemli bir rol üstlenmektedir. Çalışmanın bu kısmında öncelikle sosyo-ekonomik gelişme kavramı ve önemi ele alınacak olup, daha sonra sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi adına yerel yönetimlerin rolünün neler olduğu tartışılacaktır.

2.3.1. Sosyo-Ekonomik Gelişme Kavramı ve Önemi

Ülke ekonomilerinin birincil hedefi gelişmişlik seviyelerindeki iyileşmenin sürdürülebilir olmasını sağlamaktır. Çünkü gelişmişlik seviyesindeki iyileşme; yüksek yaşam kalitesi ve refah düzeyi anlamına gelmektedir (Zorlutuna ve Erilli, 2018: 13). Buradaki anahtar sözcük gelişme kavramıdır. Yazın taramasında birçok iktisatçının gelişme ve kalkınma kavramlarını eşanlamlı olarak kabul ettiği görülmektedir (Özsoy, 2013: 3; Soydan, 2013: 158-159; Doğan, 2011: 47). Ancak bununla birlikte, karşıt görüşte olan iktisatçılar, kalkınma kavramının daha çok ekonomik bir değişimi ifade ettiğini; gelişme

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Arsan, 1982: 120)

kavramının ise sosyal boyutları da içine alan bir anlam taşıdığını savunmaktadırlar (Erbaş, 2018: 5-6). Bu çalışmada, kavram kargaşalarını önleyebilmek adına gelişme ve kalkınma kavramları eşanlamli olarak kullanılmıştır.

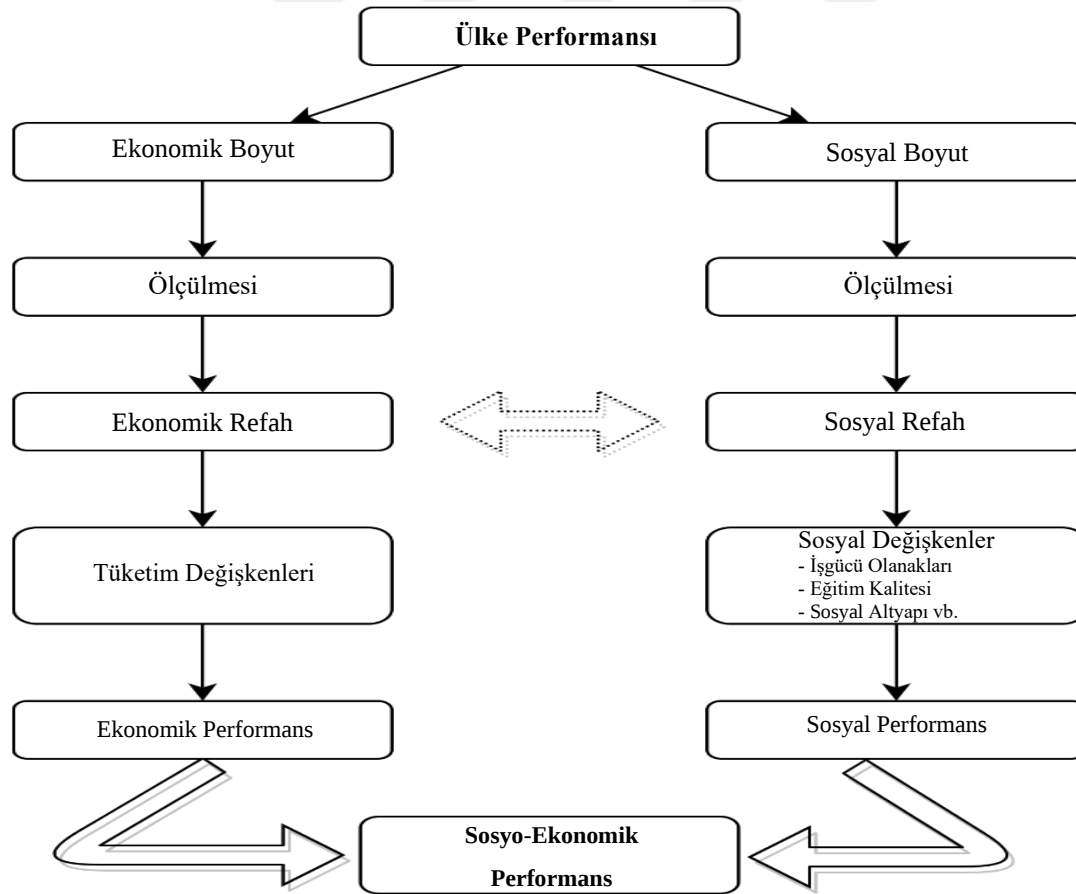
Gelişme kavramı; ülkedeki ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel vb. yapılardaki ilerlemeyi ifade etmektedir (Zorlutuna ve Erilli, 2018: 13). Özellikle 1970'lere kadar olan süreçte gelişme kavramı yalnızca ekonomik açıdan ele alınmaktayken (Temurlenk ve Abar, 2019: 1116); yukarıdaki tanımlamada da açıkça görüldüğü gibi günümüzde bu kavram, ekonomide her açıdan büyük bir dönüşümün yanı sıra toplumsal iyileşmeye de vurgu yapmaktadır (Arslan, 2013: 46).

Gelişme kavramı, içerisinde birbirinden önemli üç durumu barındırmaktadır. Birincisi, insanların yaşam kalitelerinin iyileştirilmesidir. Yaşam kalitesinin iyileşmesi; ekonomik büyümenin iyileşmesiyle birlikte insanların gelirlerinin artmasının yanı sıra onlara sunulan eğitim, sağlık vb. hizmetlerde iyileşme anlamına gelmektedir. İkincisi; sosyal, ekonomik, kültürel ve politik yapılarda iyileşmeyle birlikte insanların kendilerine olan güvenin, insana verilen değerin artmasıdır. Üçüncü ve son durum ise tüketilen mal ve hizmetlerin çeşitliliği ile birlikte özgürlüklerin artmasıdır (Günsoy, 2005: 36-37).

Rostow (1990: 4), gelişme sürecinin beş aşamadan oluştuğunu belirtmiştir. Ona göre birinci aşama geleneksel toplum, ikinci aşama kalkış için hazırlık, üçüncü aşama kalkış, dördüncü aşama olgunluğa yönelim, beşinci ve son aşama da yüksek toplu tüketim çağı olarak adlandırılmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında gelişme süreci, gelişmiş olan ülkelerin geleneksel toplumdan modern topluma geçişte kat etmiş oldukları aşamalar olarak tanımlanırken; sosyo-ekonomik gelişme teorisi ise gelişmenin amacı olarak modern toplum fikrine dayanmaktadır (Soydan, 2013: 159). Böylece sosyo-ekonomik gelişme olgusu; kişi başına düşen milli gelirin artmasının yanı sıra yapısal ve insani gelişmelerin de gerçekleşmesi olarak ifade edilebilmektedir (Zorlutuna ve Erilli, 2018: 13). Ancak, yazın taramasında sosyo-ekonomik gelişme kavramının tanımlanması konusunda fikir birliği sağlanamadığı ve bununla birlikte tanımların, genellikle sosyo-ekonomik gelişmişlik

düzeyinin ölçülmesinde kullanılan bazı değişkenlere yer verilerek açıklanmaya çalışıldığı görülmüştür.

Sosyo-ekonomik gelişme, içinde birçok parametre barındıran karmaşık bir olgu olarak kabul edilmektedir. Bunlar içinde; demografik yapı, eğitim ve sağlık hizmetleri, rekabetçi yapı, mali kapasite ile yaşam kalitesi gibi sosyal ve ekonomik bazı parametreler örnek olarak gösterilebilmektedir (Tuncer, 2019: 69). Cuffaro vd. (2006: 6), ülkelerin sosyo-ekonomik performansının hem ekonomik hem de sosyal boyutuyla bir bütün olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, toplumun tüketebileceği mal ve hizmetlerin seçeneklerinin artması ekonomik refahı; işgücü olanaklarının, eğitim kalitesinin, sosyal altyapının vb. artırılması da sosyal refahı iyileştirmektedir. Ekonomik ve sosyal refahta yaşanan iyileşme de doğrudan sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesine etki ederek sosyo-ekonomik performansın artırılmasında rol oynamaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Ülkelerin ekonomik ve sosyal performansını değerlendirme şeması

Kaynak: Cuffaro vd., 2006: 6

Uluslararası kuruluşlar tarafından ülkeler bazında hazırlanan bazı endekslerde², dönem dönem birtakım güncellemeler olmasına rağmen kullanılan değişkenler konusunda genel kabul gören fikir birliği sağlanabilmişken; iller bazında sosyo-ekonomik gelişmişliğin ölçülmesinde kullanılan değişkenler, araştırmanın yapısına göre değişiklikler göstermektedir (Turanlı vd., 2009: 272). Örneğin Türkiye’deki illerin sosyo-ekonomik gelişmişliğini ölçmeyi amaçlayan Şen vd. (2006), Kılıç vd. (2011), Kızıl (2016), Kart ve Keser (2019) ile Temurlenk ve Abar (2019) araştırmalarında göreceli olarak daha doğru sonuç vereceğini düşündükleri farklı veri setlerini kullanmışlardır.

Şekil 2. Sosyo-ekonomik gelişmişliği etkileyen faktörlerin döngüsü

² İnsani Gelişme Raporu ve Küresel Rekabetçilik Raporu gibi.

Ansah (2010: 190)'da sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin ölçülebilmesi için göreceli olarak veri seti oluşturmaya çalışan araştırmacılardan birisidir. Şekil 2'de sosyo-ekonomik gelişmişliği etkileyen sosyal, ekonomik ve mali değişkenler onun tarafından geliştirilmiş bir döngü içerisinde gösterilmektedir. Şekil 2'ye göre, sosyal yapıyı etkileyen faktörler; doğum, ölüm, göç ve beş yaş altı ölüm gibi demografik değişkenlerden; beşeri sermaye, okur-yazar oranı, eğitim kapasitesi gibi eğitim değişkenlerinden ve sağlık merkezi, nüfus-sağlık merkezi oranı, sağlık kuruluşlarına fiziki erişim, temel sağlık hizmetlerine erişim gibi sağlık hizmetlerinden oluşmaktadır. Ekonomik yapıyı etkileyen faktörler ise beklenen talep, talep edilen emek, sektörel istihdam, sermaye-emek oranı gibi istihdam değişkenlerinden; hanehalkı geliri, harcanabilir gelir, tasarruf, özel yatırım gibi özel kesim yatırımları değişkenlerinden ve sektörel fiziksel sermaye, işgücü verimliliği, sektörel üretim gibi işgücü değişkenlerinden oluşmaktadır. Son olarak mali yapıyı etkileyen faktörler de vergi gelirleri, bağışlar gibi kamu gelirleri değişkenlerinden; sağlık harcaması, eğitim harcaması, yatırım harcaması gibi kamu harcamaları değişkenlerinden ve bütçe açığı, vadesi gelmiş faiz ödemeleri, kamu kesimi borcu gibi kamu borçları değişkenlerinden oluşmaktadır.

Dünyada ülkeler veya coğrafi bölgeler arasında gelişmişlik farklılıkları olduğu gibi ülke içinde iller arasında da gelişmişlik farklılıkları bulunmaktadır. İller arası dengesizlik ya da gelişmişlik farkı yalnızca gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde dahi görülebilmektedir (Turanlı vd., 2009: 271). İlde bulunan doğal kaynakların zenginliği, ilde gerçekleşen beklenmedik bir buluş ya da ilin coğrafi konumu gibi sebeplerle ortaya çıkan (Dinler, 2012: 107) sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları, iller arası göç olaylarını tetiklemekte; bu durum da beraberinde kentleşme problemlerini doğurmaktadır. Aynı zamanda, göçlerle birlikte illerin büyümesi; altyapı, içme suyu, kanalizasyon, konut vb. yerel kamusal hizmetlerin sunumunda aksaklıklar meydana gelmesine neden olmaktadır. Bu durum da kamu harcamalarının artmasına ve kamu maliyesine ilave yükler gelmesine yol açmaktadır (Zorlutuna ve Erilli, 2018: 14). Bu sebeple, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerinin ölçülmesi ve farklılıkların giderilmesi son derece önemlidir.

İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerinin bilimsel yöntemlerle tespit edilmesi, illerin mevcut durumunun yanı sıra gelişmelerinin yönü konusunda da daha

gerçekçi sonuçlar elde edilmesine olanak sağlayacaktır (Albayrak vd., 2015: 2). Aynı zamanda yapılan bu tespitler, bölgesel gelişme politikalarının hem oluşturulması aşamasında (Erilli vd., 2009: 1) hem de uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi aşamasında kullanıldığından son derece önem arz etmektedir. Böylece, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerine bakılarak; hangi illere, ne miktarda ve hangi alanlarda kamu harcamaları yapılması gerektiği politika yapıcıları tarafından görülebilmektedir (Albayrak ve Savaş, 2015: 5). Bu açıdan sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesinin ölçülmesinin, kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasına yardımcı olabileceği de düşünülmektedir.

2.3.2. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Farklılıklarının Ortaya Çıkış Nedenleri

İller arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının ortaya çıkışı, ekonomik gelişmenin başladığı her ülkenin mutlaka tanışacağı, kaçınılması olanaksız olan bir olgu olarak görülmektedir. Bu gelişmişlik farklılıklarından kaçınmak mümkün olmamakla birlikte, izlenen politika yardımıyla dengesizliğin boyutlarının mümkün olduğunca kısa zamanda azaltılması amaçlanmaktadır (Dinler, 2012: 163). Ancak, politika oluşturulması noktasında öncelikle bu farklılıkların ortaya çıkış nedenlerinin doğru tespit edilip, bu sorunların çözümüne odaklanılması gerekmektedir. Bu noktada, iller arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının nedenleri bakış açısına göre farklılık gösterebilmekle birlikte temelde bu nedenler coğrafi, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel nedenler şeklinde sıralanabilmektedir.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının nedenlerinden ilki coğrafi nedenlerdir. İller arası gelişmişlik farklılıklarının oluşmasında önemli bir rol oynayan coğrafi nedenler, ilin yüksekliği, iklimi, bitki örtüsü, yüzey şekilleri, doğal koşulları ve yeraltı zenginliklerinin yanı sıra ulaşım ile haberleşme olanakları şeklinde sıralanabilmektedir (Dinler, 2012: 165-166). Buna göre, daha ılıman iklime sahip olan, daha az yükseltide bulunan, dağlık alandan ziyade daha düz bir alanda bulunan, yeraltı zenginliklerine sahip, ulaşımın ve haberleşmenin daha kolay olduğu iller daha hızlı gelişirken, diğer illerin gelişme hızının ise daha az olması coğrafi nedenlere bağlanılmaktadır. Örneğin, bir ilde ticaret limanı ya da maden bulunması o ilin gelişimine katkıda bulunabilecek niteliktedir. Ayrıca, gelişmişlik farklılıklarına neden

olan bu coğrafi nedenler ekonomik eşitsizliğin de meydana gelmesine sebep olabilmektedir (Yılmaz, 2001: 3).

İkinci neden, ekonomik nedenler olarak gösterilmektedir. Üretken kamu yatırımlarının ve altyapı yatırımlarının dağılımı, teşvikler, yüksek teknoloji ile üretim, yüksek inovasyon, ildeki pazarın büyüklüğü, işgücüne düşük katılım ve fiziki sermayenin yoğunluğu gibi etmenler iller arası gelişmişlik farklılıklarının ekonomik nedenleri arasında gösterilebilmektedir (Kulaksız, 2008: 25). Buna göre, üretken kamu yatırımlarını ve altyapı yatırımlarını çekebilen, kalkınmada öncelikli olan, pazar büyüklüğü ve yüksek işgücü sayesinde özel sermayeyi çekebilen, inovasyon ve teknoloji konularında ileride olan illerin daha hızlı gelişebileceği, buna nazaran belirtilen ekonomik etmenlerde başarısız olan illerin gelişim hızının daha az olacağı söylenebilmektedir.

Üçüncü olarak sosyal nedenler ise illerdeki nitelikli işgücü, girişimci nüfus, işgücü verimliliği, iç göç gibi etmenler şeklinde sıralanabilmektedir (Kulaksız, 2008: 25). Burada en dikkat çekici unsur beşeri sermayedir. Buna göre beşeri sermaye stoku ilin gelişmişliği açısından oldukça önem arz etmektedir. İlaveten, iç göç de iller arasındaki işgücü dengesizliklerinin giderilmesinde önemli bir faktör olarak görülmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir unsur da iç göçün boyutları ve göç eden nüfusun temel özellikleridir (Filiztekin, 2008: 83).

Dördüncü neden ise siyasal nedenlerdir. Hammaddeye yakınlık, ulusal güvenlik, yerel politik baskılar, popülist tercihler gibi faktörleri göz önünde bulundurup buna göre kamu yatırımlarının ve altyapı yatırımlarının yapılması iller arası gelişmişlik farklılıklarına neden olmaktadır (Özaslan, 2006: 179). Buna göre, bazı zamanlarda yalnızca kaynakların verimliliğinin göz önünde bulundurulmasının, bazı zamanlarda ise baskı altında karar verilmesinin ya da popülist seçimlerin yapılmasının iller arası gelişmişlik farklılıklarına neden olduğu söylenebilmektedir.

Beşinci neden olarak da kültürel nedenler sayılabilmektedir. İnsanın fiziki çevreyi işleyebilmesi ve sosyo-ekonomik gelişiminin sağlanması, toplumun sahip olduğu kültürün

yaratıcılığına bağlanmaktadır. Bu sebeple, iller arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasında eğitim düzeyinin yükseltilmesi ile işgücünün yetenek ve kabiliyetlerinin geliştirilmesi son derece önem arz etmektedir. İşte bu yüzden eğitim ve kültür kurumlarının sayısı ile faaliyetlerinin artırılması gelişmişlik açısından hayati öneme sahip olmaktadır (Gündüz, 2006: 104).

2.3.3. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Farklılıklarının Yol Açtığı Sorunlar

Birçok etmene bağlı olarak ortaya çıkan iller arası gelişmişlik farklılıkları, gelişmeye başlayan her ülkenin erişmesi gereken ilk adım olarak görülmekte ve bu dengesizlikten kaçınmanın imkânının bulunmadığı kabul edilmektedir. Ancak, ülke belirli bir gelişmişlik seviyesine eriştiğinde, geri kalmış olan illerin varlığı bazı sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İller arası gelişmişlik farklılıklarının yol açacağı sorunlardan ilki ekonomik sorunlardır. Eğer bir ülkede iller arası gelişmişlik farklılıkları önemli düzeylere yükseliyorsa ve geri kalmış illerdeki üretim faktörlerinin bir kısmı üretime katılmıyorsa, başka bir deyişle atıl durumdaysa, eksik istihdam hâlinin var olduğu söylenebilmektedir (Dinler, 2012: 119-120).

Tam istihdamın sağlanması ve sürdürülmesi, çağdaş devletin başlıca görevlerinden birisidir. Çünkü ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlikleri tam istihdam durumunun varlığına bağlıdır. Ancak, belirtilmelidir ki tam istihdam seviyesine ulaşılması ne söz konusu ne de olasıdır. Bu ancak istenen bir durum olabilir. Bu sebeple, günümüzde tam istihdamdan bahsedildiğinde, yüzde yüz oranında bir çalıştırma durumu değil, işsizlerin sayısının çalışabilir nüfusa oranla yüzde 1-2'yi geçmediği bir ekonomik oluşum anlaşılmaktadır. Eksik istihdam hâli, sağlanabilecek maddesel gelir kaybına sebep olmakla birlikte, çok ağır iki sonucu da doğurmaktadır. Bunlardan birincisi, işsiz kalan kişilerin kendilerini yararsız, istenmeyen ve yurtsuz kişiler olarak görmeleridir. İkincisi ise bu kişilerin bir korku hali içerisinde yaşamaları dolayısıyla ortaya çıkabilecek ruhsal bunalımdır (Talas, 1997: 137-138). Kısacası, eksik istihdam hâlinin var olması toplam üretim düzeyinin, erişilebilecek seviyenin altında gerçekleşmesine ve refah kaybına neden olmaktadır. İlaveten, tam

istihdamın sağlanmasıdaki engellerden birisinin de iller arası gelişmişlik farklılıkları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İkinci sorun ise sosyal sorunlardır. Gelişmiş illerde istihdam olanaklarının fazla olması hem işsizlik oranının çok düşük hem de ücretlerin yüksek olmasına sebep olmaktadır. Ancak, geri kalmış illerde ise üretim, ücretler ve dolayısıyla satın alma gücü daha düşüktür. Bu durum da geri kalmış illerdeki insanların gelişmiş illere göç etmesini tetiklemektedir. İlaveten, geri kalmış illerdeki bu sorunlar ildeki sosyal hizmetlerin, sağlık hizmetlerinin ve eğitim hizmetlerinin yeterince gelişmemesine ve kültürel faaliyetlerin son derece kısıtlı olmasına neden olmaktadır. Tüm bunlara ek olarak, devletin ekonomik israfın önüne geçebilmek için kamusal altyapı yatırımlarını gelişmiş illerden başlayarak, geri kalmış illere doğru yapması şeklinde politika uygulaması da bu gelişmişlik farklılıklarının bir diğer olumsuz yönü olmaktadır (Dinler, 2012: 121). Öte yandan, bu göç hareketleri nedeniyle hız kazanan kentleşme ile endüstrileşmenin aynı düzeyde gerçekleştiğini söylemek de mümkün değildir. Böylece, endüstriyel üretim yetersiz kalırken, geri kalmış kentlerden gelişmiş kentlere gerçekleşen göçlerle birlikte tarımdaki üretimin de nüfusu besleme gücü kalmamaktadır. Bununla birlikte, göç eden nüfus istihdam edilemediğinde bazı sorunlar meydana gelebilmektedir. Bunlardan bazıları; gecekondü mahallelerinin büyümesi, sokaklarda seyyar satıcıların çoğalması, suç oranlarının yükselmesi ve çarpık kentleşme olarak gösterilebilmektedir (Koray, 2012: 221). İlaveten, işsizliğin artması gelir dağılımında bozukluklara yol açmakta, devlet bu durumu giderebilmek adına kamu harcamalarını artırmak zorunda kalmaktadır (Tokol, 2000: 96).

Üçüncü ve son sorun da siyasal sorunlardır. Bazı illerin daha da zenginleşip, bazılarının ise sönük kalması gelişmiş iller ile geri kalmış iller arasındaki benzerliklerin azalmasına ve giderek bu bölgedekilerin birbirine yabancılaşmalarına kadar varabilmektedir. Böylece, gelişmiş iller açısından kültürel zenginlik olarak görülen din, mezhep, ırk farklılıkları gibi etmenler, geri kalmış bölgelerde huzursuzluk kaynağı olmaya başlayabilir. Başka bir deyişle, etnik ya da mezhep farklılıkları nedeniyle ilin ihmal edildiği ve bu nedenle geri bırakıldığı inancı yerel halk içinde yaygınlaşabilir. Kısacası, iller arası gelişmişlik farklılıklarının daha da artması ve illerin birbirine yabancılaşması iç karışıklığa sebep olabilecek niteliktedir. Bunun ise tarihteki ilk örneği 1861-1865 yılları arasında

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde yaşanmış olan kuzeyliler ile güneyliler arasındaki savaştır (Dinler, 2012: 122).

2.3.4. Sosyo-Ekonomik Gelişmede Yerel Yönetimlerin Rolü

Dünya Bankası (DB) ile Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) gibi uluslararası kilit kurumların ve birçok ülkenin gündeminde yer alan yerel gelişme/kalkınma kavramı ve gelişme stratejisi; küreselleşmenin, gelişmenin ve yerel düzeydeki krizlerin getirdiği zorluklara yerel düzeyde bir yanıt olarak dünya çapında kabul görmüştür (Nel ve Rogerson, 2005: 1). Yerel bir bölgenin ekonomik kapasitesinin ve bölgedeki herkesin yaşam kalitesinin iyileştirilmesini amaçlayan (Swinburn vd., 2006: 1) ve ulusal ekonomik performansa önemli bir katkı sağlayan yerel gelişme olgusu, artan küresel rekabet, nüfus hareketliliği ve teknolojik ilerlemeler ile daha da kritik hale gelmiştir (Clark vd., 2010: 22). En basit anlamda; kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum örgütlerinin, ekonomik büyümenin sağlanması ve istihdam olanaklarının artırılması için daha iyi koşullar yaratmak amacıyla toplu olarak çalıştıkları bir süreç (Swinburn vd., 2006: 1) şeklinde tanımlanan yerel gelişme; zengin ve fakir yerler arasındaki eşitsizliklerin azaltılmasında, yerel firmaların ekonomik değerinin artırılmasında, özel sektör yatırımlarının bölgeye çekilmesinde ve yerel ekonomik stratejiye olan güvenin sağlanmasında önemli rol oynamaktadır (Clark vd., 2010: 22).

Geleneksel yönetim anlayışının terk edilip yeni kamu yönetimi anlayışına geçilmesiyle birlikte ilk kez 1989'da DB Raporu'nda yer alan iyi yönetim kavramı ile yerel aktörlerin dâhil olduğu yönetim yapısına geçiş yapılmıştır. Bunun sonucunda hız kazanan yerelleşme olgusu ve yerel demokratikleşme süreci, dünyanın birçok bölgesinde yerel yönetimlerin kendi toplumlarının sosyo-ekonomik gelişme ve ekonomik büyüme yolunu belirlemelerinde oynadıkları rolü artırmıştır (Topkaya, 2015: 648). Böylece, sosyo-ekonomik gelişme sürecinde ortaya çıkan sorunların, yalnızca merkezi yönetimin değil, yerel yönetimlerin de çalışmalarını ve katkılarını gerektirdiği kabul edilmiştir. Ancak günümüzde yerel yönetimlerin, sosyo-ekonomik gelişmeye katkıları konusu üzerinde yeterince durulmadığı görülmektedir. Oysaki toplumsal gelişme, yerel yönetimlerin varlığı

ve gelişmişliği ile yakından ilgili olan bir olgudur. Çünkü yerel yönetimler, kentlerin gerek fiziki gerekse toplumsal altyapısını oluşturarak onları yaşanabilir hale getiren ve yaşam kalitesini yükselten idarelerdir. Ayrıca, yerel yönetimler tarafından sunulan hizmetlerle yerel halkın ihtiyaçlarının karşılanarak refah seviyesinin iyileştirilmesi, yerel halka katkı sağlamakla birlikte ülkenin genel sosyo-ekonomik yapısına da katkıda bulunmaktadır. Bu durum, yazın taramasında yer alan çalışmalarla da desteklenmektedir (Pomianek, 2018: 207; Clark vd., 2010: 22; Gramzow, 2009: 16; Wong, 1998: 710).

Gerçekten de yerel yönetimler; (i) yerelde bulunan değerli kaynakların neler olduğunu ve bunların ne şekilde değerlendirilebileceğini bilirler, (ii) gelişime yönelik ihtiyaçların neler olduğunu ve bu ihtiyaçlara ne şekilde cevap verilmesi gerektiğini bilirler, (iii) lobicilik faaliyetleri ile daha fazla kaynak elde edebilirler (Carzanelli, 2001: 10). Başka bir deyişle, sosyo-ekonomik gelişmeye yönelik olarak yerel yönetimler; kaynakları etkin bir şekilde kullanabilir, halka yakınlığı sayesinde ihtiyaçların tespitini doğru bir şekilde gerçekleştirebilir ve daha fazla kaynak için gerek merkezi yönetimle gerekse diğer yerel aktörlerle (bölgesel kalkınma ajansı, sivil toplum kuruluşları, mesleki kuruluşlar, üniversite, kent konseyi gibi) lobicilik faaliyetlerinde bulunabilirler.

Etkinlik kavramı, optimum kaynak dağılımını sağlayarak toplumun refah seviyesinin maksimize edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Buna göre hizmet sunumunda etkinlik, bireylerin ihtiyaçlarını en az maliyetle ve en yüksek faydayla sunmayı gerektirmektedir. Yerel yönetimlerin hizmet sunumunda etkinliğinden bahsedebilmek için hizmet alanı büyüklüğü ile sunulacak hizmetin niteliği önem arz etmektedir. Daha önce de açıklandığı gibi yerel yönetimler, faydası hizmet alanını aşmayan nitelikteki hizmetleri halka sunma konusunda başarılıdırlar. Bu başarı, kaynakların etkin biçimde kullanılması ve yaşam kalitesinin artmasıyla birlikte sosyo-ekonomik gelişmeye olumlu yönde etki etmektedir.

Toplumun ihtiyaçlarının en az maliyetle karşılanması kadar, sunulan hizmetlerin toplumun tercihleriyle uyumluluğu da önem taşımaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2012: 78). Daha önce belirtildiği gibi yerel yönetimlerin hizmet alanları arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları bulunmaktadır. İller arası sosyo-ekonomik gelişmişlik

farklılıklarının giderilebilmesinde başarının temel şartı, gelişme politikaların oluşturulması aşamasında, bu dengesizliklere sebep olan sosyal, ekonomik, tarihi, kültürel, coğrafi vb. tüm alanlardaki farklılıkların dikkate alınması ve buna göre çözümler üretilmesi olarak görülmektedir (Baday Yıldız vd., 2012: 148). Ancak, merkezi yönetimin birçok konuda iller bazında farklı gelişme politikaları hazırlayıp bunları uygulaması oldukça güçtür. Bu noktada yerel yönetimler, bulundukları yörenin ihtiyaçlarının doğru bir şekilde tespit edilmesi ve giderilebilmesi açısından önemli rol oynarlar.

Lobicilik faaliyetleri en basit şekilde, karar verme süreçlerini etkileme ve/veya yönlendirme stratejisi şeklinde ifade edilmektedir. Bu stratejiyle genellikle siyasi bir konuda değişim sağlamak veya olası değişim kararlarının alınmasını engellemek istenilmektedir. Ayrıca lobicilik faaliyetlerindeki amaç yalnızca karar almayı etkilemek değil, olumlu bir imaj oluşturup kapsamlı bir tanıtım yapmayı da içerebilmektedir (Yılmaz, 2009: 1). Lobiciliğin temelinde, karşı tarafı etkileyip, onu istenilen davranışa sevk etme amacı bulunmaktadır. Yerel yönetimler, özellikle ağır bir donanım ve büyük bir sermaye birikimi gerektirirken kamu hizmetlerinin sunumunda kaynak sıkıntısı çekmektedirler. Bu noktada, lobicilik faaliyetleri ile merkezi yönetimden, diğer yerel yönetimlerden veya diğer yerel aktörlerden yardım arayışına girmektedirler. Böylece yerel yönetimler yaptıkları lobicilik faaliyetleri ile refah seviyesini yükseltip sosyo-ekonomik gelişme katkıda bulunabilmektedirler.

Yerel yönetimler ilaveten sundukları altyapı hizmetleriyle de illerin sosyo-ekonomik gelişiminde önemli bir aktör konumunda yer almaktadır. Altyapı yatırımları dar anlamda ulaşım ve haberleşme alanlarında iyileştirmeler olarak düşünülürken, geniş anlamda ise belirli bir ekonomik alanda üretim koşullarının yaratılması ya da geliştirilmesini sağlayan, ekonomik, kurumsal ve sosyal düzenin tümünü ilgilendiren her çeşit yatırım olarak düşünmek doğru olacaktır. Buna göre, ulaşım ve haberleşmenin yanı sıra su, eğitim, sağlık vb. gibi işgücünün verimini artıran tüm yatırımlar altyapı yatırımlarını ifade etmektedir (Dinler, 2012: 287). Görüldüğü gibi dar anlamda altyapı, maddi veya ekonomik altyapıyı ifade ederken; geniş anlamda altyapı ise ekonomik altyapının yanı sıra eğitim ve sağlık hizmetlerini de kapsayan sosyal altyapıyı da içermektedir (Aktan ve Dileyci: 2005: 11).

Altyapı yatırımları temelde, sosyo-ekonomik gelişmede rol oynayan etmenler ve alansal dağılıma göre olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır. İlk sınıflandırmaya göre altyapı yatırımları; mesleki formasyonla ilgili altyapı yatırımları, sosyo-kültürel altyapı yatırımları ve ekonomik altyapı yatırımları şeklinde üç gruba ayrılmaktadır. Mesleki formasyonla ilgili altyapı yatırımları ilin sosyal ve potansiyel kalitesine bağlı olarak yalnızca işçiler değil, yöneticileri ve hatta girişimcileri de içine alan her dereceden mesleki formasyon ve genel eğitimi kapsamaktadır. Sosyo-kültürel altyapı yatırımları da eğlence, kültür hizmetleriyle sağlık personeli ve tesislerini kapsamaktadır. Sosyo-kültürel altyapı yatırımları ilde eksiksiz bir biçimde tamamlanmışsa, girişimciler için olduğu kadar sermaye ve işgücü için de cazip hale gelmiştir denilebilmektedir. Ekonomik altyapı yatırımları ise haberleşme, ulaşım, enerji, organize sanayi bölgesi gibi yatırımları kapsamaktadır (Dinler, 2012: 288-289).

İkinci sınıflandırma olan alansal dağılıma göre altyapı yatırımları ise işletmeyi ilgilendiren altyapı yatırımları, kentsel altyapı yatırımları, endüstriyel kullanıma yönelik yöresel altyapı yatırımları, genel kullanıma ait yerel altyapı yatırımları ve bölgesel altyapı yatırımları şeklinde beş gruba ayrılmaktadır. İşletmeyi ilgilendiren altyapı yatırımları ilde endüstriyel işletmeleri çekmek için yapılan organize sanayi bölgesi kurulması, arsa satın alınması, bir takım ön inşaatlar gibi yatırımlar olarak görülmektedir. Kentsel altyapı yatırımları ise ilde yaşayan halkın yararlandığı hizmetleri karşılamaya yönelik tüm belediye hizmetlerine ilişkin yatırımlar olarak ifade edilmektedir. Bu yatırımların eksikliği yerleşim yerinin cazibesinin azalmasına neden olacağından, kentsel altyapı yatırımlarının sosyo-ekonomik gelişme açısından önemi de büyüktür. Endüstriyel kullanıma yönelik yöresel altyapı yatırımları, ilde endüstriyel faaliyette çalışanların sosyal ve kültürel gereksinimlerini karşılamaya ve ayrıca mesleki formasyon vererek nitelikli işgücü yetiştirmeye yönelik olan sosyal konutlar, mesleki eğitim kursları ve mesleki sergi gibi yatırımlardır. Genel kullanıma ait yerel altyapı yatırımları da halkın hizmetine sunulan belediye otobüsleri, metro, banliyö trenleri ile genel eğitim ve sağlık hizmetleri olarak ifade edilmektedir. Son olarak bölgesel altyapı yatırımları ise yüksek düzeydeki eğitimin yanı sıra su kanalları, otoyollar, demiryolları, köprüler ve havayolları gibi yatırımlar olarak görülmektedir (Dinler, 2012: 291). Eberts (1990: 24-26) yaptığı çalışmada altyapının güçlendirilmesinin; hane halkının göç kararında, özel sektörün yatırım kararında ve işsizlik üzerinde etkileri olduğunu,

dolayısıyla altyapı yatırımlarının sosyo-ekonomik gelişmişliği etkilediğini ortaya koymuştur. Açıkça görüldüğü gibi yerel yönetimler, çok çeşitli alanlarda yaptıkları altyapı yatırımları ile beşeri sermayenin geliştirilmesinde, illerin yaşanabilirliğinin artırılmasında, üretim ve ticaretin geliştirilmesinde ve dolayısıyla sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanmasında oldukça önemli bir noktada bulunmaktadır.

Son olarak, illerin sosyo-ekonomik gelişmesinde yerel yönetimlerin önemli birer aktör olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu aktörlerin sahip oldukları yetki ve sorumlulukları yerine getirebilmeleri için de bu yetki ve sorumluluklarla orantılı bir şekilde tahsis edilmiş olan kaynakları kullanmaları yani kamu harcaması yapmaları gerekmektedir. Daha önce kamu harcamalarının bileşimi başlığı altında da açıklandığı gibi yerel yönetimler etkileri itibariyle çeşitli harcamalar yapmaktadır. Sosyo-ekonomik gelişmişliğe en büyük katkı sağlayacak olan harcama türünün genel olarak yatırım harcamaları olduğu kabul edilmekle birlikte, bu harcama bileşimlerinden hangilerinin sosyo-ekonomik gelişmişliğe ne derece katkıda bulunduğu bilimsel olarak görülebilmesi için ampirik çalışmalarla ortaya konulması gerektiği düşünülmektedir.

2.4. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Seviyesinin Ölçülmesine Yönelik Yazın Taraması

Yazın taramasında sosyo-ekonomik gelişme üzerine ampirik birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar özellikle belirli bir alanın (ulusal, bölgesel, kentsel) sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesinin belirlenebilmesi ve bulunduğu konuma göre diğerleriyle kıyaslanarak eksiklerin görülebilmesi amacıyla yapılmışlardır. Ancak bununla birlikte yazın taramasındaki bazı çalışmalar ise sosyo-ekonomik gelişmeyi sebep veya sonuç olarak ele almış ve başka göstergelerle ilişkisini değerlendirmiştir. Burada ilk olarak çeşitli ülkelerde çeşitli alanlar (ulusal, bölgesel, kentsel) dikkate alınarak yapılmış olan ampirik çalışmalara yer verilecek olup, daha sonrasında ise Türkiye özelinde yapılmış ampirik çalışmalara değinilecektir.

2.4.1. Çeşitli Ülkelerde Yapılan Ampirik Çalışmalar

Bilimsel yazın taramasında ülkelerin, bölgelerin ve kentlerin sosyo-ekonomik gelişmişliklerini etkileyen faktörler hakkında tartışmalar devam etmektedir. Bu sebeple, sosyo-ekonomik gelişmişliğin ölçülmesinde standart bir veri seti bulunmamakta, her araştırmacı kendi çalışmasına en iyi uyum sağladığını düşündüğü değişkenleri analizine dâhil etmektedir. Bu durum da yazın taramasında çok çeşitli veri setlerinin olmasına ve karmaşıklığa neden olmaktadır.

Wang (2007) yaptığı araştırmada Çin'deki bölgeler için gelişmişlik endeksi oluşturmuştur. Çeşitli alanlardaki bölgesel gelişmeyi ölçebilmek için on alan endeksi ve bir de referans endeksinden oluşan “The Regional Development Index for China” (RDIC) yani Çin için Bölgesel Gelişme Endeksi oluşturulmuştur. Bu endekste bulunan on bir alan şu şekildedir: 1) Ekonomik gelişme düzeyi, 2) Verimlilik ve Ar-Ge, 3) İnsani gelişme, 4) Eğitim, 5) Sosyal eşitlik, 6) Kamu hizmetleri, 7) Sosyal güvenlik, 8) Altyapı, 9) Çevre koruma, 10) Kurumsal gelişme ve 11) Doğal kaynaklar ve coğrafi konum (referans endeksi). Referans endeksi hariç bu on alan endeksi altında toplam 70 değişkenden oluşan ve Min-Max Normalizasyon yönteminin kullanıldığı analizde 31 bölge için yalnızca 2005 yılı verileri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ilk üç bölge Şanghay, Pekin, Tientsin olurken; son üç bölge ise Tibet, Guizhou, Çinghay olarak bulunmuştur.

Silva ve Ferreira-Lopes (2014) yaptıkları araştırmada Portekiz özelinde İktisadi Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)'nin üçüncü derecesinde bulunan 30 şehrin sosyo-ekonomik gelişmişliklerini ölçmeyi hedeflemiştir. 2005-2008 yılları ile sınırlandırılan çalışmada Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan gelir, eğitim ve sağlık boyutlarından oluşan İnsani Gelişme Endeksi (İGE) temel alınmakla birlikte, bu endekse yönetim ve çevre boyutları araştırmacılar tarafından dâhil edilmiştir. Toplam 5 boyut ve 6 değişkenden oluşan ve Min-Max Normalizasyon yönteminin kullanıldığı analizde yıllar itibariyle şehirlerin sıralaması ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, ele alınan şehirler için çevre boyutunun sıralamayı önemli ölçüde ancak yönetim boyutunun çok az değiştirdiği ortaya konulmuştur.

Gigliarano vd. (2014) yaptıkları araştırmada İtalya’da bulunan 20 bölgenin (İBBS ikinci düzeye denk gelmektedir) sosyo-ekonomik gelişmişliğini 1999-2009 yılları için ölçmeyi hedeflemişlerdir. Bu amaçla, Daly ve Cobb (1989) tarafından hazırlanan, pozitif ve negatif yönlü toplam 14 değişkenden oluşan Sürdürülebilir Ekonomik Refah Endeksi (ISEW)’ni kullanmışlardır. ISEW, sosyo-ekonomik durumu ortaya koyabilmek amacıyla temelinde GSYH’da bazı düzenlemeler yapılmasını önermektedir. Bunun için her ne kadar geliri artırıcı etki yaratsalar da bireysel refahın iyileştirilmesine katkıda bulunmayan çevresel kirlilik, doğal kaynakların kaybı, araba kazalarının maliyeti gibi kalemleri çıkartmakta ve piyasada işlem görmemesine rağmen ekonomik refaha katkı sağlayan çocuk bakımı, ev işçiliği gibi kalemleri eklemektedir. ISEW endeksinde kullanılan değişkenler ve değişkenlerin yönleri şu şekildedir: 1) Düzeltilmiş özel tüketim harcamaları [+], 2) Ev işçiliği hizmetleri [+], 3) Dayanıklı tüketim malları hizmetleri [+], 4) Sağlık ve eğitim için kamu harcamaları [+], 5) İşe gidip gelme maliyeti [-], 6) Trafik kazası maliyetleri [-], 7) Su kirliliği maliyetleri [-], 8) Hava kirliliği maliyeti [-], 9) Gürültü kirliliği maliyeti [-], 10) Doğal alanların ve tarım alanlarının kaybı [-], 11) Yenilenemeyen kaynakların tükenmesi [-], 12) Uzun vadeli çevresel hasar [-], 13) Net sermaye artışı [+], 14) Net ödemeler dengesi [+]. Özetle bu endeks, GSYH’nın geleneksel ölçüsünü sosyal ve çevresel bazı ek bilgilerle bütünleştiren bir endeks olarak görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre, İtalya için ISEW’e dayalı yeni bir bölgesel sınıflandırma önerilmiş, hali hazırdaki GSYH’ya göre yapılmış olan sınıflandırma ile ISEW endeksine göre yapılmış sınıflandırmanın ciddi farklılıklar içerdiğine değinilmiştir. Bununla birlikte ISEW endeksine yoksullukla ilgili göstergelerin de eklenmesi gereği tartışılmıştır.

Pietrzak ve Balcerzak (2016) tarafından yapılan araştırmada Avrupa Birliği (AB)’ne yeni üye olan 10 ülkenin 2004, 2008 ve 2012 yılları için sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerinin ölçülmesi ve böylece yeni üyelerin sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Taksonomik Gelişim Ölçüsü (TMD) yönteminin kullanıldığı çalışmada; sosyo-ekonomik gelişme, sürdürülebilir üretim ve tüketim, sosyal içerme, demografik değişiklikler altında sürdürülebilirlik ve halk sağlığı şeklinde beş boyut ve bu boyutların içinde toplam beş değişken bulunmaktadır. Bu değişkenler şu şekildedir: 1) Kişi başına reel GSYH, 2) Kaynak verimliliği (kilogram başına euro), 3) Yoksulluk veya sosyal dışlanma riski altındaki kişiler (toplam nüfusun yüzdesi), 4) 55-64 yaş arası

Çalışanların istihdam oranı (toplam nüfusun yüzdesi) ve 5) Sağlıklı yaşam yılları ve yıllar içinde doğumda beklenen yaşam süresi. Analiz sonucunda, Çekya sürdürülebilir kalkınma uygulamaları bakımından en başarılı ülke olarak bulunurken, en başarısız ülke ise Bulgaristan olarak bulunmuştur.

Meyer vd. (2016) yaptıkları araştırmada ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde sosyo-ekonomik gelişmişliği ölçmeye yönelik endeks oluştırmaya çalışmışlardır. Bu endeks demografik, sosyal, emek ve ekonomik olmak üzere dört boyuttan ve bu boyutlar içinde yer alan 17 değişkenden oluşmaktadır. Bu değişkenler: 1) Nüfus'un yüzde olarak yıllık büyüme artışı, 2) Hanehalkı büyüklüğü [ev halkı sayısı], 3) Nüfus yoğunluğu [kişi sayısı/km²], 4) Yüzde olarak kentleşme düzeyi, 5) İGE, 6) Gini katsayısı, 7) Nüfus yüzdesi olarak yoksulluk düzeyleri, 8) Yüzde olarak okuma yazma bilenler, 9) Altyapı [temel endeks], 10) Gayri resmî konut [toplam konut stokunun yüzdesi], 11) Suç endeksi [tüm büyük suçların bileşimi], 12) Ekonomik aktif nüfus [toplam nüfusun yüzdesi], 13) İşsizlik [istihdam edilen toplamın yüzdesi olarak], 14) GSYH büyüme oranı [yüzde olarak], 15) Ticaret fazlası [kişi başına], 16) Hanehalkı yıllık geliri [toplam ortalama gelir], 17) Tress endeksi [ekonomik faaliyetler arasında çeşitlendirme veya uzmanlık düzeyi] şeklinde-dir. Araştırma yöntemi olarak özgün puanlamadan oluşan kantitatif skorldama kriterleri kullanılmıştır.

Slepneva vd. (2016) yaptıkları araştırmada bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin ölçülebilmesi için bir endeks geliştırmeye çalışmışlardır. alışmalarında yalnızca 2013 yılı verileri kullanılarak Sibirya Federal Bölgesi kapsamında bulunan 12 özerk bölge için sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi oluştırulmuştur. Analize dâhil edilen özerk bölgeler; Altay Cumhuriyeti, Altay Krayı, Buryat Cumhuriyeti, Zabaykalskiy zerk Bölgesi, İrkutsk Oblastı, Kemerovo Oblastı, Krasnoyarsk Krayı, Novosibirsk Oblastı, Omsk Oblastı, Tomsk Oblastı, Tuva Cumhuriyeti, Hakasya Cumhuriyeti şeklinde-dir. Araştırmada Sibirya Federal Bölgesi kapsamındaki 12 özerk bölgenin sosyo-ekonomik gelişmişliğinin ölçülebilmesi adına oluştırulan endeks toplam 10 değişkenden oluşmaktadır. Bu değişkenler: 1) Kişi başına GSYH, 2) Kendi ürettiği sevk mallarının kişi başına hacmi, 3) Sabit sermayeye kişi başına yatırım, 4) Kişi başına perakende ticaret cirosu, 5) Kişi başına tarımsal retim, 6) Ekonomik faaliyet seviyesi, 7) Kişi başına düşen gelir, 8) Kişi başına tüketicisi harcaması, 9) Kişi başına gelir ve geçim creti oranı, 10) İşsizlik seviyesi

şeklindedir. Araştırma yöntemi olarak, değişkenlerin basit ortalamalarının alındığı ve araştırmacılar tarafından geliştirilmiş bir analiz yöntemi kullanılmaktadır. Elde edilen bulgulara göre sosyo-ekonomik gelişmişliği en yüksek olan bölgeler Krasnoyarsk Krayı ve Omsk Oblastı olurken, en düşük bölge ise Tuva Cumhuriyeti olarak bulunmuştur.

Ullah ve Kiani (2017) yaptıkları çalışmalarında, 6 değişkenden oluşan sosyal gelişme endeksini ve 9 değişkenden oluşan ekonomik gelişme endeksini kullanarak 15 değişkenli bir sosyo-ekonomik gelişme endeksi geliştirmeyi amaçlamışlardır. Ülkeler bazında sosyo-ekonomik durumu ölçmeye çalışan bu araştırmaya 14 İslam ülkesi dâhil edilmiştir. Ayrıca araştırmada 2010 ve 2015 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Min-Max Normalizasyon yönteminin kullanıldığı araştırmada sosyo-ekonomik gelişmişliği en yüksek ülke Malezya, en düşük ülke ise Bangladeş olarak bulunmuştur. Türkiye ise bu 14 ülke içinde sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından yedinci sırada yer almıştır.

Meyer ve De Jongh (2018) tarafından hazırlanan çalışmanın temel amacı, sosyo-ekonomik kalkınmanın karmaşık yapısını ölçebilen çok boyutlu bir endeks oluşturmak ve Güney Afrika'nın 9 şehrinin sosyo-ekonomik gelişmişliğini ölçebilmektir. Bu amaçla daha önce Meyer vd. (2016) tarafından oluşturulmuş olan endeks üzerinde küçük bir değişiklik yaparak uygulamışlardır. Toplam 18 değişkenden oluşan bu yeni endekste 1996 ve 2016 yılı verileri kullanılarak Güney Afrika'nın 9 şehri için sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması oluşturulmuştur. Elde edilen bulgulara göre sosyo-ekonomik gelişmişliği en yüksek seviyede olan şehir Guateng, en düşük seviyede olan şehir ise Doğu Kap olarak bulunmuştur.

Gonzalez-Garcia vd. (2018) tarafından hazırlanan çalışmanın temel amacı, farklı özelliklere sahip 26 temsili İspanya şehrinin sosyo-ekonomik gelişmişliğini ölçmektedir. Bu amaçla, üç metodolojiyi birleştiren çok kriterli bir yaklaşım geliştirilmiştir. Bu üç metodoloji şu şekildedir: Malzeme Akışı Analizi (MFA), Yaşam Döngüsü Değerlendirmesi (LCA) ve Veri Zarflama Analizi (VZA). Çalışmada 14 çevresel, 12 sosyal ve 5 ekonomik olmak üzere toplam 31 değişken kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, sosyo-ekonomik gelişmişliği en iyi olan üç şehir Bilbao, Vitoria, Barselona; en kötü üç şehir ise Malaga, Las Palmas, Santa Cruz de Tenerife olarak belirlenmiştir.

Babiarz vd. (2018) tarafından hazırlanan çalışmanın temel amacı, 28 AB üye ülkelerinin sosyo-ekonomik kalkınmasının belirleyicilerini incelemektir. 2006-2016 yılları arası dönemi kapsayan çalışmada sosyo-ekonomik gelişmişliği ölçebilmek için önerilen endeks; ekonomi, bilim ve teknoloji, sağlık, eğitim ve yaşam koşulları alanlarından ve bu beş alan içerisinde toplam 20 değişkenden oluşmaktadır. Min-Max Normalizasyon yöntemi ve lineer regresyon analizinin kullanıldığı araştırmadan elde edilen sonuçlara göre İngiltere, Danimarka, İsveç ve Finlandiya sosyo-ekonomik açıdan en gelişmiş ülkeler olarak bulunurken, İtalya, Romanya ve Portekiz en başarısız ülkeler olarak bulunmuştur.

Ruiz Estrada vd. (2018) yaptıkları çalışmalarında kendi oluşturdukları bir endeksi kullanarak Guatemala özelinde sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi oluşturmuş ve incelenen dönem içerisindeki sosyo-ekonomik çöküntülerin sebebinin yolsuzluktan kaynaklanıp kaynaklanmadığını incelemişlerdir. Araştırmacılar oluşturdukları endekste 18 değişkene yer vermiş ve 1986-2016 yılları arası dönemi incelemişlerdir. Oluşturulan endekste yer alan değişkenler şu şekildedir: 1) Döviz kuru, 2) Para arzı [M2], 3) Benzin fiyatları, 4) Merkezi yönetim borçlarının GSYH'ya oranı, 5) Cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranı, 6) Nakit fazlası/açığının GSYH'ya oranı, 7) İthalat fiyatları, 8) Asgari ücret, 9) Alım gücü paritesi, 10) İşsizlik oranı, 11) Okuma yazma bilmeyen oran, 12) Eğitim ve sağlık bütçesi, 13) Konut açığı, 14) Yetersiz beslenme oranı, 15) Kıtık oranı, 16) Emeklilik sistemlerine erişim, 17) Gelir eşitsizliği, 18) Temel sağlık ve sanitasyon³ hizmetlerine erişim. Yazar tarafından geliştirilen matematiksel bir algoritmanın kullanıldığı araştırmadan elde edilen bulgulara göre, 1986-2016 yılları arası dönemde yaşanan sosyo-ekonomik çöküntülerin önemli bir sebebi olarak yolsuzlukları göstermektedir.

Kalendzhyan vd. (2019) tarafından hazırlanan çalışmanın temel amacı, Rusya Federasyonu'ndaki Krasnoyarsk Krai'nin ana sosyo-ekonomik göstergelerini analiz etmektedir. 2000-2018 yılları arası dönemi kapsayan ve Temel Bileşenler Analizinin (TBA) kullanıldığı çalışmada sosyo-ekonomik gelişmişliği ölçebilmek için 13 değişkenden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Sibirya Federal Bölgesi içerisinde ilk sırada yer aldığı ancak ülkedeki diğer bölgelerle kıyaslandığında oldukça geride kaldığı görülmektedir.

³ Bkz. Sanitasyon: Hijyen açısından gereken koşulların sağlanması ve korunmasıdır.

Skvarciany vd. (2020) yaptıkları çalışmalarında toplam 14 değişken kullanarak bazı AB üyesi ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişliklerini ölçmeye çalışmışlardır. Ortalama Çözüm Uzaklığına Göre Değerlendirme (EDAS) ve Hiyerarşik Kümeleme Analizi (HCA) yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada 2015-2017 yılları arası dönem dikkate alınmıştır. Sonuçlar en yüksek sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmanın Almanya’da, en düşük düzey ise Portekiz’de olduğunu ortaya koymuştur.

Tablo 1’de yukarıda bahsedilen ampirik çalışmaların ele aldığı dönem, benimsediği yöntem, belirlediği değişken sayıları ve incelediği alan özetlenerek gösterilmektedir. Açıkça görüleceği şekilde yazın taramasında sosyo-ekonomik gelişmişliği hesaplayabilmek için çok farklı yöntemler ve değişkenler kullanılmakta, bu durum da veri seti oluşturma tartışmalarının devam etmesine neden olmaktadır.

Tablo 1

Çeşitli ülkelerde sosyo-ekonomik gelişmenin hesaplanmasına yönelik yapılan ampirik çalışmalar

Yazar(lar)	Dönem	Yöntem	Değişken Sayısı	İncelenen Alan
Wang (2007)	2005	Min-Max Normalizasyon	70	Çin’deki 31 bölge (Anhui, Çinghay, Chongqing, Fujian, Gansu, Guangxi, Guizhou, Guangdong, Hainan, Henan, Heilongjiang, Hebei, Hunan, Hubei, İç Moğolistan, Jilin, Jiangxi, Jiangsu, Liaoning, Ningxia, Pekin, Shandong, Shaanxi, Sichuan, Shanxi, Sincan, Şangay, Tibet, Tianjin, Yunnan, Zhejiang.)
Silva ve Ferreira-Lopes (2014)	2005-2008 arası	Min-Max Normalizasyon	6	Portekiz’deki seçilmiş 30 şehir (İBBS üçüncü düzey)
Gigliarano vd. (2014)	1999-2009 arası	Min-Max Normalizasyon	14	İtalya’daki 20 bölge (İBBS ikinci düzey)
Pietrzak ve Balcerzak (2016)	2004, 2008, 2012	Taksonomik Gelişim Ölçüsü	5	AB’ye yeni üye olan 10 ülke (Bulgaristan, Çekya, Estonya, Litvanya, Letonya, Macaristan, Romanya, Polonya, Slovenya, Slovakya)

Tablo 1'in devamı

Meyer vd. (2016)	-	Kantitatif Skorlama Kriterleri	17	-
Slepneva vd. (2016)	2013	Değişkenlerin basit ortalamalarının alındığı ve araştırmacılar tarafından geliştirilmiş bir analiz yöntemi	10	Sibirya Federal Bölgesi kapsamında bulunan 12 özerk bölge (Altay Cumhuriyeti, Altay Krayı, Buryat Cumhuriyeti, Zabaykalskiy Özerk Bölgesi, İrkutsk Oblastı, Kemerovo Oblastı, Krasnoyarsk Krayı, Novosibirsk Oblastı, Omsk Oblastı, Tomsk Oblastı, Tuva Cumhuriyeti, Hakasya Cumhuriyeti) Seçilmiş İslam ülkeleri (Afganistan, Bangladeş, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Endonezya, Malezya, Mısır, İran, Katar, Suudi Arabistan, Kuveyt, Fas, Pakistan ve Türkiye) Güney Afrika'nın şehirleri (Doğu Kap, Özgür Devlet, Kwazulu-Natal, Gauteng, Batı Kap, Mpumalanga, Limpopo, Kuzey-Batı, Kuzey Kap) İspanya'nın 26 temsili şehri (Alicante, A Coruna, Bilbao, Badajoz, Barselona, Gijon, Cordoba, Las Palmas, L'Hospitatet de Llobregat, Logrono, Malaga, Madrid, Murcia, Oviedo, Pamplona, Palma de Mallorca, Santander, Santa Cruz de Tenerife, Sevilla, Santiago de Compostela, Valladolid, Toledo, Valensiya, Vitoria, Vigo, Zaragoza)
Ullah ve Kiani (2017)	2010 ve 2015	Min-Max Normalizasyon	15	
Meyer ve De Jongh (2018)	1996 ve 2016	Kantitatif Skorlama Kriterleri	18	
Gonzalez-Garcia vd. (2018)	2016	MFA, LCA ve VZA	31	
Babiarz vd. (2018)	2006-2016	Min-Max Normalizasyon ve Lineer Regresyon Analizi	20	28 AB üyesi ülke
Ruiz Estrada vd. (2018)	1986-2016 arası	Yazar tarafından geliştirilen matematiksel bir algoritma kullanılmaktadır	18	Guatemala
Kalendzhyan vd. (2019)	2000-2018 arası	TBA	13	Rusya Federasyonu'na bağlı Krasnoyarsk Krai bölgesi
Skvarciany vd. (2020)	2015-2017 arası	EDAS ve HCA	14	20 AB üyesi ülke

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda bahsedilen ampirik çalışmalar belirli bir alanın sosyo-ekonomik gelişmişliğini ölçmeye yönelik endeks geliştirme amacını taşımaktadır. Bununla birlikte yazın taramasında yer alan bazı çalışmalar ise sosyo-ekonomik gelişmişliği veri olarak kabul etmiş ve sosyo-ekonomik gelişmişliğin neden ve/veya sonucu olarak değerlendirilebilecek çevresel, ekonomik, sosyal vb. göstergelerle ilişkisini araştırmaya yönelmişlerdir.

Chelli vd (2013) yaptığı araştırmada 1999-2009 yılları arasında iki orta İtalyan bölgesi olan Toskana ve Marche için ISEW ve GSYH eğilimleri arasında bir karşılaştırma yapmayı amaçlamışlardır. Daly ve Cobb (1989) tarafından oluşturulan ISEW, GSYH hesaplanmasında dikkate alınmayan çevresel emisyon maliyetleri, savunma harcamaları, işe gidip gelme giderleri, trafik kazaları ve kişisel kirlilik kontrolü, sosyal maliyetler (örneğin aile çöküşü veya suç), doğal sermayenin amortismanı (kaynakların tükenmesi) gibi birçok ekonomik, sosyal ve çevresel değişkenleri içermektedir. Araştırmanın sonucunda, GSYH'ya dâhil olmayan ancak ISEW'in bir parçası olan bileşenlerin Marche üzerindeki etkisinin Toskana üzerindeki etkisinden daha fazla olduğu bulunmuştur. Buna göre, GSYH'nın yüksek olması sosyo-ekonomik gelişme üzerinde etkilidir. Ancak bu gelişmeyi etkileyen çevresel, sosyal ve ekonomik başka etkenler de bulunmaktadır.

Maqsood ve Ullah (2014) yaptıkları çalışmalarında Pakistan özelinde sosyo-ekonomik gelişme ile dış yardım oynaklığı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 1972-2012 yılları arası dönemi kapsayan zaman serisi analizi ile Granger nedensellik testi yapılan araştırmada İGE bağımlı değişken olarak kullanılırken; dış yardım, dış yardım oynaklığı ve işçi değişkenleri bağımsız değişken olarak alınmıştır. Ulaşılan bulgulara göre, insani gelişimin göstergelerini iyileştirmek için para akışı kullanılabileceğinden, dış yardımların insani gelişimi desteklemeye yardımcı olduğunu göstermektedir.

Demir vd. (2016) tarafından Türk Dünyası Ülkeleri özelinde yapılan çalışmanın temel amacı, sosyo-ekonomik gelişmişlik ile akademik gelişmişlik arasında doğrudan bir ilişki bulunup bulunmadığının araştırılmasıdır. Sosyo-ekonomik gelişmişliğin ölçülmesinde kişi başına düşen GSYH değerleri, İGE değerleri ve internet kullanıcı sayısı değişkenleri kullanılırken; akademik gelişmişliğin ölçülmesinde ise yalnızca Web of Science veri

tabanındaki yayın sayısı kullanılmıştır. 1992–2014 yıllarının verilerinin kullanıldığı çalışmada Türk Dünyası Ülkeleri şu şekilde sıralanmıştır: Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkiye, Türkmenistan. Elde edilen bulgulara göre, ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişliği ile yayın sayılarının genellikle doğru orantılı olduğu sonucuna varılmıştır.

Song vd. (2018) yaptıkları çalışmalarında Çin özelinde kirlenmiş arazilerin ıslah stratejilerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. 2016 yılı verilerinin yer aldığı ve LCA ve MCA yöntemlerinin kullanıldığı araştırmadan ulaşılan bulgulara göre uygulanan kirlenmiş arazilerin ıslah stratejilerinin sosyo-ekonomik alanda iyileşmeye neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Rugani vd. (2018) tarafından yapılan çalışmanın temel amacı, Lüksemburg özelinde sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi ile çevre politikaları ilişkisinin araştırılmasıdır. Sosyo-ekonomik gelişmeyi ölçebilmek için 1960-2010 dönemleri baz alınarak ISEW endeksi kullanılmıştır. Çevre politikalarının sosyo-ekonomik gelişmişlik üzerindeki etkisini ölçebilmek için ise tahmin analizi kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucu elde edilen bulgulara göre, ISEW endeksi ile ölçülen sosyo-ekonomik gelişmişliğin GSYH'dan çok daha yavaş büyüdüğü gözlemlenmiş ve aradaki bu farkı azaltabilmek için çevre politikalarının önemine vurgu yapılmıştır.

Manegaki ve Tugcu (2018) tarafından yapılan çalışmanın temel amacı, Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi ve Westerlund panel eşbütünleşme testi kullanılarak seçili Asya ülkelerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi araştırmak olmuştur. 1990-2015 yılları arası dönem için yapılan araştırma kapsamına dâhil edilen ülkeler; Bangladeş, Pakistan, Sri Lanka, Ermenistan, Ürdün, Singapur, G. Kore, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan şeklindedir. Yapılan analizler sonucu ulaşılan bulgulara göre, enerji kısıtlamasına gidilmesinin sosyo-ekonomik gelişmeyi de kısıtlayacağı sonucuna varılmıştır.

Li vd. (2019) tarafından hazırlanan “The Impacts of Socioeconomic Development on Rural Drinking Water Safety in China: A Provincial-Level Comparative Analysis” adlı çalışmanın temel amacı, Çin’de il düzeyinde sosyo-ekonomik durum ile kırsal içme suyu güvenliği arasında bir ilişki olup olmadığının araştırılmasıdır. Kanonik Korelasyon Analizi’nin kullanıldığı çalışmada iller arasında içme suyu güvenliği ile ilgili önemli farklılıklar bulunduğu dikkat çekilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, sosyo-ekonomik gelişmişlik arttıkça, illerdeki içme suyu güvenliğinin de arttığı sonucuna varılmıştır.

2.4.2. Türkiye’de Yapılan Ampirik Çalışmalar

Çeşitli ülkelerde yapılan sosyo-ekonomik gelişmişliği ölçen ampirik çalışmalarda olduğu gibi Türkiye’de yapılan çalışmalarda da standart hale gelmiş bir veri seti bulunmamakta, bu sebeple araştırmacılar çalışma konularına en uygun olduğunu düşündüğü ve ulaşılabilir olan değişkenlerden oluşan çeşitli veri setleri oluşturmaktadırlar. Bazı çalışmalarda değişken seçiminde faktör analizi uygulanarak birbiriyle ilişkili olanlar seçilmiş, bazılarında ise uzman görüşüne dayanılarak veri seti oluşturulmuş ve uygulanmıştır. Ayrıca, bu çalışmalardan bazıları kurumsal bazda yapılmışken, bazıları ise bireysel olarak yapılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak kurumsal çalışmalara, daha sonrasında da bireysel çalışmalara yer verilecektir.

Türkiye’de illerin sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda durumunu ölçen ve birbirleriyle kıyaslayan ilk ampirik çalışma Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından 1996 yılında 58 değişken ve TBA yöntemi kullanılarak oluşturulan ve 76 ili kapsayan araştırmadır. Daha sonra, yaşanan değişikliklerle birlikte il sayısının 81’e çıkması ve yaşanan gelişmeler bu analizin yenilenmesini gerektirmiştir. Böylece, yine DPT tarafından 2003 yılında Türkiye’deki 81 ili kapsayan ve 58 değişkenden oluşan araştırma yayımlanmıştır. Bunu takiben, 2004 yılında ise bir kademe daha ilinilerek, ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyeleri 32 değişkenle analiz edilmiştir. Bu çalışmadan sonra 2013 yılına kadar başka bir araştırma yayımlanmamıştır. Ayrıca, DPT 2011 yılında yeniden yapılandırılmış ve Kalkınma Bakanlığı ismini almıştır. Bu sebeple, yeni sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması da 2013 yılında Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve

Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmıştır. Yine aynı yöntemin kullanıldığı araştırmada aradan geçen sürede yaşanan değişim ve dönüşüm göz önünde bulundurulduğunda yenilenmesi gereksinimi meydana gelmiş ve yeni araştırmada 61 değişken kullanılmıştır. İlerleyen zaman içinde yeni yönetim biçimi anlayışına geçilmesiyle birlikte, 2018 yılında Kalkınma Bakanlığı da kaldırılmış, yerine Cumhurbaşkanlığı'na bağlı olarak Strateji ve Bütçe Başkanlığı kurulmuştur. Ancak, yeni sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından değil, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından 2019 yılında yayımlanmıştır. En son yayımlanan bu araştırmada kullanılan veri seti güncellenmiş ve demografi, mali, eğitim, sağlık, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, istihdam, yaşam kalitesi ve erişilebilirlik başlıkları altında toplam 52 değişken kullanılmıştır. Dönemler itibariyle veri setlerinin değişmesi ve araştırmaların arasında uzun yıllar olması gibi nedenlerden dolayı illerin önceki durumları ile şimdiki durumunun kıyaslanmasında güçlükler yaşanmaktadır. Bu sıralama, araştırmanın her yıl düzenli bir şekilde ve standart bir veri seti ile yapılması, yıllar itibariyle illerin gelişiminin görülmesi açısından da önem arz etmektedir.

Türkiye’de illerin sosyo-ekonomik yapısının iller bazında yıllar itibariyle karşılaştırılabileceği ve yıllar içindeki seyrinin değerlendirilebileceği tek endeks Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu (URAK) tarafından hazırlanan İllerarası Rekabetçilik Endeksi’dir. Ayrıca, bu endeksin bir diğer olumlu yanı ise bir kurum tarafından ve tarafsız bir şekilde oluşturulmasıdır. 2008’de ilk İllerarası Rekabetçilik Endeksi yayımlanmadan önce kurum yöneticileri tarafından 2007’de hazırlanan bir akademik makale ile endeksin denemesi yapılmış, alınan olumlu geri dönüşlerle birlikte veri seti ve yöntemin uygun olduğu anlaşılmıştır. Alkin vd. (2007) tarafından Min-Max Normalizasyon yönteminin kullanıldığı makalede toplam 36 değişken için 2004 yılı verileri kullanılmıştır. Daha sonra, makaledeki veri seti ve yöntemin aynısı kullanılarak oluşturulan, bu alandaki ilk yayın olan “İllerarası Rekabet Endeksi 2007-2008” araştırması 2008’de yayımlanmıştır. İkincisi de “İllerarası Rekabet Endeksi 2008-2009” adıyla yayımlanmıştır. Kullanılan endekste sadece üç değişiklik yapılarak toplam değişken sayısı 39’a çıkartılmıştır. Üçüncüsü ise “İllerarası Rekabet Endeksi 2009-2010” adıyla yayımlanmış ve bir önceki endekse göre üç değişken eklenmiş, toplam değişken sayısı ise 42’ye çıkartılmıştır. Ayrıca, yapılan bu değişiklikten dolayı analiz geriye dönük üç yıl için yapılmıştır. Böylece 2007-2008, 2008-

2009 ve 2009-2010 yıllarına ait sıralamalara yer verilmiştir. 2011 yılında kamuoyu ile paylaşılan dördüncü çalışma ise “İllerarası Rekabet Endeksi 2010-2011” adıyla yayımlanmış, 40 değişken kullanılmıştır. Daha sonra, beşinci çalışma “İllerarası Rekabet Endeksi 2012-2013” adıyla 61 değişkenle 2014 yılında, altıncı çalışma ise “İllerarası Rekabet Endeksi 2013-2014” adıyla 68 değişkenle 2016 yılında yayımlanmıştır. Bu serinin son çalışması olan yedinci çalışma ise 2018 yılında kamuoyuna sunulmuştur. Bu sonuncu çalışmada ise diğerlerinden farklı olarak toplam 85 adet değişkene yer verilmiş, böylece endeksin ölçüm gücünün artırılması ve gelişmelere uyum sağlaması hedeflenmiştir. Endekste yapılan bu ciddi değişimden dolayı geriye dönük beş yılı kapsayacak biçimde analiz yapılmıştır. Bu araştırmanın en güçlü yanı, çok yıllık analiz sonuçları olduğundan dolayı, geriye dönük değerlendirmelerin de yapılabilmesi olasıdır.

Kurumsal çalışmalardan bir diğeri ise Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Derneği (EDAM) tarafından “Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi” adıyla 2009 yılında yayımlanmıştır. Analiz yöntemi olarak iki aşamalı TBA yönteminin kullanıldığı bu çalışmada 6 faktör altında toplam 50 değişkene yer verilmiştir. Daha sonrasında 2016 yılında yenilenen çalışmada veri seti genişletilmiştir. Ayrıca, illerin sosyo-ekonomik gelişmişliğinin yıllar içindeki seyrinin anlaşılabilmesi için hem 2008 hem de 2014 yılı verileri için ayrı ayrı analiz yapılmıştır. Bu çalışmanın en büyük dezavantajı, araştırmanın yıllar itibarıyla devamının gelmemiş olmasıdır. Çünkü EDAM’ın 2016’da yayımladığı bu araştırma son olmuştur.

Türkiye’deki illerin sosyo-ekonomik gelişmişliğinin ölçüldüğü en geniş veri setinin kullanıldığı kurumsal çalışma İstanbul Üniversitesi ile İstanbul Kalkınma Ajansı’nın desteklediği, Şeker vd. (2012) tarafından hazırlanan “Küresel Rekabet Endeksi – Türkiye 26 Bölge – 81 İl” adlı çalışmadır. 2011 yılı verileri kullanılarak hazırlanan çalışmada toplam 338 değişken belirlenmiştir. Bu çalışmayı izleyen dönemde Kayseri Ticaret Odası’nın desteğiyle Şeker vd. (2015) tarafından “İller Arası Rekabet Endeksi 2013 – 2014” adlı çalışma yayımlanmıştır. Bu çalışmada da yöntem aynı kalmış, ancak 338 olan değişken sayısında uzman görüşleri toplanarak sadeleşmeye gidilmiş, bunun neticesinde de toplam 276 değişkene yer verilmiştir. 2018 yılına gelindiğinde ise İstanbul Üniversitesi bünyesinde bir araştırma merkezi olarak Şehir Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi kurulmuş ve bu çalışmalar adı geçen merkezde yürütülmeye başlanılmıştır. 2020’de çalışmaların

üçüncüsü, Şeker vd. (2020) tarafından hazırlanarak “İller Arası Rekabet Endeksi 2018 – 2019” adıyla yayımlanmıştır. Yine aynı yöntem benimsenerek hazırlanan çalışmada veri seti uzman görüşleri, önceki çalışmalara yapılan geri dönüşler ve ülkedeki gelişmeler dikkate alınarak 266 gösterge içerecek şekilde düzenlenmiştir. Ancak bu yayınların birbirini izleyen yıllar itibarıyla yapılmıyor olması, çalışmanın en büyük dezavantajını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, daha kurumsal bir yapıya kavuşulması sebebiyle yayınların izleyen dönemlerde yıllar itibarıyla sürekli bir şekilde kamuoyuna sunulması beklenilmektedir.

Sosyo-ekonomik gelişmişliğin ölçülebilmesi adına çalışmalar yürüten bir başka kurum da Türkiye İş Bankası’dır. 2014 ve 2015 yıllarında İktisadi Araştırmalar Bölümü uzmanlarından Erhan Gül ve Bora Çevik tarafından kurum adına hazırlanan araştırmalarda 49 değişkenden oluşan bir veri seti kullanılmıştır. 2014’te sunulan “2010 ve 2012 Verileriyle Türkiye’de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması” adlı ilk araştırmada Min-Max Normalizasyon ve TBA yöntemleri bir arada uygulanmış, 2010 ile 2012 yıllarına ait veriler kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Burada iller gelişmişliklerine göre sıralanmış ve dört grup halinde kümelенmiştir. Daha sonra, 2015 yılında hazırlanan “2013 Verileriyle Türkiye’de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması” adlı araştırmada da yine aynı yöntem ve 2013 yılı verileri kullanılmıştır. Böylece, 2010, 2012 ve 2013 yıllarına ait bir sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması oluşturmuşlardır. Ancak, Türkiye İş Bankası da çalışmalara devam etmemiş, 2015’ten sonra herhangi bir rapor yayımlamamıştır.

Buraya kadar bahsedilen kurumsal yayınlar tüm Türkiye’yi kapsayan araştırmalardan oluşmaktayken, bazı kurumsal yayınlar ise belli bir bölge özelinde yapılan analizleri kapsamaktadır. Bunlardan birisi, 2011 yılında Mevlana Kalkınma Ajansı (MEVKA) tarafından 2010 yılı verileri kullanılarak hazırlanan “TR 52 Bölgesi (Konya - Karaman) İlçeleri Sosyal Gelişmişlik Endeksi” adlı çalışmadır. 17 değişkenden oluşan ve 31’i Konya’dan ve 6’sı da Karaman’dan olmak üzere toplam 37 ilçe kapsamında yapılan bu araştırmada hem Min-Max Normalizasyon yöntemi hem de TBA yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre ilk üç ilçe Selçuklu, Meram ve Karatay olurken, son üç ilçe ise Derebucak, Ahırlı ve Derbent olarak bulunmuştur.

Bir diğerk bölgesel analiz ise Ege Ekonomiyi Geliştirme Vakfı için Tutan ve çapraz (2013) tarafından Ege Bölgesi özelinde hazırlanan “Ege-On İller Arası Rekabet Endeksi-2011” araştırmasıdır. Aydın, Afyon, Balıkesir, Çanakkale, Denizli, İzmir, Kütahya, Muğla, Manisa ve Uşak illerini kapsayan araştırmada toplam 56 değişken ile Min–Max Normalizasyon yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre ilk üç il İzmir, Çanakkale ve Denizli olurken, son üç il ise Uşak, Afyon ve Aydın olarak bulunmuştur.

Bazı araştırmalar iller bazında, bazıları ilçeler bazında iken bazıları ise sektörler bazında yapılmıştır. Bunlardan birisi Adana ili özelinde yapılan “Adana Ekonomisi’nin Rekabetçiliğinin ‘Elmas’ Analizi” adlı çalışmadır. ukurova Genç İşadamları Derneği katkılarıyla Alkin ve Bulu (2014) tarafından yapılan bu çalışmada Elmas Modeli kullanılmıştır. Yapılan elmas analizi sonuçlarına göre Adana orta seviye rekabet gücüne sahip bir ekonomi olarak değerlendirilmiştir.

Bir başka sektörel bölgesel çalışma da İstanbul Kalkınma Ajansı ve İstanbul niversitesi’nin iş birliğiyle şeker vd. (2014) tarafından hazırlanan “İstanbul Sektörel Rekabet Endeksi – İhracat İstihdam İnovasyon Boyutlarıyla” adlı araştırmadır. Min–Max Normalizasyon yöntemi ile birlikte çok Boyutlu lekleme (Multidimensional Scaling, MDS) yönteminin de kullanıldığı araştırmada toplam 24 adet değişkene yer verilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre beş sektörün pozitif değer alarak ne çıktığı görülmüştür. Bu sektörler sırasıyla; imalat, toptan ve perakende ticaret, bilgi ve iletişim, idari ve destek hizmetleri faaliyetleri ile madencilik ve taş ocakçılığı sektörleridir.

Tablo 2’de yukarıda bahsedilen ampirik çalışmaların ele aldığı dönem, uyguladığı yöntem ve belirlediği değişken sayıları özetlenerek gösterilmektedir. Görüldüğü gibi bu çalışmaların bazıları Türkiye’deki bütün illeri baz alıyorken, bazıları ilçeleri, bazıları ise belirli bir bölgedeki sektörleri baz almaktadır. Ayrıca, çalışmalarda farklı yöntemler ve veri setleri kullanıldığı da açıkça görülmektedir.

Tablo 2

Türkiye’de sosyo-ekonomik gelişmenin hesaplanmasına yönelik olarak kurumlar tarafından yapılan ampirik çalışmalar

Yazar(lar)	Dönem	Yöntem	Değişken Sayısı
DPT (1996)	1990	TBA	58
DPT (2003)	2000	TBA	58
DPT (2004)	2000	TBA	32
Kalkınma Bakanlığı (2013)	2011	TBA	61
Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019)	2017	TBA	52
URAK (2008)	2007 – 2008	Min-Max Normalizasyon	36
URAK (2009)	2008 – 2009	Min-Max Normalizasyon	39
URAK (2010)	2007 – 2008 ile 2009 – 2010 arası	Min-Max Normalizasyon	42
URAK (2011)	2010 – 2011	Min-Max Normalizasyon	40
URAK (2014)	2012 – 2013	Min-Max Normalizasyon	61
URAK (2016)	2009 – 2010 ile 2013 – 2014 arası	Min-Max Normalizasyon	68
URAK (2019)	2012 – 2013 ile 2016 – 2017 arası	Min-Max Normalizasyon	85
EDAM (2009)	-	TBA	50
EDAM (2016)	2008 ve 2014	TBA	65
Şeker vd. (2012)	2011	Min-Max Normalizasyon	338
Şeker vd. (2015)	2013 – 2014	Min-Max Normalizasyon	276
Şeker vd. (2020)	2010, 2015 ve 2018	Min-Max Normalizasyon	266
Gül ve Çevik (2014)	2010 ve 2012	Min-Max Normalizasyon ve TBA	49
Gül ve Çevik (2015)	2013	Min-Max Normalizasyon ve TBA	49
MEVKA (2011)	2010	Min-Max Normalizasyon ve TBA	17
Tutan ve Çapraz (2013)	2011	Min-Max Normalizasyon	56
Alkin ve Bulu (2014)	2013	Elmas Modeli	-
Şeker vd. (2014)	2013	Min-Max Normalizasyon ve MDS	24

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda bahsedilen kurumsal çalışmaların yanı sıra, Türkiye’de iller bazında sosyo-ekonomik yapıyı ölçmeye yönelik çok sayıda bireysel araştırma da bulunmaktadır. Özdemir ve Altıparmak (2004) Türkiye’deki illerin sosyo-ekonomik gelişmişliğini ölçebilmek için 12 sosyal, 22 ekonomik olmak üzere toplam 34 değişkenle faktör analizi yapmıştır. Ancak, yapılan korelasyon analizi sonucunda bu değişkenlerden yalnızca 14’ü arasında anlamlı ilişki kurulabildiğinden analize bu değişkenlerle devam edilmiştir. 2000 yılının verileri kullanılarak yapılan analizde yer alan sosyal faktörler sağlık göstergeleri, eğitim göstergeleri ve ilk/orta öğretim okullaşma oranı olurken; ekonomik faktörler ise mali göstergeler ve imalat sanayi göstergeleri olarak belirlenmiştir.

Şen vd. (2006) tarafından yapılan çalışmada hem faktör analizi hem de TBA kullanılmıştır. Toplam 28 değişkenin kullanıldığı çalışmada mümkün olan en güncel veriler kullanılmaya çalışıldığından veri seti tek bir yıla ait değildir. Buna göre değişkenler 2000, 2001, 2002 ve 2003 yıllarına ait verilerden hangisi en güncel ise o kullanılmıştır.

Yamanoğlu (2008) tarafından yapılan çalışmada ise 1990–2001 arası dönem baz alınarak yakınsama analizi yapılmıştır. Ele alınan dönem gereğince 81 il değil, 67 il bazında analiz gerçekleştirilmiştir. Toplam 23 sosyo-ekonomik göstergenin yer aldığı çalışmanın bulgularına göre 67 ilin belirtilen dönem içerisinde yıllık yaklaşık %0,7 oranında yakınsadığı tespit edilmiştir. Bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilebilmesi için öncelikle bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının seviyesinin ölçülebilmesi ve bu farklılıkların sebeplerinin tespit edilebilmesi, daha sonra da buna uygun politikalar üretilerek farklılıkların giderilmeye çalışılması gerekmektedir. Uygulanan politikaların başarısının değerlendirilebilmesi adına da bölgelerin birbirine ne derecede yakınsadıkları bir gösterge olarak kullanılabilir.

Turanlı vd. (2009) tarafından yapılan çalışmada 1990–1999 dönemi ile 2000–2007 dönemi için iki ayrı analiz yapılmış ve bu dönemler için kullanılan veri setlerinin arasındaki farklılıkların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Faktör analizinin kullanıldığı çalışmaya 83 değişkenle başlanılmış ancak yapılan korelasyon testleri sonucunda bu sayı 42 düşürülmüştür. İncelenen ilk dönemde 72 il, ikinci dönemde ise 81 il için sosyo-ekonomik

gelişmişlik sıralaması oluşturulmuştur. Buna göre birinci dönemdeki ilk üç il Batman, Ağrı ve Diyarbakır olurken; son üç il ise Çanakkale, Aydın ve Nevşehir olarak bulunmuştur. Ayrıca incelenen ikinci döneme göre ilk üç il İstanbul, Ankara ve İzmir olurken; son üç il ise Ardahan, Artvin ve Ağrı olarak bulunmuştur.

Kılıç vd. (2011) tarafından yapılan araştırmanın temel amacı, Türkiye’deki illerin sosyo-ekonomik göstergeler bakımından benzerliklerinin çok değişkenli analiz yöntemleri olan Kümeleme Analizi ve MDS ile incelenmesidir. Çalışmada, DPT (2003)’te kullanılan 58 göstergenin 54 kullanılmıştır. Analizden elde edilen bulgulara göre, Türkiye’de bölgeler arası eşitsizliklerin oldukça fazla olduğu belirtilmiş ve bu farklılığın minimize edilebilmesi için bazı önerilerde bulunulmuştur.

Baday Yıldız vd. (2012) tarafından yapılan araştırmanın temel amacı, DPT’nin illerin gelişmişlik sıralaması araştırmasını yıllar itibariyle yayımlayacağını açıklamasına rağmen 2003–2012 dönemi içinde bu konuda adım atılmamasından doğan boşluğun giderilmesi ve eşdeğer gelişmişlik seviyesine sahip illerin gruplandırılmasıdır. Bu amaçla, 2010 yılı verileri ve 41 değişken kullanılarak TBA analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda sosyo-ekonomik gelişmişliği en yüksek olan üç il İstanbul, Ankara ve İzmir olurken; en düşük üç il ise Muş, Ağrı ve Hakkâri olarak bulunmuştur. Ayrıca, iller toplam 10 grupta kümelenecek ve birinci grupta yalnızca İstanbul yer alırken; onuncu grupta ise Muş, Ağrı ve Hakkâri ile birlikte toplam 16 il yer almıştır.

Erilli (2014) tarafından TR72 bölgesi özelinde yapılan çalışmada ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik verilerine dayanılarak ve Bulanık Kümeleme C-Ortalama yöntemi kullanarak sınıflandırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, 15 değişkenden oluşan veri seti hazırlanarak Kayseri, Sivas ve Yozgat’a bağlı bulunan 46 ilçeye analiz uygulanmıştır. Toplam dört kümeye ayrılan ilçelerde birinci kümede yer alanlar yalnızca Kayseri-Merkez ve Sivas-Merkez olurken; dördüncü kümede yer alanlar ise Yozgat-Sarıkaya, Yozgat-Saraykent ve Yozgat-Kadışehir dâhil olmak üzere toplam 21 ilçedir.

Albayrak vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada, toplam 63 değişken ve TBA yöntemi kullanılmıştır. 2012 yılı verilerinden yararlanılarak oluşturulan sıralamada öncelikle iller bazında, daha sonra da yedi coğrafi bölge bazında bir sıralama yapılmıştır. Yapılan analizler sonucu ulaşılan bulgulara göre, Türkiye’de hem iller bazında hem de coğrafi bölgeler bazında sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının ciddi boyutta olduğu bir kez daha göz önüne serilmiştir.

Sakarya ve İbişoğlu (2015) tarafından yapılan çalışmada Türkiye’de illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksinin Coğrafi Ağırlıklı Regresyon modeliyle analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada, 2011 yılı verileriyle toplam 61 göstergenin kullanıldığı Kalkınma Bakanlığı (2013)’ün çalışmasının sonuçları esas alınmıştır. Bu kapsamda, OECD ve UNDP gibi uluslararası kurumların aynı alanda yaptıkları araştırmalarında ön plana çıkan kriterler göz önünde bulundurularak Kalkınma Bakanlığı (2013) tarafından oluşturulan sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksinde yer alan her başlıktan yalnızca bir adet gösterge seçilmiştir. Böylece seçilen göstergeler şu şekilde olmuştur; 1) Şehirleşme oranı, 2) İşgücüne katılım oranı, 3) Genel ortaöğretim net okullaşma oranı, 4) Yüz bin kişiye düşen hastane yatak sayısı, 5) İl ihracatının Türkiye içindeki payı, 6) İllerdeki banka kredilerinin Türkiye içindeki payı, 7) Kişi başına düşen GSM abone sayısı ve 8) On bin kişiye düşen özel otomobil sayısı. Analiz sonuçlarına göre, gelişmiş illerde ekonomik göstergelerin, gelişmemiş illerde ise sosyal göstergelerin etkisinin daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur.

Kızıl (2016) çalışmasında Min–Max Normalizasyon ve TBA yöntemlerini kullanarak 2001 ile 2014 arası dönem için İBBS ikinci düzey bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişliğini ölçmeyi ve elde edilen sonuçlarla Türkiye’de uygulanan bölgesel kalkınma politikalarının başarısını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Toplam 19 değişkenin kullanıldığı çalışmanın bulgularına göre, genellikle TR10 (İstanbul) bölgesi birinci ve TR51 (Ankara) bölgesi de ikinci bölge konumundayken; TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) ve TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgeleri ise son sıralarda yer almaktadır. Ayrıca, 2001 ve 2008 yıllarında yaşanan krizlerin bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişliklerini de sekmeye uğrattığı ve geriletmediği sonucuna varılmıştır.

Arı ve Hüyüktepe (2019) tarafından yapılan araştırmada genellikle 2016 yılına ait veriler kullanılarak ilk önce illerin sosyo-ekonomik seviyesinin ölçülmesi, daha sonrasında ise seviyelerine göre illerin Bulanık Kümeleme Analizi ile kümelenmesi amaçlanmıştır. Toplam 51 göstergenin kullanıldığı araştırmada sosyo-ekonomik yapı olarak birbirine çok benzeyen ve benzemeyen illeri de gösterilmiştir. Buna göre birbirine en çok benzeyen iller  orum-Nevşehir ile Edirne-Isparta olarak bulunurken; hiç benzemeyen iller ise İstanbul-Hakkâri ile İstanbul-Muş olarak bulunmuştur.

Özkubat ve Selim (2019) tarafından yapılan çalışmada öncelikle 2008–2015 arası dönem verileri kullanılarak iller bazında bir sosyo-ekonomik gelişmişlik analizi yapılmış, daha sonrasında ise birbirine hem mek nsal olarak hem de endeks puanı olarak yakın olan illerin birbirinden etkilenip etkilenmediklerini anlayabilmek için yakınsama analizi kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, herhangi bir ilde sosyo-ekonomik gelişmişliği artırıcı bir çalışmanın yapılmasından dolayı yalnızca o ilin değil  evre illerin de sosyo-ekonomik seviyesinin artacağı görülmüştür.

Temurlenk ve Abar (2019) tarafından yapılan çalışmada TBA yöntemi kullanılarak 81 il için 2008–2016 yılları arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksinin oluşturulması amaçlanmıştır. Toplam 54 değişken kullanılarak yapılan analizlerden elde edilen sonuçlara göre Türkiye’de doğu-batı arasında gelişmişlik farkı bulunduğu, Marmara, Ege ve Akdeniz’e kıyısı olan illerin daha fazla geliştiği sonucuna varılmıştır.

Tablo 3’te yukarıda bahsedilen ampirik çalışmaların ele aldığı dönem, uyguladığı yöntem ve belirlediği değişken sayıları özetlenerek gösterilmektedir. Açıkça görüleceği şekilde sosyo-ekonomik gelişmişliği hesaplayabilmek amacıyla Türkiye özelinde yapılan bireysel ampirik çalışmalarda da çok farklı yöntemler ve değişkenler kullanılmıştır.

Tablo 3

Türkiye’de sosyo-ekonomik gelişmenin hesaplanmasına yönelik olarak bireysel araştırmacılar tarafından yapılan ampirik çalışmalar

Yazar(lar)	Dönem	Yöntem	Değişken Sayısı
Özdemir ve Altıparmak (2004)	2000	Faktör Analizi	14
Şen vd. (2006)	-	Faktör Analizi ve TBA	28
Yamanoğlu (2008)	1990 – 2001 arası	Yakınsama Analizi	23
Kılıç vd. (2011)	2008	Kümeleme Analizi ve MDS	54
Baday Yıldız (2012)	2010	TBA	41
Erilli (2014)	-	Bulanık Kümeleme C-Ortalama Yöntemi	15
Albayrak vd. (2015)	2012	TBA	63
Sakarya ve İbişoğlu (2015)	2011	Coğrafi Ağırlıklı Regresyon Modeli	8
Kızıl (2016)	2001 – 2014 arası	Min – Max Normalizasyon ve TBA	19
Arı ve Hüyüktepe (2019)	2016	TBA ve Bulanık Kümeleme Analizi	51
Özkubat ve Selim (2019)	2008 – 2015 arası dönemin ortalaması alınmıştır	Min – Max Normalizasyon ve Yakınsama Analizi	61
Temurlenk ve Abar (2019)	2008 – 2016 arası	TBA	54

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda aktarılan kurumsal ve bireysel ampirik çalışmaların tamamı sosyo-ekonomik gelişmişliğin ölçümüne odaklanmış ve bu amacı gerçekleştirebilmek adına veri seti ve yöntem geliştirmeye çalışmışlardır. Ancak, yazın taramasındaki bazı çalışmalar ise sosyo-ekonomik gelişmişliğin hesaplanması yerine, bu olguyla siyasal, sosyal, mali, ekonomik, çevresel vb. bazı etkenlerin arasındaki ilişkiyi araştırmaya yönelmişlerdir.

Yenel ve Güngörmüş (2006) tarafından yapılan çalışmanın temel amacı, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyeleri ile sportif başarıları arasında ilişki bulunup bulunmadığının araştırılmasıdır. Sportif başarıların ölçülmesinde illerin Avrupa, Dünya ve Olimpiyat Şampiyonalarında aldığı madalya sayıları göz önünde bulundurulmuştur. Buna

göre, sosyo-ekonomik gelişmişlikle sportif başarı arasında bir paralellik olduğu sonucuna varılmıştır.

Kart ve Keser (2019) tarafından yapılan çalışmada öncelikle illerin sosyo-ekonomik durumu ölçülmüş daha sonra Türkiye’de yapılan 2014 yerel seçimleri özelinde sosyo-ekonomik gelişmişliğin oy dağılımı üzerindeki etkileri incelenmiştir. İlk olarak 31 değişken belirlenmiş ve faktör analizine tabi tutularak güvenilirlikleri ölçülmüştür. Güvenilir bulunan değişkenler ile 2014 yılı verileri kullanılarak analiz gerçekleştirilmiş ve illerin sosyo-ekonomik seviyesi tespit edilmiştir. Daha sonra bu seviye ile 2014 seçimlerinde iller genelinde partilerin oy dağılımları arasında korelasyon bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, oy dağılımlarını belirleyen temel faktörün sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi olmadığı sonucuna varılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK GÖSTERGELERİNİN YAPISI VE TÜRKİYE’DE İLLERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİĞİ

Sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergeleri, özellikle de ülke içinde bölgeler ya da iller bazında ölçülecekse, çalışmanın niteliğine göre farklılık göstermektedir. Önceki bölümde de belirtildiği gibi yapılan ampirik çalışmalarda farklı göstergeler, dolayısıyla farklı veri setleri kullanıldığı görülmektedir. Araştırmacılar bu veri setlerini oluştururken çalışmanın amacına en uygun olabilecek göstergeleri seçmektedirler. Bu çalışmada ise Türkiye’deki illerin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koyabilecek nitelikte olduğu düşünüldüğünden URAK tarafından hazırlanan İllerarası Rekabetçilik Endeksi adlı çalışmanın sonuçlarından yararlanılacaktır. Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergelerinin yapısı ve hesaplanma yöntemine değinilecektir. Daha sonrasında ise bu göstergeler ışığında Türkiye’deki illerin durumu detaylı bir şekilde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.1. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Göstergelerinin Yapısı ve Hesaplanması

Sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesinin ölçümünde kullanılması gereken değişkenlerin tespit edilmesi göreceli bir konudur. Araştırmacılar önemli gördükleri değişkenleri veri setlerine dâhil ederken, önemsiz gördükleri ya da veri bulmakta zorlanılacağını düşündükleri değişkenleri dâhil etmeyerek araştırmanın kısıtını oluşturmaktadırlar. Çünkü veri seti oluşturulurken seçilecek değişkenlerin mümkün olduğunca basit, kapsayıcı ve tarafsız olmasına ve diğer değişkenlerin bir bileşimi olmamasına dikkat etmektedirler (Beceren, 2004: 298). Bu çalışmada Türkiye’deki illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik yapısını en iyi gösterebileceği düşünülen, uluslararası bir kurum tarafından hazırlanan veri setinden faydalanılmıştır. Böylece çalışmanın kabul edilebilirliğinin artırılması hedeflenmiştir.

Türkiye’deki illerin sosyo-ekonomik yapısını yıllar itibariyle sürekli bir biçimde yenileyerek gösteren ilk ve tek endeks URAK tarafından İllerarası Rekabetçilik Endeksi adıyla yayımlanmaktadır. Bu endeks toplam 4 alt endeksten oluşmaktadır. Bunlar; beşeri sermaye endeksi, yenilikçilik endeksi, üretim ve ticaret endeksi ile yaşanabilirlik endeksi şeklindedir. Çalışmanın devamında bu endeksler ve onların değişkenleri ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

3.1.1. Beşeri Sermaye Endeksi ve Değişkenleri

İktisat yazınında hiçbir soru belki de bu kadar ilgi çekmedi “Neden bazı ülkeler diğerlerinden daha zengin?”. Bu sorunun cevabının arandığı çalışmaların çoğu Solow (1956)’un “Ekonomik Büyüme Teorisine Katkı” adlı klasik çalışmasına kadar uzanmaktadır. Ancak, Lucas (1988)’ın “Ekonomik Kalkınma Mekanizması” adlı çalışmasını takiben ülkelerin zenginliklerinin kaynağı olarak beşeri sermayeye kilit bir rol verilmiştir (Manuelli ve Seshadri, 2014: 2736).

Beşeri sermaye kavramını bugünkü anlamda kullanan ilk isim olan Theodore W. Schultz, bireylerin edindikleri bilgi ve becerilerin modern anlamda bir sermaye biçimi olduğunu savunmuştur (Schultz, 1961: 1). Bir bireyin zamanını cari dönemde çeşitli faaliyetlere (eğitim, beceri kazanma vb.) ayırma şeklinin, gelecek dönemdeki verimliliğini etkilemesine odaklanan beşeri sermaye teorisi (Lucas, 1988: 17) eğitim seviyesi yüksek olan bireylerin üretkenliğinin de yüksek olduğu savına dayanmaktadır (Albayrak ve Abdioğlu, 2020: 226). Bunula birlikte, eğitilmiş kişiler sadece üretken beceriler kazanmakla kalmaz, aynı zamanda çevresel, teknolojik vb. değişimlere ayak uydurabilmeyi de öğrenirler (Kaas ve Zing, 2007: 20).

Gelişmiş ülkelere nazaran, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından son derece önemli olan beşeri sermayenin gelişimi; bireylerin bilgi seviyesini artırarak, becerilerini geliştirerek, verimliliğini yükselterek ve kazanç potansiyelini en üst düzeye çıkartarak mümkün olmaktadır (Stephens, 2020: 70-71). Buna göre beşeri sermaye; eğitim, öğretim ve deneyim yoluyla edinilen ve mal, hizmet ve daha fazla bilgi üretiminde faydalı

olan, insanlarda yer alan bilgi ve becerilerle ilgilidir. Eğitim, beşeri sermayenin anahtarı konumunda olmakla birlikte bu olgu sağlık, çalışma koşulları ve diğer faktörlerle de desteklenmektedir. Günümüzde üretim süreci daha fazla bilgi yoğun hale geldiğinden beşeri sermayenin önemi de gün geçtikçe artmaktadır (Kumar, 2006: 153).

Beşeri sermaye ölçümü, 1960’larda insan kaynakları muhasebesi adı verilen bir bilimden ortaya çıkmıştır. Bu yeni alanı kuran düşünürler arasında Rensis Likert, Theodore W. Schultz ve Eric Flamholtz bulunmaktadır (Bukowitz vd. 2004: 44). Bununla birlikte, literatürde fiziki sermayenin ölçülmesinde genel kabul görmüş yöntemler bulunmaktayken, beşeri sermayenin ölçülmesinde ise genel kabul görmüş bir yöntem ve veri seti bulunmamaktadır. Bu sebeple de beşeri sermayenin ölçülmesinde birçok farklı yaklaşım önerilmiştir.

Beşeri sermaye, dar anlamda düşünüldüğünde tek bileşeninin eğitim olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, beşeri sermayenin iki temel göstergesi olduğu kabul edilmektedir. Bunlar; stok göstergeler ve yatırım göstergeleridir. Bunlardan ilki olan stok göstergeleri, beşeri sermayenin eğitim düzeyi ile ilgiliyken; ikincisi olan yatırım göstergeleri ise özel ve kamu sektörü tarafından yapılan eğitim harcamalarından oluşmaktadır. Bu yatırım göstergeleri; öğrenci başına düşen eğitim harcamaları, eğitim harcamalarının bütçe içerisindeki payı, GSYH içinde eğitimin payı gibi parasal göstergeler ile okul-kayıt oranı, işle ilgili eğitim süresi, eğitime ayrılan zaman gibi parasal olmayan göstergelerden oluşmaktadır (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009: 44).

Daha geniş anlamda düşünüldüğünde ise beşeri sermayenin üç temel bileşene sahip olduğu görülmektedir. Bunlar; eğitim, sağlık ve deneyimdir. Bu sebeple beşeri sermaye birikimini ancak; daha iyi eğitim hizmetleri, daha iyi sağlık hizmetleri ve yeni öğrenilen bilgilerle artırabilmek mümkün olmaktadır (Altınöz ve Aslan, 2019: 184).

Beşeri sermaye birikimi; olumlu dışsallık yaratarak üretimi artıracığından, daha fazla yenilik ve araştırma geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerini teşvik eder. Fiziksel sermayenin artırılmasına neden olacağından ve bunlara ek olarak üretim fonksiyonunun bir parçası

olduğundan dolayı sosyo-ekonomik yapı üzerinde birçok biçimde etkileri olan önemli bir unsur haline dönüşür (Kumar, 2006: 153).

Günümüzde insana dayalı kalkınma anlayışıyla birlikte daha da önem kazanan beşeri sermaye birikiminin, eğitim ve sağlık alanlarında sunulan hizmetlerin yanı sıra, uygulanan vergi politikalarından da etkilendiği görülmektedir. Örneğin, Zagler ve Dürnecker ile Trostel, yaptıkları ampirik çalışmalarda vergileme politikaları ile beşeri sermaye birikimi arasında ilişki bulunduğunu, özellikle ücret gelirlerini hedef alan bir vergi sisteminin, bireyleri boş zamanı tercih etmeye yöneltebileceğini, yani vergide ikame etkisini doğurabileceğini belirtmişlerdir (Aydın, 2013: 59-60). Bunun tam tersi şekilde, özellikle ücretlere yönelik teşvikler verilmesi ya da pozitif ayrımcılık yapılması ise beşeri sermaye birikimini olumlu yönde etkileyebilecektir.

Üretim, büyüme ve sosyo-ekonomik gelişmişlik gibi ülkelerin makroekonomik göstergeleri üzerinde doğrudan ve dolaylı birçok etkisi bulunan beşeri sermayenin ölçülmesinde kullanılan değişkenler ve bu değişkenlerin etki yönü Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4

Beşeri sermaye endeksini oluşturan değişkenler

Sıra	Değişkenler	Etki Yönü
1	İlde Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)'na Kayıtlı İşyeri Başına Düşen Mesleki Lise ve Teknikokullardan Mezun Sayısı	+
2	İlin Yükseköğretime Geçiş Sınavı (YGS) Başarı Yüzdesi	+
3	İlde Bir Yüksekokul veya Fakülteden Mezun Olan Nüfusun Oranı (15 Yaş ve Üzeri)	+
4	İlde Bir Yüksek Lisans Programından Mezun Olan Nüfusun Oranı (15 Yaş ve Üzeri)	+
5	İlde Bir Doktora, Uzmanlık veya Sanatta Yeterlilik Programından Mezun Olan Nüfus Oranı (15 Yaş ve Üzeri)	+
6	İlde İlkokullarda Öğrenci Başına Düşen Öğretmen Sayısı	+
7	İlde Ortaokullarda Öğrenci Başına Düşen Öğretmen Sayısı	+
8	İlde Orta Öğretim Kurumlarında (Lise) Öğrenci Başına Düşen Öğretmen Sayısı	+

Tablo 4'ün devamı

9	İlde Ön Lisans ve Lisans Düzeyindeki Öğrenci Başına Düşen Öğretim Elemanı Sayısı	+
10	İlin Demografik Fırsat Penceresi (Üreten Nüfusun Tüketen Nüfusa Oranı)	+
11	İlde Yabancılar Verilen Çalışma İzni Sayısı	+
12	İlde Kişi Başına Düşen Mevduat Miktarı	+
13	İlde Mükellef Başına Tahakkuk Eden Gelir Vergisi Miktarı	+
14	İlde Bin Kişi Başına Düşen Kütüphaneden Yararlanma Sayısı	+
15	İlde Kişi Başına Düşen Bireysel Kredi Miktarı	+
16	İlde Bin Kişiyeye Düşen Müze ve Ören Yeri Ziyaretçi Sayısı	+

Kaynak: URAK, 2019: 19-20.

Toplam 16 değişkenden oluşan beşeri sermaye endeksi içerisinde yer alan değişkenler, beşeri sermaye oluşumuna etki eden faktörler olan eğitim düzeyi, mali ve fiziki göstergeler ile işgücü transferleri göstergelerinden oluşmaktadır. Şüphesiz ki, yüksek nitelikli beşeri sermayenin oluşturulabilmesi için mesleki ve teknik okulların yanı sıra yükseköğretime de büyük görevler düşmektedir. Bu sebeple, beşeri sermaye endeksinde mesleki ve teknik okullar ile yükseköğretime gereken önemin verildiği görülmektedir. Ancak bununla birlikte, Tablo 4'e bakıldığında değişkenlerin genellikle stok göstergelerden oluştuğu, yatırım göstergelerinin ise kısmen ihmal edildiği görülmektedir. Bu noktada, parasal ve parasal olmayan yatırım göstergelerine de yer verilmesi gerektiği hususunda bir eleştiri getirilebilir. Buna ek olarak, endekste sağlık göstergelerinin de yer almadığı da görülmektedir. Yaşanabilirlik endeksi içerisinde yer alan; ilde kişi başına düşen uzman hekim sayısı, ilde bin kişi başına düşen hastane yatağı sayısı ve ildeki bebek ölüm hızı gibi göstergelerin yanı sıra ortalama hayat süresi gibi sağlık göstergeleri hem beşeri sermaye endeksini hem de yaşanabilirlik endeksini etkilemektedir. Ancak, yapılan anket çalışmaları ve alınan uzman görüşleri çerçevesinde URAK, belirtilen bu değişkenleri beşeri sermaye endeksine değil de yaşanabilirlik endeksine dâhil etmeyi daha uygun görmüştür. Ayrıca, endekste yer alan tüm değişkenlerin etki yönlerinin pozitif olduğu, yani bu değişkenlerden herhangi birinin artmasının beşeri sermaye endeksini artıracak da dikkat çeken diğer bir unsurdur (Tablo 4).

3.1.2. Yenilikçilik Endeksi ve Değişkenleri

Yenilik (inovasyon) kavramını ilk kez iktisat yazın taramasına kazandıran kişi Joseph Schumpeter olarak kabul edilmektedir. Schumpeter'e göre yenilik, onu gerçekleştirebilen firmaya geçici bir süreliğine pazar gücü sağlamaktadır. Tabii bu firmanın kârlılığı, daha sonra yapılacak başka bir yenilik ile ortadan kaldırılacaktır. Schumpeter bu durumu yaratıcı yıkıcılık olarak adlandırmaktadır (Tekeli, 2008: 295-296).

Yenilik, yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesinin yanı sıra yeni üretim, tedarik ve dağıtım yöntemlerinin oluşturularak üstün performans elde edebilmesinde büyük önem taşıyan bir unsurdur (Alan, 2019: 175). Bu çerçevede yenilik, bir fikri satılabilir bir mal ve hizmete dönüştürmek anlamına gelmektedir. Burada satılabilen mal ve hizmet, bazen yeni bir ürün olabileceği gibi bazen de geliştirilmiş/değiştirilmiş bir ürün de olabilmektedir. Bu sebeple yeniliğin, karmaşık bir problem çözme sürecini ifade ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Çavuş ve Akgemci, 2008: 234). Gerçek bir yenilikten bahsedebilmek için yeniliğin şu üç unsuru taşıması gerekmektedir; benzersiz olmalı, müşteriye gerçek bir değer katmalı ve ticarileştirilmeye uygun olmalı (Stevenson ve Kaafarani, 2013: 14).

Firma veya örgütlerin yeni bir bilgi geliştirmek ve/veya hali hazırda olan bir bilginin kullanım yollarını bulmak suretiyle değer yaratması yenilikçilik olarak tanımlanmaktadır (Turgut ve Begenirbaş, 2013: 104). Bu çerçevede yenilikçilik yalnızca teknolojik bir paradigma olarak değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik, kültürel ve hukuki bağlamda da değerlendirilmelidir (Alan ve Yeloğlu, 2013: 13). Şüphesiz ki sağlıklı bir büyüme ve sosyo-ekonomik gelişme için üretim, üretim için de yenilikçilik gerekmektedir. Beşeri sermayenin iyileştirilmesi veya altyapı yatırımlarının yapılması sayesinde önemli kazanımlar elde edilebilir ancak bu faktörlerin marjinal faydaları ilk aşamalarda yüksek iken, ilerleyen dönemlerde marjinal faydalarında düşüş yaşanacaktır. Ancak, uzun vadede teknolojik yenilikçiliğin faydasının düşmesi, diğer faktörlerde olduğu gibi, söz konusu değildir. Bu çerçeveden bakıldığında, yenilikçiliğin sosyo-ekonomik gelişme açısından önemi açıkça görülebilmektedir.

Küresel ekonomi, klasik üretim faktörlerinin yanı sıra yenilikçi oluşumları da gerekli kıldığından, yenilikçilik, ülkelerin karşılaştırmalı veya mutlak üstünlük elde edebilmelerine katkıda bulunmaktadır. Ülkelerin sahip olduğu yenilikçilik gücü; ekonomik büyümenin yanı sıra refah seviyesinde ve sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesinde de kademeli olarak artış meydana getirdiğinden dolayı; sosyal, ekonomik ve politik açıdan önde gelen ülkelere birisi olma yolunda bilim, teknoloji ve yenilikçilik politikaları oldukça önem taşımaktadır (Duman, 2017: 102).

Yenilikçiliğin ölçülmesi, özellikle ülkeler arası hazırlanan endekslerde önemli bir yere sahiptir. Örneğin, Dünya Ekonomik Formu (WEF)'nin hazırladığı Küresel Rekabetçilik Raporu'nda yer alan endekslerden bir tanesi de yenilikçilik endeksidir. Bu endekste yer alan değişkenler şu şekildedir: 1) İşgücü çeşitliliği, 2) Küme gelişiminin durumu, 3) Uluslararası ortak icatlar, 4) Çok paydaşlı iş birliği, 5) Bilimsel yayınlar, 6) Patent başvuruları, 7) Ar-Ge harcamaları, 8) Araştırma kurumlarının önemi, 9) Müşteri bilgi ve farkındalık düzeyi, 10) Ticari marka uygulamaları (WEF, 2019: 640-641). Görüldüğü gibi WEF tarafından oluşturulan endekste yenilikçilik oldukça kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır.

WEF tarafından oluşturulan yenilikçilik endeksinde ülkeler düzeyinde ölçüm yapabilmek amaçlanırken, URAK tarafından oluşturulan ve Tablo 5'te gösterilen yenilikçilik endeksinde ise iller bazında bir ölçüm amaçlanmıştır. Ancak buna rağmen, her iki endekste yer alan değişkenlerin birbirine çok benzediği açıkça görülmektedir.

Tablo 5

Yenilikçilik endeksini oluşturan değişkenler

Sıra	Değişkenler	Etki Yönü
1	İle Ait Patent Tescil Sayısı	+
2	İle Ait Marka Tescil Sayısı	+
3	İle Ait Faydalı Model Tescil Sayısı	+
4	İle Ait Endüstriyel Tasarım Tescil Sayısı	+
5	İlde Bulunan Faal Ar-Ge Merkezi Sayısı	+
6	İlde Bulunan Faal Teknoloji Geliştirme Merkezi (Teknopark/ Teknokent) Sayısı	+
7	İlde Bulunan Önkuluçka ve Kuluçka Merkezleri Sayısı	+
8	İlde Bulunan Tasarım Merkezi Sayısı	+
9	İlin Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı	+
10	İle Ait Bilimsel Yayın Sayısı	+
11	İle Ait Bilimsel Yayınlara Yapılan Atıf Sayısı	+
12	İle Aktarılan Araştırma Destek Programları Başkanlığı (ARDEB) Projesi Destek Miktarı	+

Kaynak: URAK, 2019: 21-22.

Yenilikçilik endeksinde fikri mülkiyet haklarına, yenilik üretim merkezlerine ve bilimsel yayınlara önem verildiği görülmektedir; işgücü çeşitliliği ve kümelenme konularında herhangi bir değişkene yer verilmemesi ise bir eksiklik olarak görülmektedir. Ayrıca, endekste yer alan değişkenlerin etki yönlerine bakıldığında, tamamının etki yönünün pozitif olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, değişkenlerden herhangi birinin değerinin artması, endeks puanının artmasına neden olacaktır.

3.1.3. Üretim ve Ticaret Endeksi ve Değişkenleri

Bir toplumda yaşayan bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması için özel ve kamu sektörleri çeşitli mal ve hizmetler üretmekte ve halka sunmaktadır. Üretilen mal ve hizmetlerin bazı yapısal özelliklerine ve yaydığı dışsallık durumuna göre; kamusal mal ve hizmetler, yarı kamusal mal ve hizmetler ile özel mal ve hizmetler şeklinde ayrıldığından

daha önce bahsedilmişti. Bu çalışmanın ikinci bölümünde yer alan “Kamu Kesimi Üretici Birimi Olarak Yerel Yönetimler” başlığı altında konuyla ilgili detaylı açıklamalara ulaşılabilmektedir.

Gerek özel gerekse kamu sektörü tarafından yapılmış olsun üretim; büyüme ve sosyo-ekonomik gelişme için temel göstergelerin başında yer almaktadır. Üretimi etkileyen faktörlerin başında ise sermaye, eğitilmiş işgücü ve teknoloji gelmektedir. Bu sebeple, bu çalışmada kullanılan ve daha önce açıklanan beşeri sermaye ile yenilikçilik doğrudan üretimin faktörlerini oluşturmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında üretimin sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından taşıdığı hayati önemi daha net bir biçimde görülmektedir.

Tablo 6’da üretim ve ticaret endeksi içerisinde yer alan değişkenler ve bu değişkenlerin etki yönleri gösterilmiştir. Endekse bakıldığında üretim faktörlerinden olan işgücü ve sermayenin yanı sıra, üretilen malların dağıtımından önemli olan ulaşım ve malların tüketimi açısından önemli olan gelir düzeyi faktörleri ile ilgili değişkenlerin de yer aldığı kapsamlı bir endeks görülmektedir. Yani bu endekste, yalnızca üretime değil, aynı zamanda ulaşım ve tüketim de yer verilmiştir. Bu sayede ilde gerçekleşen üretim ve ticaretin kapsamlı bir biçimde ölçülmesi hedeflenmiştir.

Tablo 6

Üretim ve ticaret endeksini oluşturan değişkenler

Sıra	Değişkenler	Etki Yönü
1	İlde Kişi Başına Kullanılan Toplam Kredi Miktarı	+
2	İlde Mükellef Başına Tahakkuk Eden Kurumlar Vergisi Miktarı	+
3	İlin Vergi Tahsilat Oranı	+
4	İlin İhracat Yapan Firma Başına İhracat Hacmi	+
5	İlde Toplam Kamu Yatırımı (Enerji, Haberleşme-Ulaştırma hariç)	+
6	İlde SGK’ya Kayıtlı İşyeri Başına Düşen Sanayi Elektrik Tüketim Miktarı (Megawatt Saat)	+
7	İlde Yıl İçinde Açılan Şirket Sayısının Oranı	+

Tablo 6'nın devamı

8	İlde Yıl İçinde Kapanan Şirket Sayısının Oranı	-
9	İldeki Gümrükte Gerçekleşen İhracat Miktarının Toplam İhracattan Aldığı Pay	+
10	İldeki Yatırım Teşvik Belgesi Verilen Sabit Yatırım Miktarı	+
11	İlin İç Talep Potansiyelindeki Değişim Hızı	+
12	İlde Bulunan Organize Sanayi Bölgelerindeki (OSB) Firma Sayısı	+
13	İlde Yıl İçinde Düzenlenen Fuar Sayısı	+
14	İlde Yıl İçinde Düzenlenen Fuarları Ziyaret Eden Kişi Sayısı	+
15	İle Gelen Yabancı Turist Sayısı	+
16	İldeki Dış Hat Yolcu Sayısı	+
17	İldeki Turizm (Yatırım ve İşletme) Belgeli Yatak Kapasitesi	+
18	İlde Yüz Milyon ABD Doların Üzerinde İhracat Yapan Firma Sayısı	+
19	İldeki İlk Bin Sıralamasına Giren İhracatçı Firma Sayısı	+
20	İle Yabancı Sermayeli Firmalar Tarafından Alınan Kapasite Raporu Sayısı	+
21	İlde Kurulan Yabancı Şirket Sayısı	+
22	İle Kruvaziyer Gemi ile Gelen Yolcu Sayısı	+
23	İlde Bin Kişiye Düşen Toplam Konut Satışı	+
24	İldeki Hava Yolu ile Taşınan Kargo Trafığı	+
25	İlde Kişi Başına Düşen Milli Gelir (ABD Doları)	+
26	Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Aktif Çalışanların İl Nüfusuna Oranı (%)	+
27	Türkiye İş Kurumu (İŞKUR)'na Kayıtlı İldeki İşsizlerin Kurumsal Olmayan Çalışma Çağındaki Nüfusa Oranı	-
28	İlin Yıllık Ton-Kilometre (km) Değeri	+
29	İlin Otoyol Ağına Bağlı Olup Olmaması Durumu	+
30	İlin Demiryolu Ağına Bağlı Olup Olmaması Durumu	+
31	İlde Yüksek Hızlı Tren Varlığı	+
32	İlde Bin Kişiye Düşen Yapı Kullanım İzin Belgesi	+
33	İlin Yıllık Yolcu-Km Değeri	+
34	İldeki Yükleme Boşaltma Limanlarında Gerçekleşen Elleçleme Miktarı (Ton)	+

Kaynak: URAK, 2019: 23-26.

Toplam 34 değişkenin yer aldığı bu endeksin oldukça kapsamlı bir biçimde tasarlandığı görülmektedir. Ancak gerek özel gerekse kamu sektörlerinin üretim

faaliyetlerini kapsayan endekste, çoğunlukla özel sektörün üretiminin dikkate alındığı açıkça görülmektedir. Kamu sektörünün ekonomi içindeki payının yüksek olduğu ve kamu maliyesinin amaçlarından birisinin büyüme ve gelişmeyi gerçekleştirmek olduğu düşünüldüğünde endekste kamu ekonomisi tarafından yapılan mal ve hizmet üretimlerinin etkilerinin yeterince yer almaması bir eleştiri konusudur. Ayrıca, değişkenlerin etki yönlerine bakıldığında iki değişkenin etkisinin negatif olduğu diğerlerinin ise pozitif olduğu görülmektedir. Pozitif değişkenlerde yaşanan artış üretim ve ticaret endeksini artırırken, negatif olan değişkenlerde yaşanan artış tam tersi etki meydana getirmektedir.

3.1.4. Yaşanabilirlik Endeksi ve Değişkenleri

Yaşanabilirlik, en basit ifadeyle, yüksek yaşam kalitesine katkıda bulunabilecek unsurlardan biri olarak tanımlamaktadır (Shamsuddin, 2012: 169). Daha geniş anlamda ise yaşanabilirlik, bir şehri yaşanabilir kılan güvenlik, ekonomik fırsatlar ve refah, sağlık, rahatlık ve rekreasyon alanları gibi bir dizi unsur olarak tanımlanmaktadır (Haan vd., 2014: 123). Başka bir tanıma göre de yaşanabilirlik, yalnızca fiziksel ortamla değil, aynı zamanda sosyal etkileşimlerle de ilgili bir kavramdır. Bu sebeple yaşanabilir şehir ile cazip yapılı, doğal ortamları bulunan, sosyal olarak kapsayıcı, uygun fiyatlı, erişilebilir, sağlıklı, güvenli ve iklim değişikliğinin etkilerine karşı dirençli şehirler ifade edilmektedir (Badland vd., 2014: 65). Bahsedilen bu tanımlar objektif ölçütlere dayandırılan yaşanabilirliğin tanımını yapmaktadır. Ancak bununla birlikte yaşanabilirliğin sübjektif tanımını yapmak da mümkündür. Buna göre McCrea ve Walters (2012: 192) kentsel yaşanabilirliği, bireylerin kendileri tarafından algılanan yaşamları üzerindeki öznel olumlu ve olumsuz etkiler olarak tanımlamaktadır.

Yaşanabilirlik, yukarıdaki tanımlardan da anlaşılabacağı üzere çok boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple kentlerin yaşanabilirliğini ölçmede genellikle dört boyuttan faydalanılmaktadır. Bunlar; sosyal, fiziksel, fonksiyonel ve güvenlik boyutlarıdır (Leby ve Hashim, 2010: 67). Bununla birlikte küresel çapta en çok bilinen yaşanabilirlik endeksi The Economist Intelligence Unit (EIU) adlı araştırma kuruluşu tarafından hazırlanan The Global Liveability Index (Küresel Yaşanabilirlik Endeksi)'dir. Toplam 5 boyut

içerisinde 30 değişkenden oluşan bu endeks, küresel çapta her yıl yayımlanan tek yaşanabilirlik endeksi konumundadır. Endekste yer alan 5 boyut şu şekildedir: 1) İstikrar/güvenlik, 2) Sağlık, 3) Kültür ve Çevre, 4) Eğitim, 5) Altyapı. İlk boyut olan istikrar/güvenlik boyutunun endeks içerişindeki toplam ağırlığı %25 olarak belirlenmiştir. Bu boyutta yer alan değişkenler; adi suçların tekrarlanma sıklığı, şiddet suçlarının tekrarlanma sıklığı, terör tehdidi, askeri çatışma tehdidi ile sivil çatışma/iç savaş tehdidi şeklindedir. İkinci boyut olan sağlık boyutunun endeks içindeki ağırlığı ise %20 olarak belirlenmiştir. Bu boyutta yer alan değişkenler; özel sağlık hizmetlerinin mevcudiyeti, özel sağlık hizmetlerinin kalitesi, kamu sağlık hizmetlerinin mevcudiyeti, kamu sağlık hizmetlerinin kalitesi, reçetesiz ilaçlara erişim ile genel sağlık göstergeleri şeklindedir. Üçüncü boyut olan kültür ve çevre boyutunun endeks içerişindeki ağırlığı ise %25 olarak belirlenmiştir. Bu boyut altında yer alan değişkenler; nemlilik/sıcaklık derecesi, iklim kaynaklı rahatsızlık, yolsuzluk seviyesi, sosyal ve dini kısıtlamalar, sansür seviyesi, spor aktivitelerine erişim, kültürel aktivitelere erişim, yeme-içme ile tüketim malzemeleri ve hizmetleri şeklindedir. Dördüncü boyut olan eğitim boyutunun endeks içerişindeki payı da %10 olarak belirlenmiştir. Bu boyut altında yer alan değişkenler; özel eğitim kurumlarına erişim, özel eğitim kurumlarının kalitesi ile kamusal eğitim hizmetleri göstergeleri şeklindedir. Beşinci ve son boyut olan altyapı boyutunun endeks içerişindeki payı da %20 olarak belirlenmiştir. Bu boyut altında yer alan değişkenler; karayolları ağının kalitesi, toplu taşıma kalitesi, uluslararası bağlantıların kalitesi, iyi kalitede barınmaya erişim, enerji dağıtım kalitesi, su dağıtım kalitesi ile telekomünikasyon kalitesi şeklindedir (EIU, 2019: 6).

Tablo 7’de yaşanabilirlik endeksini oluşturan değişkenler ve bu değişkenlerin etki yönleri gösterilmiştir. Genel olarak endeksin bütününe bakıldığında güvenlik, sağlık, çevre, kültür ve altyapı ile ilgili değişkenlerden oluştuğu görülmektedir. EIU tarafından hazırlanan The Global Liveability Index’in veri seti ile yapılarının benzer olduğu da dikkat çeken bir diğer unsurdur. Bu açıdan değerlendirildiğinde URAK tarafından oluşturulan yaşanabilirlik endeksinin uluslararası standartlarda bir endeks olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 7

Yaşanabilirlik endeksini oluşturan değişkenler

Sıra	Değişkenler	Etki Yönü
1	Suçun İşlendiği İle Göre Bin Kişiye Düşen Cezaevine Giren Hükümlü Sayısı	-
2	İlin Net Göç Hızı	+
3	İlde Bin Kişi Başına Düşen Uzman Hekim Sayısı	+
4	İlde Bin Kişi Başına Düşen Hastane Yatağı Sayısı	+
5	İlde Bin Kişi Başına Düşen Otomobil Sayısı	+
6	İlin Hava Kalitesi Değeri	-
7	İldeki Kaba Boşanma Hızı	-
8	İlde Bin Kişiye Düşen Mobil Telefon Aboneliği Sayısı	+
9	İlde Bin Kişiye Düşen Mobil Genişbant İnternet Aboneliği Sayısı	+
10	İlde Bin Kişiye Düşen Sabit Genişbant İnternet Aboneliği Sayısı	+
11	İlde Bin Kişiye Düşen Kablo Televizyon Abonelik Sayısı	+
12	İldeki İç Hat Yolcu Sayısı	+
13	İlde Bin Kişiye Düşen Sinema ve Tiyatroya Gidenlerin Sayısı	+
14	İlde Süper Lig’de İli Temsil Eden Futbol Takımı Varlığı	+
15	İlde Bin Kişiye Düşen Spor Kulübü Sayısı	+
16	İldeki Haberleşme-Ulaştırma Alanında Yapılan Kamu Yatırımı Miktarı	+
17	İlde Raylı Sistem Taşımacılığı Varlığı	+
18	İldeki Bebek Ölüm Hızı	-
19	İlde Sosyal Güvenlik Kapsamı Dışında Kalan Nüfusun Oranı	-
20	İlde km ² ’ye Düşen Devlet ve İl Yol Uzunluğu	+
21	İle Ait Olumlu Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Kararı Sayısı	+
22	İlde Bin Kişiye Düşen Vakıf Sayısı	+
23	İlde Bin Kişiye Düşen Faal Dernek Sayısı	+

Kaynak: URAK, 2019: 27-29.

Toplam 23 değişkenden oluşan bu kapsamlı endekste yer alan değişkenlerden beşinin etki yönünün negatif olduğu, diğerlerinin ise pozitif olduğu görülmektedir. Etki yönü negatif olan değişkenler; suçun işlendiği ile göre bin kişiye düşen cezaevine giren hükümlü sayısı, ilin hava kalitesi değeri, ildeki kaba boşanma hızı, ildeki bebek ölüm hızı ve ilde sosyal

güvenlik kapsamı dışında kalan nüfusun oranı şeklindedir. Belirtilen değişkenlerdeki artışlar ilin endeks puanını azaltıcı etki yaratacakken, pozitif olan değişkenlerde yaşanacak artışlar ise ilin endeks puanını artırıcı etki yaratacaktır.

3.1.5. Endekslerin Hesaplanması

Normalizasyon, veri setinde yer alan değerlerin 0 ile 1 gibi küçük bir aralıkta kalacak şekilde ölçeklendirilerek normalleştirildiği, veri madenciliği sisteminde kullanılan bir veri önışleme yöntemidir (Jain ve Bhandare, 2011: 47). Normalizasyon en basit ifadeyle; bir ölçekleme tekniği, bir haritalama tekniği veya bir önışleme aşaması olarak ifade edilmektedir (Patro ve Sahu, 2015: 1). Daha geniş bir ifadeyle ise normalizasyon, veriler arası farklılığın bulunduğu durumlarda bu verileri tek bir sisteme taşıyarak, farklı ölçekleme sisteminde bulunan verilerin birbirleri ile karşılaştırılabilmesini sağlayan istatistiki bir yöntem şeklinde ifade edilmektedir.

Normalizasyon yönteminin birçok tekniği bulunmaktadır. Shih vd. (2007: 805) tarafından yapılan sınıflandırmaya göre normalizasyon teknikleri şu şekildedir; doğrusal normalizasyon, vektör normalizasyonu ve monoton olmayan normalizasyon. Ayrıca Shih vd. (2007) burada doğrusal normalizasyonu kendi içinde 3 farklı şekilde ayırmıştır. Bununla birlikte, Jayalakshmi ve Santhakumaran (2011: 91-92) tarafından yapılan sınıflandırmaya göre normalizasyon teknikleri ise şu şekildedir: istatistiksel ya da z-score normalizasyon, min – max normalizasyon, medyan normalizasyon, sigmoid normalizasyon ile istatistiksel sütun normalizasyonu. İllerarası Rekabetçilik Endeksi çalışmasının oluşturulmasında kullanılan yöntem min – max normalizasyon yöntemi olduğu için burada sadece adı geçen yönteme değinilecektir.

Min – max normalizasyon yöntemi yazın taramasında en çok tercih edilen normalizasyon tekniklerinden birisidir. İllerarası Rekabetçilik Endeksi araştırmasında da kullanılan bu yöntem; Jain vd. (2005), Dai ve Wang (2011), Mela vd. (2012), Mesecan ve Bucak (2017), Ibok vd. (2019), Kim vd. (2020) gibi bazı araştırmalarda da tercih edilmiştir. Denklem 3.1’de kullanılan yöntemin formülü gösterilmektedir.

$$X' = 100 * \frac{X_i - X_{min}}{X_{max} - X_{min}} \quad (3.1)$$

Denklem 3.1’deki “ X' ” normalize edilmiş veriyi, “ X_i ” değişkenin değerini, “ X_{min} ” değişkenin en küçük değerini, “ X_{max} ” ise değişkenin en büyük değerini göstermektedir. Veriler ilk önce bu yöntem kullanılarak normalize edilmiş, daha sonra Denklem 3.2 kullanılarak endeks puanları oluşturulmuştur.

$$Endeks_j = \left(\frac{\sum_i A_{ji} X_{ji}}{\sum_i |A_{ji}|} \right) \quad (3.2)$$

Denklem 3.2’deki “ $Endeks_j$ ” j endeksi puanını, “ A_{ji} ” j endeksinin i’inci değişkeninin ağırlığını, “ X_{ji} ” j endeksinin i’inci değişkeninin normalize edilmiş değerini göstermektedir. Son aşamada ise endekslere ağırlık puanları atanmış ve Denklem 3.3 yardımıyla illerin toplam endeks puanları oluşturulmuştur.

$$Genel\ Endeks = (BSE \times 0,2) + (YEE \times 0,3) + (\ddot{U}TE \times 0,3) + (YAE \times 0,2) \quad (3.3)$$

Denklem 3.3’te beşeri sermaye endeksi BSE , yenilikçilik endeksi YEE , üretim ve ticaret endeksi UTE ve yaşanabilirlik endeksi de YAE ile gösterilmiştir. Ayrıca BSE ’nin ağırlığı %20, YEE ’nin ağırlığı %30, UTE ’nin ağırlığı %30 ve YAE ’nin ağırlığı da %20 olarak belirlenmiştir.

3.2. Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişliği

Çalışmanın bu kısmında Türkiye’deki 81 ilin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması beş endeks şeklinde ve 2012-2013 ile 2016-2017 dönemi özelinde ortaya konulacak ve illerin durumu değerlendirilecektir. İllerin sosyo-ekonomik yapısını gösteren bu beş endeks sırasıyla; beşeri sermaye endeksi, yenilikçilik endeksi, üretim ve ticaret endeksi ile yaşanabilirlik endeksinin yanı sıra Denklem 3.3 ile gösterilen ve bu 4 endeksin ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplanan genel endekstir.

3.2.1. İllerin Beşeri Sermaye Endeks Sıralaması

İllerin sosyo-ekonomik yapısının en önemli parçalarından bir tanesi beşeri sermayeleridir. Endüstri 4.0’ın konuşulduğu günümüzde, yüksek üretim gücüne ulaşabilmek için en az fiziki sermaye kadar önemli bir diğer faktör de yüksek katma değer yaratabilecek nitelikli işgücünü oluşturan beşeri sermayedir. İllerin beşeri sermayesinin yüksek olması, onların sosyo-ekonomik açıdan da gelişmişliğini olumlu yönde etkileyen önemli bir unsurdur. Denklem 3.3’te de gösterildiği gibi beşeri sermaye endeksinin, illerin sosyo-ekonomik gelişmişliğini gösteren genel endeks içerisindeki payı %20 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, illerin 2012-2013 ile 2016-2017 dönemi arası yıllar itibarıyla beşeri sermaye endeks puanları Ek Tablo 1 – Ek Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 8’de illerin yıllar itibarıyla beşeri sermaye endeksi puanlarına göre sıralaması gösterilmektedir. Buna göre, 2016-2017 döneminde beşeri sermaye açısından en önde gelen ilk 10 il Ankara (53,17), İstanbul (52,13), Kırşehir (47,27), Tunceli (45,80), İzmir (44,75), Isparta (43,82), Muğla (43,31), Antalya (40,09), Nevşehir (39,43) ve Edirne (39,32) olarak bulunurken; son sırada yer alan iller ise Şanlıurfa (14,84), Ağrı (15,60), Şırnak (17,44), Mardin (18,73), Van (19,03), Batman (21,36), Hakkâri (22,44), Muş (23,07), Kahramanmaraş (23,20) ve Siirt (23,25) olarak bulunmuştur (Tablo 8; Ek Tablo 5).

İncelenen beş döneme bakıldığında ilk altı ve son altı sırada yer alan ilin hep aynı illerden oluşması dikkat çekicidir. Bununla birlikte 2016-2017 döneminde bir önceki döneme göre en büyük sıçrayışı yapan iller Rize, Elazığ ve Bayburt'tur. Rize 13 sıra, Elazığ ve Bayburt ise 10 sıra birden yükselmiştir. İlk olarak Rize'deki yükselişin sebebinin ilde; YGS başarısının artması, ilkokul, lise, ön lisans ve lisans düzeyinde öğrenci başına düşen öğretmen ve öğretim elemanının artması ve ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora programlarından mezun olanların sayısının artması gibi bazı göstergelerde bir önceki yıla göre iyileştirmelerin yapılmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. İkinci olarak da Elazığ'daki yükselişin sebebinin ilde; YGS başarısının artması, ilkokul, lise, ön lisans ve lisans düzeyinde öğrenci başına düşen öğretmen ve öğretim elemanının artması, ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora programlarından mezun olanların sayısının artması ve kütüphaneden yararlanma sayısının artması gibi bazı iyileştirmelerin yapılmasından kaynaklandığı görülmektedir. Son olarak Bayburt'taki yükselişin sebebinin ise ilde; yüksek lisans ve doktora programlarından mezun olanların sayısının artması, ilkokul, ortaokul ve lisede öğrenci başına düşen öğretmen sayısının artması ve kişi başına düşen bireysel kredi miktarının artması gibi bazı iyileştirmelerin yapılmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır (URAK, 2019: 56).

En büyük sıçrayış yapan iller bu şekildeyken, en çok düşüş yaşayan iller ise Konya, Kütahya ve Kırıkkale olmuştur. Buna göre Konya 10 sıra, Kütahya ve Kırıkkale ise 7 sıra birden düşmüşlerdir. İlk olarak, Konya'daki düşüşün sebebinin ilde; YGS başarısındaki, yabancılara verilen çalışma iznindeki, kütüphaneden yararlanma sayısındaki ve nüfusun işgücüne katılma oranında yaşanan düşüş gibi bazı göstergelerde bir önceki yıla göre gerilemelerin yaşanmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. İkinci olarak da Kütahya'daki düşüşün sebebinin ilde; YGS başarısında, yabancılara verilen çalışma izninde, nüfusun işgücüne katılma oranında ve tahakkuk eden gelir vergisinde yaşanan düşüş gibi bazı gerilemelerin yaşanmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Son olarak Kırıkkale'deki düşüşün sebebinin ise ilde; YGS başarısında, ön lisans ve lisans programlarından mezun olanların sayısının azalmasında, kütüphaneden yararlanma sayısında ve nüfusun işgücüne katılma oranında yaşanan düşüş gibi bazı gerilemelerin yaşanmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır (URAK, 2019: 57).

Tablo 8'deki dönemler itibariyle sıralamalara bakıldığında bazı illerin artış, bazılarının ise düşüş eğilimi gösterdiği, bununla birlikte bazı illerin ise yerinin değişmediği görülmüştür. Buna göre; Ordu, Tekirdağ ve Kırşehir beşeri sermaye endeksinde artış eğilimi içinde olan illerdir. Ordu ili 2012-2013 döneminden 2016-2017 dönemine kadar sırasıyla 52, 46, 39, 37 ve 36. sıralarda yer almıştır. Böylece Ordu ili beşeri sermaye endeksi sıralamasında sürekli artış gösteren tek il konumundadır. Artış eğilimindeki diğer illerden olan Tekirdağ'ın sıralaması dönemler itibariyle sırasıyla 54, 54, 54, 54 ve 49 olurken; Kırşehir'in sıralaması ise 4, 5, 4, 3 ve 3 olmuştur. Artış eğilimindeki iller bu şekildeyken, düşüş eğilimindeki iller; Kilis, Muş, Şırnak ve Şanlıurfa olarak sıralanmaktadır. Bununla birlikte, sıralaması değişmeyen iller de bulunmaktadır. Buna göre; Ankara ve İstanbul'un son beş dönemde sıralaması değişmezken; Muğla, Antalya ve Nevşehir illerinin ise son üç dönemki sıralamaları aynı kalmıştır.

Tablo 8

İllerin yıllara göre beşeri sermaye endeksi sıralaması

İller	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	İller	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017
Ankara	1	1	1	1	1	Bilecik	34	27	46	44	42
İstanbul	2	2	2	2	2	Kırıkkale	51	55	50	36	43
Kırşehir	4	5	4	3	3	Zonguldak	39	31	41	46	44
Tunceli	3	3	3	4	4	Bayburt	42	51	38	55	45
İzmir	5	4	6	5	5	Bartın	47	36	43	45	46
Isparta	6	6	5	6	6	Karaman	43	49	59	47	47
Muğla	10	7	7	7	7	Uşak	46	52	48	43	48
Antalya	8	9	8	8	8	Tekirdağ	54	54	54	54	49
Nevşehir	19	8	9	9	9	Sakarya	48	45	51	51	50
Edirne	7	10	11	10	10	Mersin	53	56	52	49	51
Erzincan	13	16	13	18	11	Yozgat	41	47	44	48	52
Trabzon	12	12	15	16	12	Adana	59	50	53	52	53
Eskişehir	11	11	12	11	13	Afyon	57	57	60	50	54
Artvin	9	13	10	17	14	Kastamonu	45	53	56	56	55
Burdur	17	19	14	14	15	Çankırı	49	44	45	59	56
Yalova	16	17	18	12	16	Tokat	58	59	55	58	57
Çanakkale	15	15	17	13	17	Niğde	56	61	61	53	58
Denizli	14	14	16	15	18	Manisa	60	58	58	57	59
Giresun	18	18	19	21	19	Bingöl	65	67	64	65	60
Rize	22	20	26	33	20	Ardahan	61	48	34	60	61
Aydın	27	23	22	19	21	Kars	73	69	66	61	62
Bolu	23	22	24	27	22	Iğdır	63	63	63	66	63

Tablo 8'in devamı

Bursa	20	21	28	20	23	Aksaray	64	68	67	62	64
Kocaeli	29	25	30	22	24	Kilis	55	60	62	63	65
Elazığ	21	30	35	35	25	Hatay	69	72	73	67	66
Karabük	28	38	25	30	26	Osmaniye	62	62	65	64	67
Samsun	26	29	27	26	27	Bitlis	71	73	74	68	68
Gümüşhane	24	37	21	34	28	Adıyaman	70	70	72	71	69
Balıkesir	25	26	23	24	29	Gaziantep	72	74	75	70	70
Sivas	33	40	32	29	30	Diyarbakır	74	65	71	74	71
Amasya	31	24	20	31	31	Siirt	68	75	69	75	72
Kütahya	32	33	37	25	32	Kahramanmaraş	66	71	70	69	73
Konya	40	41	36	23	33	Muş	67	66	68	73	74
Malatya	30	32	29	28	34	Hakkâri	75	64	57	72	75
Çorum	38	34	31	32	35	Van	77	78	78	76	76
Ordu	52	46	39	37	36	Batman	79	80	79	78	77
Düzce	50	42	49	41	37	Mardin	76	77	77	80	78
Sinop	37	35	42	38	38	Şırnak	78	76	76	77	79
Kayseri	44	43	47	42	39	Ağrı	81	81	81	79	80
Kırklareli	36	28	40	39	40	Şanlıurfa	80	79	80	81	81
Erzurum	35	39	33	40	41						

Kaynak: URAK, 2019: 55.

Tablo 9'da beşeri sermaye endeksini oluşturan değişkenler bazında en yüksek performansa sahip olan iller gösterilmektedir. Toplam 16 değişkenin bulunduğu bu endekste Ankara 4, İstanbul 3, Hakkâri 2, Tunceli 2 ve Kırşehir, Nevşehir, Iğdır, Burdur ile Gümüşhane ise 1 değişkende en yüksek performansı göstermişlerdir.

Tablo 9

Beşeri sermaye endeksini oluşturan değişkenler bazında en yüksek performansı gösteren iller

Sıra	Değişkenler	En Yüksek Performansı Gösteren İl
1	İlde SGK'ya Kayıtlı İşyeri Başına Düşen Mesleki Lise ve Teknikokullardan Mezun Sayısı	Hakkâri
2	İlin YGS Başarı Yüzdesi	Gümüşhane
3	İlde Bir Yüksekokul veya Fakülteden Mezun Olan Nüfusun Oranı (15 Yaş ve Üzeri)	Ankara

Tablo 9'un devamı

4	İlde Bir Yüksek Lisans Programından Mezun Olan Nüfusun Oranı (15 Yaş ve Üzeri)	Ankara
5	İlde Bir Doktora, Uzmanlık veya Sanatta Yeterlilik Programından Mezun Olan Nüfus Oranı (15 Yaş ve Üzeri)	Ankara
6	İlde İlkokullarda Öğrenci Başına Düşen Öğretmen Sayısı	Burdur
7	İlde Ortaokullarda Öğrenci Başına Düşen Öğretmen Sayısı	Tunceli
8	İlde Orta Öğretim Kurumlarında (Lise) Öğrenci Başına Düşen Öğretmen Sayısı	Tunceli
9	İlde Ön Lisans ve Lisans Düzeyindeki Öğrenci Başına Düşen Öğretim Elemanı Sayısı	Hakkâri
10	İlin Demografik Fırsat Penceresi (Üreten Nüfusun Tüketen Nüfusa Oranı)	Iğdır
11	İlde Yabancılarla Verilen Çalışma İzni Sayısı	İstanbul
12	İlde Kişi Başına Düşen Mevduat Miktarı	İstanbul
13	İlde Mükellef Başına Tahakkuk Eden Gelir Vergisi Miktarı	İstanbul
14	İlde Bin Kişi Başına Düşen Kütüphaneden Yararlanma Sayısı	Kırşehir
15	İlde Kişi Başına Düşen Bireysel Kredi Miktarı	Ankara
16	İlde Bin Kişiye Düşen Müze ve Ören Yeri Ziyaretçi Sayısı	Nevşehir

Kaynak: URAK, 2019: 59.

Tüm bunlara ek olarak iller arasındaki beşeri sermaye endeksi yükseklik farkı dikkat çekici noktadadır. 2012-2013 döneminde ilk sıradaki il ile son sıradaki il arasındaki fark 51,64 puan iken; 2013-2014 döneminde 46,58 puan, 2014-2015 döneminde 45,97 puan, 2015-2016 döneminde 39,86 puan ve 2016-2017 döneminde de 38,33 puandır. Yükseklik farkının yıllar itibarıyla düşüş eğiliminde olması illerin beşeri sermayelerinin birbirine yakınsadığının bir göstergesidir. Bu durum, iller arası gelişmişlik farklılıklarının ortadan kaldırılması adına olumlu bir gelişme olarak yorumlanmaktadır (Ek Tablo 1 – Ek Tablo 5).

3.2.2. İllerin Yenilikçilik Endeks Sıralaması

İkinci endeks, beşeri sermaye ve üretim ile doğrudan ilişkili olan ve azalan verimler kanununa tabi olmayan yenilikçilik endeksidir. Yenilikçilik olmadan, beşeri sermayenin ve üretim olanaklarının tam kapasitede çalıştırılabilmesi de zordur. Yenilikçiliğin artmasıyla, geleneksel toplumdan modern topluma geçişte önemli aşamalar kaydedileceğinden sosyo-

ekonomik gelişmenin sağlanmasına da katkıda bulunacağı bir gerçektir. Bu sebeple yenilikçilik, sosyo-ekonomik gelişmişlikte oldukça önemli bir paya sahiptir. Yenilikçilik endeksinin, illerin sosyo-ekonomik gelişmişliğini gösteren genel endeks içerisindeki payı da bu öneme ithafen %30 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, illerin 2012-2013 ile 2016-2017 dönemi arası yıllar itibariyle yenilikçilik endeksi puanları Ek Tablo 6 – Ek Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10’da illerin yıllar itibariyle yenilikçilik endeksi puanlarına göre sıralaması gösterilmektedir. Buna göre, 2016-2017 döneminde yenilikçilik açısından en önde gelen ilk 10 il İstanbul (95,15), Ankara (48,23), İzmir (24,65), Kocaeli (17,02), Bursa (12,83), Konya (9,70), Denizli (7,84), Gaziantep (7,08), Kayseri (6,89) ve Eskişehir (6,17) olarak bulunurken; son sırada yer alan iller ise Ardahan (0,01), Iğdır (0,01), Hakkâri (0,02), Artvin (0,05), Muş (0,06), Bitlis (0,07), Şırnak (0,07), Kilis (0,08), Siirt (0,08) ve Tunceli (0,09) olarak bulunmuştur (Tablo 10; Ek Tablo 10).

İncelenen beş döneme bakıldığında dönemler itibariyle ilk altı ilin aynı olduğu, hatta sıralamalarının dahi değişmediği dikkat çekmektedir. Bununla birlikte 2016-2017 döneminde bir önceki döneme göre en büyük yükselişi yapan illerin Aydın, Kütahya, Uşak, Ağrı ve Bayburt olduğu görülmektedir. En ciddi sıçrayışı yapan bu iller, 2015-2016 dönemine göre 8 basamak birden yükselmişlerdir. İlk olarak Aydın’daki yükselişin sebebinin ilde; tasarım merkezinin açılması, bilimsel yayın sayısının artması, bilimsel yayınlara yapılan atıf sayısının artması ve ARDEB projesi destek miktarının artması gibi bazı göstergelerde bir önceki yıla göre iyileştirmelerin yapılmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. İkinci olarak da Kütahya’daki yükselişin sebebinin ilde; tasarım merkezinin açılması, kişi başına düşen patent tescili ve faydalı model tescili sayısının artması, yüksek teknoloji ürünü ihracatının artması, bilimsel yayın sayısının artması ve ARDEB projesi destek miktarının artması gibi bazı iyileştirmelerin yapılmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Üçüncü olarak Uşak’taki yükselişin sebebinin ilde; Ar-Ge merkezinin açılması, kişi başına düşen patent tescili sayısının artması, yüksek teknoloji ürünü ihracatının artması ve bilimsel yayın sayısının artması gibi bazı iyileştirmelerin yapılmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Dördüncü olarak da Ağrı’daki yükselişin sebebinin ilde; kişi başına düşen patent tescili ve endüstriyel tasarım tescili sayısının artması ile bilimsel yayın

sayısının artması gibi bazı iyileştirmelerin yapılmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Son olarak, Bayburt'taki yükselişin sebebinin ise ilde; kişi başına düşen marka tescili sayısının artması, bilimsel yayın sayısının artması, bilimsel yayınlara yapılan atıf sayısının artması ve ARDEB projesi destek miktarının artması gibi bazı iyileştirmelerin yapılmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır (URAK, 2019: 66-67).

En büyük yükselişi yapan iller bu şekildeyken, en çok düşüş yaşayan iller ise Amasya, Gümüşhane ve Yalova olmuştur. Buna göre Amasya 11 sıra, Gümüşhane ve Yalova ise 7 sıra birden düşmüşlerdir. İlk olarak Amasya'daki düşüşün sebebinin ilde; kişi başına düşen patent tescili, marka tescili, faydalı model tescili ve endüstriyel tasarım tescili sayısının düşmesi, yüksek teknoloji ürünü ihracatının tamamen sona ermesi, bilimsel yayın sayısının azalması, bilimsel yayınlara yapılan atıf sayısının düşmesi ve ARDEB projesi destek miktarının azalması gibi bazı göstergelerde bir önceki yıla göre gerilemelerin yaşanmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. İkinci olarak da Gümüşhane'deki düşüşün sebebinin ilde; kişi başına düşen endüstriyel tasarım tescili sayısının düşmesi ve bilimsel yayınlara yapılan atıf sayısının düşmesi gibi bazı gerilemelerin yaşanmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Son olarak Yalova'daki düşüşün sebebinin ise ilde; kişi başına düşen patent tescil sayısının azalması, hiç faydalı model tescilinin yapılmaması, bilimsel yayınlara yapılan atıf sayısının düşmesi ve ARDEB projesi destek miktarının azalması gibi bazı gerilemelerin yaşanmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır (URAK, 2019: 67).

Tablo 10'daki dönemler itibarıyla sıralamalara bakıldığında bazı illerin artış, bazılarının ise düşüş eğilimi gösterdiği, bununla birlikte bazı illerin ise yerinin değişmediği görülmüştür. Buna göre; Aksaray, Giresun ve Mardin yenilikçilik endeksinde artış eğilimi içinde olan illerdir. Artış eğilimindeki iller bu şekildeyken, düşüş eğilimindeki iller; Eskişehir, Erzurum, Elazığ, Bolu, Niğde, Yozgat, Gümüşhane, Nevşehir ve Kırşehir olarak sıralanmaktadır. Bununla birlikte, sıralaması değişmeyen iller de bulunmaktadır. Buna göre; İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa, Konya'nın son beş dönemde sıralaması değişmemiştir.

Tablo 10

İllerin yıllara göre yenilikçilik endeksi sıralaması

İller	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	İller	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017
İstanbul	1	1	1	1	1	Kars	43	39	43	41	42
Ankara	2	2	2	2	2	Muğla	44	44	45	43	43
İzmir	3	3	3	3	3	Erzincan	49	41	42	44	44
Kocaeli	4	4	4	4	4	Rize	46	49	48	47	45
Bursa	5	5	5	5	5	Kırklareli	50	43	44	50	46
Konya	6	6	6	6	6	Hatay	40	45	47	46	47
Denizli	19	22	18	8	7	Zonguldak	47	48	46	45	48
Gaziantep	8	7	8	9	8	Aksaray	53	53	50	49	49
Kayseri	9	8	7	7	9	Sinop	67	69	67	52	50
Eskişehir	7	9	9	10	10	Karaman	51	52	51	48	51
Adana	10	10	12	12	11	Giresun	61	56	55	55	52
Antalya	12	12	11	11	12	Ordu	58	59	57	60	53
Tekirdağ	18	17	14	16	13	Bilecik	48	50	49	51	54
Manisa	11	11	10	14	14	Burdur	52	55	53	54	55
Sakarya	14	13	13	13	15	Osmaniye	63	66	63	63	56
Aydın	38	38	39	24	16	Uşak	69	64	65	65	57
Erzurum	33	15	15	15	17	Karabük	55	47	56	59	58
Mersin	20	23	20	19	18	Ağrı	64	61	68	67	59
Kütahya	22	16	24	27	19	Yalova	45	51	52	53	60
Samsun	17	18	17	18	20	Nevşehir	54	54	54	58	61
Trabzon	15	19	19	17	21	Kastamonu	71	57	58	56	62
Isparta	16	14	16	20	22	Kırşehir	60	60	60	61	63
Tokat	26	20	26	23	23	Çankırı	57	58	59	66	64
Elazığ	21	21	21	21	24	Bartın	65	63	62	69	65
Kahramanmaraş	30	29	22	22	25	Bingöl	62	67	77	68	66
Diyarbakır	24	27	23	25	26	Batman	66	68	66	62	67
Çanakkale	23	28	27	26	27	Amasya	68	65	61	57	68
Malatya	27	24	25	28	28	Mardin	74	70	70	70	69
Afyon	41	46	32	34	29	Bayburt	79	78	79	78	70
Van	28	32	34	30	30	Gümüşhane	56	62	64	64	71
Sivas	29	25	28	32	31	Tunceli	72	73	69	76	72
Düzce	32	26	30	29	32	Siirt	77	71	72	72	73
Edirne	25	30	29	33	33	Kilis	76	77	74	73	74
Bolu	31	31	31	31	34	Şırnak	59	72	81	79	75
Çorum	36	33	35	35	35	Bitlis	70	74	71	71	76
Şanlıurfa	34	35	33	36	36	Muş	73	75	73	75	77
Niğde	33	34	37	37	37	Artvin	75	76	76	74	78
Kırıkkale	35	36	36	39	38	Hakkâri	78	79	78	77	79
Yozgat	37	37	38	38	39	Iğdır	80	80	75	81	80
Adıyaman	42	40	41	40	40	Ardahan	81	81	80	80	81
Balıkesir	39	42	40	42	41						

Kaynak: URAK, 2019: 65.

Tablo 11’de yenilikçilik endeksini oluşturan değişkenler bazında en yüksek performansa sahip olan iller gösterilmektedir. Toplam 12 değişkenin bulunduğu bu endekste İstanbul 11 ve Ankara 1 değişkende en yüksek performansı göstermişlerdir. Böylece, İstanbul’un, Türkiye’nin yenilikçiliği açısından önemi ortaya konulmuş bulunmaktadır.

Tablo 11

Yenilikçilik endeksini oluşturan değişkenler bazında en yüksek performansı gösteren iller

Sıra	Değişkenler	En Yüksek Performans Gösteren İl
1	İle Ait Patent Tescil Sayısı	İstanbul
2	İle Ait Marka Tescil Sayısı	İstanbul
3	İle Ait Faydalı Model Tescil Sayısı	İstanbul
4	İle Ait Endüstriyel Tasarım Tescil Sayısı	İstanbul
5	İlde Bulunan Faal Ar-Ge Merkezi Sayısı	İstanbul
6	İlde Bulunan Faal Teknoloji Geliştirme Merkezi (Teknopark/ Teknokent) Sayısı	İstanbul
7	İlde Bulunan Önkuluçka ve Kuluçka Merkezleri Sayısı	İstanbul
8	İlde Bulunan Tasarım Merkezi Sayısı	İstanbul
9	İlin Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı	İstanbul
10	İle Ait Bilimsel Yayın Sayısı	İstanbul
11	İle Ait Bilimsel Yayınlara Yapılan Atıf Sayısı	İstanbul
12	İle Aktarılan ARDEB Projesi Destek Miktarı	Ankara

Kaynak: URAK, 2019: 69.

Tüm bunlara ek olarak iller arasındaki yenilikçilik endeksi yükseklik farkı oldukça ciddi durumdadır. 2012-2013 döneminde ilk sıradaki il ile son sıradaki il arasındaki fark 95,71 puan iken; 2013-2014 döneminde 95,73 puan, 2014-2015 döneminde 94,34 puan, 2015-2016 döneminde 94,29 puan ve 2016-2017 döneminde de 95,14 puandır. Yükseklik farkının son derece ciddi bir boyutta olduğu, Türkiye’deki yenilikçilik faaliyetlerinin belirli illerde kümelenmiş olduğu ve diğer illere yayılamadığını göstermektedir. Bu durum, iller arasındaki gelişmişlik farkının ciddi bir şekilde artmasına neden olmaktadır (Ek Tablo 6 – Ek Tablo 10).

3.2.3. İllerin Üretim ve Ticaret Endeks Sıralaması

Rostow (1990: 4), gelişme sürecinin beşinci ve son aşamasını yüksek toplu tüketim çağı olarak isimlendirmektedir. Tüketebilmek için ise önce üretmek şarttır ve yüksek tüketim, yüksek üretimi gerektirmektedir. Her açıdan ülkelerin gelişimi için yüksek önem düzeyine sahip olan üretim, yalnızca ekonomik değil, sosyal, siyasal, çevresel, kültürel birçok etkileri içerisinde barındıran kapsamlı bir olgudur. Bu sebeple de illerin sosyo-ekonomik gelişmişliğini gösteren genel endeks içerisinde üretim ve ticaretin payı %30 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, illerin 2012-2013 ile 2016-2017 dönemi arası yıllar itibariyle üretim ve ticaret endeksi puanları Ek Tablo 11 – Ek Tablo 15’te gösterilmiştir.

Tablo 12’de illerin yıllar itibariyle üretim ve ticaret endeksi puanlarına göre sıralaması gösterilmektedir. Buna göre, 2016-2017 döneminde üretim ve ticaret endeksinde en önde gelen ilk 10 il İstanbul (67,01), Ankara (39,23), Kocaeli (38,24), İzmir (37,92), Bursa (28,82), Tekirdağ (28,07), Sakarya (27,08), Antalya (24,88), Mersin (24,40) ve Aydın (22,49) olarak bulunurken; son sırada yer alan iller ise Hakkâri (3,46), Iğdır (4,59), Bayburt (5,91), Ağrı (7,04), Ardahan (7,42), Van (7,68), Şırnak (8,03), Muş (8,38), Ordu (8,89) ve Bitlis (9,25) olarak bulunmuştur (Tablo 12; Ek Tablo 15).

İncelenen beş döneme bakıldığında dönemler itibariyle ilk dört ilin aynı olduğu, hatta sıralamalarının dahi değişmediği dikkat çekmektedir. Bununla birlikte 2016-2017 döneminde bir önceki döneme göre performansını en çok artıran illerin Tunceli, Bingöl ve Erzincan olduğu görülmektedir. Bu illerden Tunceli, 2015-2016 dönemine göre 19 basamak, Bingöl 15 basamak, Erzincan ise 8 basamak birden yükselmişlerdir. İlk olarak Tunceli’deki yükselişin sebebi ilde; kişi başına düşen ticari kredi miktarının, mükellef başına tahakkuk eden kurumlar vergisi miktarının, firmaların ihracat hacminin, yatırım teşvik belgesi verilen sabit yatırım miktarının, iç talep potansiyeli değişim hızının, aktif çalışanların oranının ve kişi başına düşen yapı kullanım izin belgesi sayısının artması gibi bazı göstergelerde bir önceki yıla göre iyileştirmelerin yapılmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. İkinci olarak da Bingöl’deki yükselişin sebebinin ise Tunceli’deki iyileşmelere ilave olarak ilde; vergi tahsilat oranının, işyeri başına düşen sanayi elektrik kullanım miktarının, kamu

yatırımlarının ve kişi başına düşen konut satışının artması gibi bazı iyileştirmelerin yapılmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Son olarak Erzincan'daki yükselişin sebebi ise ilde; kişi başına düşen ticari kredi miktarının, mükellef başına tahakkuk eden kurumlar vergisi miktarının, vergi tahsilat oranının, işyeri başına düşen sanayi elektrik kullanım miktarının, iç talep potansiyeli değişim hızının, aktif çalışanların oranının ve kişi başına düşen yapı kullanım izin belgesi sayısının artması gibi bazı iyileştirmelerin yapılmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bunların yanı sıra bu üç ilin, bir önceki döneme göre kapanan şirket sayısında düşüşler olduğu da görülmektedir. (URAK, 2019, 76-77)

Performansını en çok artıran iller bu şekildeyken, en çok düşüş yaşayan iller ise Bartın, Bayburt ve Batman olmuştur. Buna göre Bartın 15 sıra, Bayburt 14 sıra ve Batman ise 10 sıra birden düşmüşlerdir. İlk olarak Bartın'daki düşüşün sebebinin ilde; işyeri başına düşen sanayi elektrik kullanım miktarının, önceki döneme göre açılan şirket oranının, yatırım teşvik belgesi verilen sabit yatırım miktarının (az da olsa düşmesi), iç talep potansiyeli değişim oranının, turizm belgeli yatak kapasitesinin, kruvaziyer gemi ile gelen yolcu sayısının ve kişi başına düşen yapı kullanım izin belgesi sayısının azalması gibi bazı göstergelerde bir önceki yıla göre gerilemelerin yaşanmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bunların yanı sıra Bartın'da, bir önceki döneme göre kapanan şirket sayısında artış olduğu da görülmüştür. İkinci olarak da Bayburt'taki düşüşün sebebinin ilde; mükellef başına düşen kurumlar vergisi miktarının, vergi tahsilat oranının, firmaların ihracat hacminin, işyeri başına düşen sanayi elektrik kullanım miktarının ve iç talep potansiyeli değişim hızının azalması gibi bazı gerilemelerin yaşanmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Son olarak Batman'daki düşüşün sebebinin ise ilde; işyeri başına düşen sanayi elektrik kullanım miktarının, iç talep potansiyeli değişim hızının, turizm belgeli yatak kapasitesinin, kişi başına düşen konut satışının ve kişi başına düşen yapı kullanım izin belgesi sayısının azalması gibi bazı gerilemelerin yaşanmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bunların yanı sıra Batman'da, İŞKUR'a kayıtlı işsizlerin oranı ise artış göstermiştir (URAK, 2019: 77).

Tablo 12'deki dönemler itibariyle sıralamalara bakıldığında bazı illerin artış, bazılarının ise düşüş eğilimi gösterdiği, bununla birlikte bazı illerin ise yerinin değişmediği görülmüştür. Buna göre; Tekirdağ, Sakarya, Yalova, Bolu, Uşak, Isparta, Erzurum, Kars, Sinop ve Artvin üretim ve ticaret endeksinde artış eğilimi içinde olan illerdir. Artış

eğilimindeki iller bu şekildeyken, düşüş eğilimindeki iller; Şanlıurfa, Eskişehir, Gaziantep, Konya, Kayseri, Muğla ve Mardin olarak sıralanmaktadır. Bununla birlikte, sıralaması değişmeyen iller de bulunmaktadır. Buna göre; İstanbul, Ankara, Kocaeli ve İzmir'in son beş dönemde sıralaması değişmemiştir.

Tablo 12

İllerin yıllara göre üretim ve ticaret endeksi sıralaması

İller	2012- 2013	2013- 2014	2014- 2015	2015- 2016	2016- 2017	İller	2012- 2013	2013- 2014	2014- 2015	2015- 2016	2016- 2017
İstanbul	1	1	1	1	1	Çankırı	36	48	42	37	42
Ankara	2	2	2	2	2	Kırıkkale	25	34	47	43	43
Kocaeli	3	3	3	3	3	Tunceli	51	47	59	63	44
İzmir	4	4	4	4	4	Kilis	41	38	36	40	45
Bursa	5	6	5	5	5	Amasya	53	49	52	48	46
Tekirdağ	7	7	7	6	6	Malatya	42	42	46	44	47
Sakarya	14	8	8	7	7	Trabzon	49	44	44	47	48
Antalya	6	5	6	8	8	Şanlıurfa	37	39	40	46	49
Mersin	11	11	9	14	9	Erzincan	57	51	49	58	50
Aydın	15	13	15	10	10	Erzurum	58	58	57	55	51
Eskişehir	8	9	11	11	11	Diyarbakır	45	55	50	50	52
Yalova	26	21	17	17	12	Yozgat	62	67	67	54	53
Adana	13	15	12	9	13	Nevşehir	56	50	51	51	54
Gaziantep	9	10	10	12	14	Mardin	47	52	53	53	55
Konya	12	12	13	13	15	Siirt	54	53	54	49	56
Hatay	10	14	16	15	16	Rize	52	56	56	62	57
Manisa	17	16	18	18	17	Bingöl	67	61	74	73	58
Bilecik	22	19	19	16	18	Sivas	61	66	63	59	59
Kırklareli	18	20	14	20	19	Kars	76	71	58	60	60
Kahramanmaraş	16	17	20	19	20	Adıyaman	59	54	43	52	61
Denizli	19	22	22	21	21	Kastamonu	50	57	58	69	62
Bolu	28	26	24	22	22	Tokat	66	62	65	67	63
Edirne	23	25	25	24	23	Çorum	63	63	60	64	64
Osmaniye	24	23	21	23	24	Aksaray	68	60	62	61	65
Balıkesir	33	30	32	25	25	Gümüşhane	70	70	61	72	66
Samsun	29	35	34	32	26	Batman	55	59	55	57	67
Kayseri	21	24	26	27	27	Sinop	74	73	70	68	68
Zonguldak	38	29	31	31	28	Artvin	72	72	72	70	69
Düzce	46	40	29	34	29	Giresun	65	64	69	66	70
Karabük	20	18	23	26	30	Bartın	69	74	64	56	71
Niğde	30	32	28	28	31	Bitlis	64	78	71	76	72
Çanakkale	32	33	37	30	32	Ordu	75	68	66	71	73
Muğla	27	27	30	33	33	Muş	73	76	75	74	74

Tablo 12'nin devamı

Uşak	43	43	38	36	34	Şırnak	60	65	73	80	75
Kütahya	34	36	35	38	35	Van	71	75	78	75	76
Karaman	31	28	33	35	36	Ardahan	81	80	77	79	77
Kırşehir	35	31	27	29	37	Ağrı	77	77	76	77	78
Isparta	48	45	45	39	38	Bayburt	79	69	80	65	79
Burdur	40	41	39	41	39	Iğdır	78	79	79	78	80
Afyon	44	46	41	42	40	Hakkâri	80	81	81	81	81
Elazığ	39	37	48	45	41						

Kaynak: URAK, 2019: 75.

Tablo 13'te üretim ve ticaret endeksini oluşturan değişkenler bazında en yüksek performansa sahip olan iller gösterilmektedir. Toplam 34 değişkenin bulunduğu bu endekste İstanbul 14, Kocaeli 3, Ankara 2 ve İzmir, Gümüşhane, Osmaniye, Şırnak, Mersin, Kilis, Antalya, Aydın, Yalova, Tekirdağ ise 1 değişkende en yüksek performansı göstermişlerdir. Bununla birlikte birden çok ilde otoyol, demiryolu ve hızlı tren ağı olduğu için 29, 30 ve 31. değişkenlerde çok sayıda il ilgili değişkenler için tam puan almıştır. Ancak, bu endekste yer alan iki değişkenin negatif etki yönlü değişkenler olduğunu hatırlatmak gerekmektedir. 8. ve 27. sırada yer alan değişkenlerin etki yönleri negatif olduğundan, kapanan şirket sayısı oranının en fazla olduğu il en kötü, en az olduğu il ise en iyi performansı; işsizlerin kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusa oranının en fazla olduğu il en kötü, en az olduğu il ise en iyi performansı sergilemişlerdir. Buna göre, kapanan şirket sayısı oranının en fazla olduğu il Iğdır olurken; işsizlerin kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusa oranının en fazla olduğu il ise Şanlıurfa olmuştur.

Tablo 13

Üretim ve ticaret endeksini oluşturan değişkenler bazında en yüksek performansı gösteren iller

Sıra	Değişkenler	En Yüksek Performansı Gösteren İller
1	İlde Kişi Başına Kullanılan Toplam Kredi Miktarı	İzmir
2	İlde Mükellef Başına Tahakkuk Eden Kurumlar Vergisi Miktarı	Ankara
3	İlin Vergi Tahsilat Oranı	Kocaeli

Tablo 13'ün devamı

4	İlin İhracat Yapan Firma Başına İhracat Hacmi	Gümüşhane
5	İlde Toplam Kamu Yatırımı (Enerji, Haberleşme-Ulaştırma hariç)	Ankara
6	İlde SGK'ya Kayıtlı İşyeri Başına Düşen Sanayi Elektrik Tüketim Miktarı (Megawatt Saat)	Osmaniye
7	İlde Yıl İçinde Açılan Şirket Sayısının Oranı	Şırnak
8	İlde Yıl İçinde Kapanan Şirket Sayısının Oranı	Iğdır
9	İldeki Gümrükte Gerçekleşen İhracat Miktarının Toplam İhracattan Aldığı Pay	İstanbul
10	İldeki Yatırım Teşvik Belgesi Verilen Sabit Yatırım Miktarı	Mersin
11	İlin İç Talep Potansiyelindeki Değişim Hızı	Kilis
12	İlde Bulunan OSB'deki Firma Sayısı	İstanbul
13	İlde Yıl İçinde Düzenlenen Fuar Sayısı	İstanbul
14	İlde Yıl İçinde Düzenlenen Fuarları Ziyaret Eden Kişi Sayısı	İstanbul
15	İle Gelen Yabancı Turist Sayısı	İstanbul
16	İldeki Dış Hat Yolcu Sayısı	İstanbul
17	İldeki Turizm (Yatırım ve İşletme) Belgeli Yatak Kapasitesi	Antalya
18	İlde Yüz Milyon ABD Doların Üzerinde İhracat Yapan Firma Sayısı	İstanbul
19	İldeki İlk Bin Sıralamasına Giren İhracatçı Firma Sayısı	İstanbul
20	İle Yabancı Sermayeli Firmalar Tarafından Alınan Kapasite Raporu Sayısı	Kocaeli
21	İlde Kurulan Yabancı Şirket Sayısı	İstanbul
22	İle Kruvaziyer Gemi ile Gelen Yolcu Sayısı	Aydın
23	İlde Bin Kişiye Düşen Toplam Konut Satışı	Yalova
24	İldeki Hava Yolu ile Taşınan Kargo Trafığı	İstanbul
25	İlde Kişi Başına Düşen Milli Gelir (ABD Doları)	İstanbul
26	Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Aktif Çalışanların İl Nüfusuna Oranı (%)	İstanbul
27	İŞKUR'a Kayıtlı İldeki İşsizlerin Kurumsal Olmayan Çalışma Çağındaki Nüfusa Oranı	Şanlıurfa
28	İlin Yıllık Ton-Km Değeri	İstanbul
29	İlin Otoyol Ağına Bağlı Olup Olmaması Durumu (bağlı olan iller)	Adana, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Düzce, Edirne, Gaziantep, Hatay, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kırklareli, Kocaeli, Mersin, Niğde, Osmaniye, Sakarya, Şanlıurfa, Tekirdağ

Tablo 13'ün devamı

30	İlin Demiryolu Ağına Bağlı Olup Olmaması Durumu (bağlı olmayan iller)	Ağrı, Aksaray, Antalya, Ardahan, Artvin, Bartın, Bayburt, Bolu, Çanakkale, Çorum, Düzce, Giresun, Gümüşhane, Hakkâri, Iğdır, Kastamonu, Muğla, Ordu, Rize, Sinop, Şırnak, Trabzon, Yalova
31	İlde Yüksek Hızlı Tren Varlığı (istasyonu olan iller)	Ankara, Bilecik, Eskişehir, İstanbul, Kocaeli, Konya, Sakarya
32	İlde Bin Kişiye Düşen Yapı Kullanım İzin Belgesi	Tekirdağ
33	İlin Yıllık Yolcu-Km Değeri	İstanbul
34	İldeki Yükleme Boşaltma Limanlarında Gerçekleşen Elleçleme Miktarı (Ton)	Kocaeli

Kaynak: URAK, 2019: 80.

Tüm bunlara ek olarak iller arasındaki üretim ve ticaret endeksi yükseklik farkı da aynı yenilikçilik endeksinde olduğu gibi oldukça ciddi durumdadır. 2012-2013 döneminde ilk sıradaki il ile son sıradaki il arasındaki fark 66,90 puan iken; 2013-2014 döneminde 71,08 puan, 2014-2015 döneminde 68,21 puan, 2015-2016 döneminde 69,37 puan ve 2016-2017 döneminde de 63,55 puandır. Yükseklik farkının son derece ciddi bir boyutta olduğu, Türkiye'deki üretim ve ticaret faaliyetlerinin, tıpkı yenilikçilik faaliyetlerinde olduğu gibi, belirli illerde kümelenmiş olduğu ve diğer illere yayılamadığı açıkça görülmektedir. Bu durum, iller arasındaki gelişmişlik farkının ciddi bir şekilde artmasına neden olmaktadır (Ek Tablo 11 – Ek Tablo 15).

3.2.4. İllerin Yaşanabilirlik Endeks Sıralaması

Dünyada, gelişme/kalkınma anlayışında yaşanan dönüşümle birlikte insan odaklı gelişmenin benimsenmesi, yönetim birimlerinin (ülke, bölge, kent) bireylerin yaşam kalitesini artırarak onlara daha yaşanabilir alanlar sunması gereksinimi doğurmuştur. Yaşanabilirlik, sosyo-ekonomik gelişmede ağırlıklı olarak sosyal ve çevresel faktörlere odaklanmış bir olgudur. Bu çerçevede, ekonomik yönü ağır basan diğer endekslerin aksine bu endeksin sosyal yönünün ağır bastığı görülmektedir. Yaşanabilirlik endeksinin, illerin

sosyo-ekonomik gelişmişliğini gösteren genel endeks içerisindeki payı %20 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, illerin 2012-2013 ile 2016-2017 dönemi arası yıllar itibarıyla yaşanabilirlik endeksi puanları Ek Tablo 16 – Ek Tablo 20’de gösterilmiştir.

Tablo 14’te illerin yıllar itibarıyla yaşanabilirlik endeksi puanlarına göre sıralaması gösterilmektedir. Buna göre, 2016-2017 döneminde yaşanabilirlik açısından en önde gelen ilk 10 il İstanbul (50,30), Ankara (45,84), Trabzon (31,64), Eskişehir (31,46), İzmir (30,42), Bursa (30,19), Rize (28,92), Antalya (28,07), Yalova (27,42) ve Karabük (27,19) olarak bulunurken; son sırada yer alan iller ise Muş (-1,27), Ağrı (0,27), Iğdır (1,61), Şanlıurfa (1,83), Hakkâri (2,37), Şırnak (3,38), Van (3,71), Mardin (4,21), Batman (4,54) ve Siirt (4,74) olarak bulunmuştur (Tablo 14; Ek Tablo 20).

2016-2017 döneminde bir önceki döneme göre en büyük sıçrayışı yapan illerin Ardahan, Kırklareli ve Yozgat olduğu görülmektedir. Bu illerden Ardahan, 2015-2016 dönemine göre 21 basamak, Kırklareli 18 basamak, Yozgat ise 14 basamak birden yükselmişlerdir. İlk olarak Ardahan’daki yükselişin sebebinin ilde; kişi başına düşen uzman hekim sayısının artması, kişi başına düşen otomobil sayısının artması, kişi başına düşen mobil telefon, sabit geniş bant internet ve mobil geniş bant internet abone sayısının artması, kişi başına düşen tiyatro ve sinemaya giden sayısının artması, kişi başına düşen spor kulübü, faal dernek ve vakıf sayısının artması, haberleşme ve iletişim alanındaki kamu yatırım miktarının artması, olumlu ÇED karar sayısının artması, kişi başına düşen cezaevine giren hükümlü sayısının azalması, sosyal güvenlik kapsamı dışında kalan nüfusun oranının azalması, bebek ölüm hızının düşmesi ve kaba boşanma hızının düşmesi gibi bazı göstergelerde bir önceki yıla göre iyileştirmelerin yapılmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. İkinci olarak da Kırklareli’ndeki yükselişin sebebinin ilde; kişi başına düşen uzman hekim ve hastane yatağı sayısının artması, kişi başına düşen otomobil sayısının artması, kişi başına düşen sabit geniş bant internet ve mobil geniş bant internet abone sayısının artması, kişi başına düşen tiyatro ve sinemaya giden sayısının artması, kişi başına düşen spor kulübü ve faal dernek sayısının artması, haberleşme ve iletişim alanındaki kamu yatırım miktarının artması, olumlu ÇED karar sayısının artması, kişi başına düşen cezaevine giren hükümlü sayısının azalması, sosyal güvenlik kapsamı dışında kalan nüfusun oranının azalması ve havada bulunan yıllık PM₁₀ değerinin düşmesi gibi bazı iyileştirmelerin

yapılmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Son olarak Yozgat'taki yükselişin sebebinin ise ilde; kişi başına düşen hastane yatağı sayısının artması, kişi başına düşen otomobil sayısının artması, kişi başına düşen mobil telefon, sabit geniş bant internet ve mobil geniş bant internet abone sayısının artması, kişi başına düşen tiyatro ve sinemaya giden sayısının artması, kişi başına düşen spor kulübü ve faal dernek sayısının artması, haberleşme ve iletişim alanındaki kamu yatırım miktarının artması, olumlu ÇED karar sayısının artması, km²'ye düşen devlet ve il yol uzunluğunun artması, sosyal güvenlik kapsamı dışında kalan nüfusun oranının azalması, havada bulunan yıllık PM₁₀ değerinin düşmesi, bebek ölüm hızının düşmesi ve kaba boşanma hızının düşmesi gibi bazı iyileştirmelerin yapılmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır (URAK, 2019: 87-88).

En büyük sıçrayış yapan iller bu şekildeyken, en çok düşüş yaşayan iller ise Mersin, Sivas ve Afyonkarahisar olmuştur. Buna göre, bu iller sırasıyla 30, 19 ve 18 sıra birden düşmüşlerdir. İlk olarak Mersin'deki düşüşün sebebinin ilde; kişi başına düşen uzman hekim ve hastane yatağı sayısının azalması, kişi başına düşen mobil telefon abone sayısının düşmesi, olumlu ÇED karar sayısının azalması, kişi başına düşen vakıf sayısının azalması, net göç hızının düşmesi, kişi başına düşen cezaevine giren hükümlü sayısının artması, havada bulunan yıllık PM₁₀ değerinin artması ve kaba boşanma hızının artması gibi bazı göstergelerde bir önceki yıla göre gerilemelerin yaşanmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bunların yanı sıra, Mersin'i Süper Lig'de temsil eden futbol kulübünün de küme düşmesi bir diğer etken olarak görülmektedir. İkinci olarak da Sivas'taki düşüşün sebebinin ilde; olumlu ÇED karar sayısının azalması, kişi başına düşen faal dernek ve vakıf sayısının azalması, net göç hızının düşmesi, havada bulunan yıllık PM₁₀ değerinin artması ve bebek ölüm hızının artması gibi bazı gerilemelerin yaşanmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bunların yanı sıra, Sivas'ı Süper Lig'de temsil eden futbol kulübünün de küme düşmesi bir diğer etken olarak görülmektedir. Son olarak Afyonkarahisar'daki düşüşün sebebinin ise ilde; kişi başına düşen uzman hekim ve hastane yatağı sayısının azalması, kişi başına düşen mobil telefon abone sayısının düşmesi, olumlu ÇED karar sayısının azalması, kişi başına düşen faal dernek ve vakıf sayısının azalması, net göç hızının düşmesi, havada bulunan yıllık PM₁₀ değerinin artması ve kişi başına düşen cezaevine giren hükümlü sayısının artması gibi bazı gerilemelerin yaşanmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır (URAK, 2019: 88).

Tablo 14'teki dönemler itibariyle sıralamalara bakıldığında bazı illerin artış, bazılarının ise düşüş eğilimi gösterdiği, bununla birlikte bazı illerin ise yerinin değişmediği görülmüştür. Buna göre; İstanbul, Bolu, Gaziantep, Ardahan, Adıyaman ve Kahramanmaraş yaşanabilirlik endeksinde artış eğilimi içinde olan illerdir. Artış eğilimindeki iller bu şekildeyken, düşüş eğilimindeki iller; Bilecik, Yalova, Erzincan, Nevşehir ve Iğdır olarak sıralanmaktadır. Bununla birlikte, son beş dönemde sıralaması değişmeyen il bulunmazken, son üç dönemde sıralaması aynı kalan iller bulunmaktadır. Buna göre; İstanbul, Ankara, Bingöl, Batman ve Muş'un son üç dönemde sıralaması değişmemiştir. Ancak, Bingöl'ün 66'ncı, Batman'ın 73'üncü ve Muş'un 81'inci sırada olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 14

İllerin yıllara göre yaşanabilirlik endeksi sıralaması

İller	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	İller	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017
İstanbul	2	2	1	1	1	Kırşehir	41	35	42	41	42
Ankara	1	1	2	2	2	Çorum	56	54	61	51	43
Trabzon	5	5	6	4	3	Kilis	66	57	47	34	44
Eskişehir	3	3	3	3	4	Sinop	44	43	49	57	45
İzmir	4	4	4	5	5	Aydın	51	47	45	40	46
Bursa	6	8	5	6	6	Bayburt	28	30	51	32	47
Rize	10	9	8	10	7	Elazığ	22	21	44	43	48
Antalya	7	7	11	7	8	Yozgat	61	62	64	63	49
Yalova	8	6	7	9	9	Bilecik	42	41	43	45	50
Karabük	9	11	10	14	10	Erzincan	45	44	48	49	51
Bolu	23	19	13	11	11	Düzce	47	53	46	52	52
Konya	12	10	9	8	12	Ordu	24	45	38	54	53
Edirne	15	15	16	15	13	Afyon	58	51	41	36	54
Kocaeli	14	16	12	18	14	Burdur	50	55	54	50	55
Zonguldak	17	17	14	16	15	Karaman	57	59	55	53	56
Kayseri	11	13	18	13	16	Hatay	55	56	58	59	57
Samsun	16	18	19	19	17	Nevşehir	54	50	52	56	58
Gaziantep	29	26	26	25	18	Mersin	37	52	36	29	59
Sakarya	13	20	15	17	19	Adıyaman	65	64	62	60	60
Adana	18	14	20	12	20	Tunceli	39	48	60	62	61
Artvin	20	22	23	21	21	Aksaray	59	60	59	58	62
Çanakkale	26	23	24	24	22	Tokat	60	58	56	61	63
Kırıkkale	27	34	25	28	23	Osmaniye	64	65	65	70	64
Isparta	21	24	22	23	24	Kahramanmaraş	71	67	67	65	65
Tekirdağ	25	25	21	22	25	Bingöl	63	63	66	66	66
Erzurum	31	27	39	31	26	Niğde	67	69	68	67	67
Denizli	38	29	33	27	27	Diyarbakır	68	70	69	69	68

Tablo 14'ün devamı

Balıkesir	34	28	17	26	28	Kars	69	68	72	68	69
Amasya	43	36	32	33	29	Gümüşhane	53	66	63	64	70
Kırklareli	33	33	30	48	30	Bitlis	70	71	75	71	71
Kütahya	30	31	27	30	31	Siirt	74	74	70	80	72
Giresun	32	42	50	37	32	Batman	77	81	73	73	73
Bartın	40	49	29	38	33	Mardin	76	72	71	74	74
Ardahan	62	61	57	55	34	Van	72	73	74	72	75
Çankırı	49	38	31	35	35	Şırnak	75	76	79	79	76
Kastamonu	35	32	35	44	36	Hakkâri	73	78	78	75	77
Manisa	36	37	34	39	37	Şanlıurfa	79	77	76	76	78
Muğla	48	39	40	42	38	Iğdır	78	75	77	78	79
Sivas	13	12	28	20	39	Ağrı	81	79	80	77	80
Uşak	52	40	53	47	40	Muş	80	80	81	81	81
Malatya	46	46	37	46	41						

Kaynak: URAK, 2019: 86.

Tablo 15'te yaşanabilirlik endeksini oluşturan değişkenler bazında en yüksek performansla sahip olan iller gösterilmektedir. Toplam 23 değişkenin bulunduğu bu endekste İstanbul 5, Ankara 3, Şırnak 2, Bolu 2 ve Tekirdağ, Hakkâri, Denizli, Yalova, Çankırı, Tunceli, Trabzon, Bursa, Karabük ise 1 değişkende en yüksek performansı göstermişlerdir. Bununla birlikte birden çok ilde; Süper Lig'de ili temsil eden takım olduğu ve raylı sistem taşımacılığı yapıldığı için 14. ve 17. değişkenlerde çok sayıda il ilgili değişkenler için tam puan almıştır. Ancak, bu endekste yer alan beş değişkenin negatif etki yönlü değişkenler olduğunu hatırlatmak gerekmektedir. 1, 6, 7, 18 ve 19. sırada yer alan değişkenlerin etki yönleri negatif olduğundan, kişi başına düşen hükümlü sayısının en fazla olduğu il en kötü, en az olduğu il ise en iyi performansı; havada bulunan yıllık PM_{10} değerinin en fazla olduğu il en kötü, en az olduğu il ise en iyi performansı; kaba boşanma hızının en fazla olduğu il en kötü, en az olduğu il ise en iyi performansı; bebek ölüm hızının en fazla olduğu il en kötü, en az olduğu il ise en iyi performansı; sosyal güvenlik kapsamı dışında kalan nüfusun oranının en fazla olduğu il en kötü, en az olduğu il ise en iyi performansı sergilemişlerdir. Buna göre, kişi başına düşen hükümlü sayısının en fazla olduğu il Antalya, en az olduğu il ise Şırnak; havada bulunan yıllık PM_{10} değerinin en fazla olduğu il Muş, en az olduğu il ise Şırnak; kaba boşanma hızının en fazla olduğu il İzmir, en az olduğu il ise Hakkâri; bebek ölüm hızının en fazla olduğu il Kilis, en az olduğu il ise Çankırı; sosyal güvenlik kapsamı dışında kalan nüfusun oranının en fazla olduğu il Gümüşhane, en az olduğu il ise Tunceli olarak bulunmuştur.

Tablo 15

Yaşanabilirlik endeksini oluşturan değişkenler bazında en yüksek performansı gösteren iller

Sıra	Değişkenler	En Yüksek Performansı Gösteren İller
1	Suçun İşlendiği İle Göre Bin Kişiye Düşen Cezaevine Giren Hükümlü Sayısı	Antalya (en çok), Şırnak (en az)
2	İlin Net Göç Hızı	Tekirdağ
3	İlde Bin Kişi Başına Düşen Uzman Hekim Sayısı	Ankara
4	İlde Bin Kişi Başına Düşen Hastane Yatağı Sayısı	Bolu
5	İlde Bin Kişi Başına Düşen Otomobil Sayısı	Ankara
6	İlin Hava Kalitesi Değeri	Muş (en kirlili), Şırnak (en temiz)
7	İldeki Kaba Boşanma Hızı	İzmir (en yüksek), Hakkâri (en düşük)
8	İlde Bin Kişiye Düşen Mobil Telefon Aboneliği Sayısı	İstanbul
9	İlde Bin Kişiye Düşen Mobil Genişbant İnternet Aboneliği Sayısı	İstanbul
10	İlde Bin Kişiye Düşen Sabit Genişbant İnternet Aboneliği Sayısı	İstanbul
11	İlde Bin Kişiye Düşen Kablo Televizyon Abonelik Sayısı	Denizli
12	İldeki İç Hat Yolcu Sayısı	İstanbul
13	İlde Bin Kişiye Düşen Sinema ve Tiyatroya Gidenlerin Sayısı	Bolu
14	İlde Süper Lig’de İli Temsil Eden Futbol Takımı Varlığı (Süper Lig’de takımı olan iller)	Ankara, Antalya, Bursa, Gaziantep, İstanbul, Kayseri, Konya, Manisa, Rize, Trabzon, Karabük
15	İlde Bin Kişiye Düşen Spor Kulübü Sayısı	Yalova
16	İldeki Haberleşme-Ulaştırma Alanında Yapılan Kamu Yatırımı Miktarı	İstanbul
17	İlde Raylı Sistem Taşımacılığı Varlığı (raylı sistem taşımacılığı yapılan iller)	Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Eskişehir, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya, Sakarya, Samsun
18	İldeki Bebek Ölüm Hızı	Kilis (en yüksek), Çankırı (en düşük)
19	İlde Sosyal Güvenlik Kapsamı Dışında Kalan Nüfusun Oranı	Gümüşhane (en yüksek), Tunceli (en düşük)
20	İlde km ² ’ye Düşen Devlet ve İl Yol Uzunluğu	Trabzon
21	İle Ait Olumlu ÇED Kararı Sayısı	Bursa
22	İlde Bin Kişiye Düşen Vakıf Sayısı	Ankara
23	İlde Bin Kişiye Düşen Faal Dernek Sayısı	Karabük

Kaynak: URAK, 2019: 90.

Tüm bunlara ek olarak iller arasındaki yaşanabilirlik endeksi yükseklik farkı da aynı yenilikçilik endeksi ile üretim ve ticaret endeksinde olduğu gibi oldukça ciddi durumdadır. 2012-2013 döneminde ilk sıradaki il ile son sıradaki il arasındaki fark 55,19 puan iken; 2013-2014 döneminde 52,23 puan, 2014-2015 döneminde 54,24 puan, 2015-2016 döneminde 52,72 puan ve 2016-2017 döneminde de 51,57 puandır. Yükseklik farkının son derece ciddi bir boyutta olduğu, Türkiye’deki illerin yaşanabilirlik açısından homojen dağılım göstermediği açıkça görülmektedir. Bu durum da iller arasındaki gelişmişlik farkının ciddi bir şekilde artmasına neden olmaktadır (Ek Tablo 16 – Ek Tablo 20).

3.2.5. İllerin Genel Endeks Sıralaması

Yukarıda belirtilen 4 endeksin ağırlıklı ortalaması alınarak genel endeks oluşturulmuştur. Bu endeks ile Türkiye’deki 81 ilin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi ortaya konulmaktadır. Yukarıda illerin alt endeksler bazında sıralaması değerlendirilmişken burada ise genel endeks sıralamaları değerlendirilecektir. İllerin dönemler itibariyle genel endeks puanları Ek Tablo 21 – Ek Tablo 25’te gösterilmektedir.

Tablo 16’da illerin yıllar itibariyle genel endeks puanlarına göre sıralaması gösterilmektedir. Buna göre, 2016-2017 döneminde genel endekste en önde gelen ilk on il İstanbul (69,13), Ankara (46,04), İzmir (33,80), Kocaeli (28,39), Bursa (25,49), Eskişehir (22,63), Antalya (22,53), Konya (21,25), Yalova (19,55) ve Sakarya (19,22) olarak bulunurken; son sırada yer alan iller ise Ağrı (5,35), Hakkâri (6,01), Şırnak (6,59), Muş (6,89), Iğdır (6,97), Şanlıurfa (7,74), Batman (7,77), Van (7,96), Mardin (8,13) ve Bitlis (8,72) olarak bulunmuştur (Tablo 16; Ek Tablo 25).

Tablo 16’da gösterilen ve sosyo-ekonomik gelişmişlikte ilk on sırada yer alan illerin, Türkiye’nin gelişmesinde lokomotif rolü oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü 2017 yılı itibariyle Türkiye nüfusunun yaklaşık %44,82’sini (TÜİK, 2020b) oluşturan bu ilk on il, beşeri sermaye endeksi değişkenleri açısından incelendiğinde; mesleki ve teknik okuldan mezun olan öğrencilerin %43,7’sinin, ön lisans ve lisans programlarından mezun olan öğrencilerin %54,2’sinin, yüksek lisans programlarından mezun olan öğrencilerin

%63,9'unun, doktora programlarından mezun olan öğrencilerin %62,1'inin ve YGS'de başarılı olan öğrencilerin %76,3'ünün bu illerde olduğu görülmüştür. İkinci olarak yenilikçilik endeksi değişkenleri açısından incelendiğinde ise patent tescillerinin %88'inin, endüstriyel tasarım tescillerinin %71'inin, faydalı model tescillerinin %79'unun, marka tescillerinin %76,9'unun, faal Ar-Ge merkezlerinin %81,4'ünün, teknoloji geliştirme bölgelerinin %46'sının, ön kuluçka merkezlerinin %89,4'ünün, tasarım merkezlerinin %68,8'inin ve yüksek teknolojlili ürün ihracatının %97,6'sının bu on ilde olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü olarak üretim ve ticaret endeksi değişkenleri açısından incelendiğinde de toplam ihracatın %80'inin, yabancı sermayeli firmaların %76,5'inin ve organize sanayi bölgesinde faaliyet gösteren firmaların %81,7'sinin ilk on ilde olduğu görülmektedir. Son olarak yaşanabilirlik endeksi değişkenleri açısından bakıldığında; iç hat yolcu sayısının %67,9'unun, dış hat yolcu sayısının %94'ünün, mobil telefon abonelerinin %53'ünün, mobil geniş bant internet abonelerinin %51'inin ve sabit geniş bant internet abonelerinin %60,6'sının da ilk on ilde olduğu anlaşılmaktadır (URAK, 2019: 37).

Genel endekste, 2016-2017 döneminde bir önceki döneme göre performansını en çok artıran illerin Erzincan, Tunceli, Karabük, Kastamonu, Ardahan, Düzce ve Erzurum olduğu görülmektedir. Bu illerden Erzincan ve Tunceli, 2015-2016 dönemine göre 8 basamak yükselirken; Karabük, Kastamonu, Ardahan, Düzce ve Erzurum ise 5 basamak birden yükselmişlerdir. Ayrıca, performansını en çok artıran iller bu şekildeyken, en çok düşüş yaşayan iller ise Sivas, Bayburt ve Nevşehir olmuştur. Buna göre Sivas 9 sıra, Bayburt 8 sıra ve Nevşehir ise 7 sıra birden düşmüşlerdir (Tablo 16).

Tablo 16'daki dönemler itibariyle sıralamalara bakıldığında bazı illerin artış, bazılarının ise düşüş eğilimi gösterdiği, bununla birlikte bazı illerin ise yerinin değişmediği görülmüştür. Buna göre; Yalova, Düzce ve Uşak genel endekste artış eğilimi içinde olan illerdir. Artış eğilimindeki iller bu şekildeyken, düşüş eğilimindeki iller ise Kayseri, Artvin ve Kahramanmaraş olarak sıralanmaktadır. Bununla birlikte, sıralaması değişmeyen iller de bulunmaktadır. Buna göre; İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa, Eskişehir, Antalya, Konya ve Ağrı'nın son beş dönemde sıralaması değişmemiştir. Ancak bu illerden Ağrı hariç diğerleri ilk 8 sırada bulunurken, Ağrı ise son sırada bulunmaktadır.

Tablo 16

İllerin yıllara göre genel endeks sıralaması

İller	2012- 2013	2013- 2014	2014- 2015	2015- 2016	2016- 2017	İller	2012- 2013	2013- 2014	2014- 2015	2015- 2016	2016- 2017
İstanbul	1	1	1	1	1	Artvin	36	38	38	38	42
Ankara	2	2	2	2	2	Amasya	50	45	43	45	43
İzmir	3	3	3	3	3	Uşak	52	49	49	46	44
Kocaeli	4	4	4	4	4	Sivas	38	36	44	36	45
Bursa	5	5	5	5	5	Hatay	42	46	48	48	46
Eskişehir	6	6	6	6	6	Nevşehir	48	37	37	40	47
Antalya	7	7	7	7	7	Giresun	44	50	54	51	48
Konya	8	8	8	8	8	Çankırı	46	48	46	50	49
Yalova	13	10	9	9	9	Afyon	57	54	47	44	50
Sakarya	12	9	10	10	10	Çorum	55	53	55	53	51
Tekirdağ	9	11	11	11	11	Karaman	49	47	50	49	52
Trabzon	10	12	12	14	12	Kahramanmaraş	51	51	52	52	53
Denizli	17	18	19	12	13	Yozgat	58	63	63	58	54
Edirne	11	13	13	15	14	Niğde	54	57	59	55	55
Bolu	23	20	17	19	15	Sinop	59	58	62	59	56
Adana	15	24	16	13	16	Bartın	60	62	53	56	57
Kayseri	14	15	15	16	17	Kastamonu	47	52	57	63	58
Isparta	16	17	14	17	18	Kilis	64	56	51	54	59
Aydın	27	26	26	18	19	Osmaniye	61	55	58	61	60
Gaziantep	21	19	20	20	20	Tokat	63	61	61	62	61
Karabük	19	16	18	26	21	Ordu	53	60	56	60	62
Kırşehir	24	22	21	21	22	Gümüşhane	56	65	60	64	63
Samsun	18	24	24	24	23	Ardahan	71	69	66	69	64
Muğla	29	23	27	25	24	Bayburt	62	59	65	57	65
Çanakkale	20	21	23	22	25	Adıyaman	67	66	64	66	66
Mersin	22	32	22	23	26	Aksaray	66	67	68	65	67
Rize	31	29	30	30	27	Bingöl	68	68	69	70	68
Zonguldak	33	30	31	31	28	Diyarbakır	65	64	67	67	69
Manisa	26	25	25	27	29	Kars	74	70	71	68	70
Kütahya	30	34	32	29	30	Siirt	69	71	70	72	71
Kırklareli	32	31	28	33	31	Bitlis	70	75	74	73	72
Balıkesir	35	35	29	28	32	Mardin	73	73	73	77	73
Tunceli	28	27	35	41	33	Van	75	74	78	74	74
Kırıkkale	34	41	40	34	34	Batman	78	80	77	75	75
Bilecik	37	33	33	32	35	Şanlıurfa	72	72	72	71	76
Elazığ	25	28	41	39	36	Iğdır	77	78	75	76	77
Düzce	45	44	42	42	37	Muş	76	77	79	78	78
Erzurum	39	42	45	43	38	Şırnak	79	76	80	79	79
Erzincan	43	40	39	47	39	Hakkâri	80	79	76	80	80
Burdur	41	43	34	35	40	Ağrı	81	81	81	81	81
Malatya	40	39	36	37	41						

Kaynak: URAK, 2019: 35.

Tüm bunlara ek olarak genel endeksteki yükseklik farkı da dikkat çekmektedir. 2012-2013 döneminde ilk sıradaki il ile son sıradaki il arasındaki fark 66,71 puan iken; 2013-2014 döneminde 67,33 puan, 2014-2015 döneminde 66,16 puan, 2015-2016 döneminde 64,47 puan ve 2016-2017 döneminde de 63,78 puandır (Ek Tablo 21 – Ek Tablo 25). Ele alınan tüm dönemlerde ilk sırada yer alan il İstanbul, son sırada yer alan il de Ağrı olmuştur. Bunun yanı sıra İstanbul ile ikinci sırada yer alan Ankara arasında dahi ciddi bir puan farkının olduğu dikkat çekmektedir. Böylece, Türkiye’de iller arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının, son dönemlerde hafif bir azalış seyri göstermesine rağmen halen çok ciddi seviyelerde olduğu açıkça görülmektedir. Unutulmamalıdır ki Türkiye makroekonomik açıdan değerlendirilirken sosyo-ekonomik gelişmişliği yüksek ilk on il ile değil, 81 ilin tamamıyla değerlendirilecektir. İller arasındaki bu büyük sosyo-ekonomik farklılıkların giderilmesi adına karar vericilerin, kamu maliyesi enstrümanlarını daha etkili bir biçimde kullanması gerektiği açıkça ortadadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Kamusal faaliyetlerin analizinde iki temel araç bulunmaktadır. Bunlardan birincisi pozitif ekonomik analiz, ikincisi ise normatif ekonomik analiz şeklindedir. Pozitif ekonomik analizde, ekonominin nasıl işlediğini araştırmak için belli varsayımlarla bir ekonomik model kurulması ve gözlemler yapılması gerekmektedir. Normatif ekonomik analizde ise değer yargılarına dayanılarak uygulanan politikaların sonuçlarının iyi mi kötü mü olduğuna bakılmaktadır. Bu çalışmada, kamusal faaliyetlerin analizinde pozitif ekonomik analiz yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntemde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler, belli varsayım ve gözlemlere dayalı olarak kurulmakta ve ekonomik amaçlara ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır. Pozitif ekonomik analizi güçlendirmek için teoriyi, ampirik çalışmalar ve bulgularla desteklemek gerekmektedir. Üç çeşit ampirik araştırma yöntemi bulunmaktadır. Bunlar; anketler, sosyal örneklemelere dayalı saha çalışmaları ve ekonometrik tahminlerdir (Batirel, 2007: 11). Çalışmada, bu yöntemlerden ekonometrik tahmin yöntemi benimsenmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde yerel yönetim harcamalarının illerin sosyo-ekonomik gelişmişliği üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik kullanılacak yöntem tanıtılacaktır. Burada ilk olarak araştırmanın amacı açıklanacak, daha sonrasında ise araştırmanın önemine, evrenine ve yöntemine değinilecektir. Ayrıca, araştırmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Bu sebeple, beşinci olarak da bu kısıtların neler olduğuna değinilecektir. Son olarak ise araştırmanın veri seti, yani kullanılacak değişkenler ve bu değişkenlerin nereden elde edildiği açıklanacak ve araştırmanın amacına ulaşabilmek için kurulan ekonometrik modeller tanıtılacaktır.

4.1. Araştırmanın Amacı

Yerel yönetimler, bölgesel kalkınma ajansları, mesleki kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ve kent konseyleri bulundukları yörenin sosyo-ekonomik gelişimini doğrudan etkileyen yerel aktörler niteliğindeki kuruluşlardır. Bu aktörler içinde en büyük bütçeye sahip olan, çok çeşitli mal ve hizmetler sunan ve etkinlik ve verimliliği esas alan aktörler yerel yönetimlerdir. Bu sebeple, yerel yönetimlerin uygulayacağı politikaların illerin sosyo-ekonomik gelişmişlikleri üzerinde doğrudan ve/veya dolaylı etkileri olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede yerel yönetim harcamaları ile illerin sosyo-ekonomik gelişmişlikleri arasında istatistiki açıdan anlamlılık bulunup bulunmadığının tespit edilmesi, bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, yerel yönetimlerin, bulunduğu ilin sosyo-ekonomik gelişmişliğine katkısının istatistiki olarak anlamlı olup olmadığının bulunması hedeflenmektedir.

4.2. Araştırmanın Önemi

Yazın taramasında sosyo-ekonomik gelişme üzerine ampirik birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar özellikle belirli bir alanın (ulusal, bölgesel, kentsel) sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesinin belirlenebilmesi ve bulunduğu konuma göre diğerleriyle kıyaslanarak eksiklerin görülebilmesi amacıyla yapılmışlardır. Ülkelerin, bölgelerin ve kentlerin sosyo-ekonomik gelişmişliklerini etkileyen faktörler hakkında tartışmalar devam etmekte, bu sebeple de sosyo-ekonomik gelişmişliğin ölçülmesinde standart bir veri seti bulunmamaktadır. Dolayısıyla, her araştırmacı kendi çalışmasına en iyi uyum sağladığını düşündüğü değişkenleri analizine dâhil etmekte, bu durum da yazın taramasında çok çeşitli veri setlerinin olmasına ve karmaşıklığa neden olmaktadır. Ancak bununla birlikte yazın taramasındaki bazı çalışmalar ise sosyo-ekonomik gelişmeyi sebep veya sonuç olarak ele almış ve başka göstergelerle ilişkisini değerlendirmiştir. İlaveten, Pomianek (2018: 207), Clark vd. (2010: 22), Gramzow (2009: 16) ve Wong (1998: 710)'un yaptığı bazı çalışmalar ise yerel yönetimlerin sosyo-ekonomik gelişme üzerinde önemli etkilerinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Ancak bu çalışmalar hem az sayıda yerel yönetimi içermekte hem de ekonometrik analizden ziyade algı ölçümü ya da teorik inceleme şeklinde

gerçekleştirilmişlerdir. Bu çalışma ise yazın taramasında yer alan çalışmalardan farklı olarak sosyo-ekonomik gelişmeyi bir neden olarak değil, sonuç olarak ele almış ve sosyo-ekonomik gelişmişlikte yerel yönetim harcamaları bileşimlerinin etkileri değerlendirilmiştir. Bu açıdan yazın taramasına katkı sağlanması hedeflenmektedir.

4.3. Araştırmanın Evreni

Araştırma kapsamına alınan, aynı özelliği gösteren birimlerin tümünün oluşturduğu topluluğa araştırmanın evreni denmektedir (Ersöz ve Ersöz, 2019: 21). Bu kapsamda araştırmanın evrenini Türkiye’de yer alan tüm il özel idareleri ve belediyeler oluşturmaktadır. Türkiye’de 2019 verilerine göre 51 il özel idaresi ve 1.389 belediye bulunmaktadır. 6360 sayılı Kanun’la yapılan değişiklik sonrası 2014 yılından itibaren büyükşehir belediyesi sayısı artmış ve büyükşehir statüsünde bulunan illerde il özel idareleri kapatılarak bu birimlerin yetki ve sorumlulukları büyükşehir belediyelerine devredilmiştir. Bu sebeple, daha önce her ilde var olan il özel idarelerinin sayısı 51’e düşürülmüştür. Türlerine göre belediye sayılarına bakıldığında ise toplam 1.389 belediye biriminden 30’unun büyükşehir belediyesi, 519’unun büyükşehir ilçe belediyesi, 51’inin il belediyesi, 403’ünün ilçe belediyesi ve 386’sının da belde belediyesi şeklinde olduğu görülmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020: 31-32). Köy bütçeleri 5018 sayılı Kanun kapsamında olmadığından çalışmaya da dâhil edilmemiştir.

4.4. Araştırmanın Yöntemi

Birimlere ait yatay kesit gözlemlerinin belli bir dönemde bir araya getirilmesine panel veri denilmektedir. Panel verilerde birimler; şehirler, bölgeler ve ülkeler olabileceği gibi bireyler ve firmalar da olabilir. Panel veriler, N sayıda birim ve her bir birime karşılık gelen T sayıda gözlemden oluşmaktadır. Burada birimler yani N, yatay kesit verilerini oluştururken; dönemler yani T ise zaman serisi verilerini oluşturmaktadır. Diğer adı karma veri olan panel verilere ilk olarak 1950’li yıllarda yapılan çalışmalarda değinilmesine

rağmen gerçek anlamda uygulamalı çalışmaların 1990'lı yıllarda başladığı görülmektedir. Genel olarak panel veri modeli şu şekilde yazılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 2-4).

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{kit}X_{kit} + u_{it} \quad i=1,\dots,N; t=1,\dots,T \quad (4.1)$$

Denklem 4.1'de Y : bağımlı değişken, X_k : bağımsız değişkenler, α : sabit parametre, β : eğim parametreleri ve u : hata terimini ifade etmekteyken, i alt indisi birimleri (şehir, bölge, ülke, birey, firma gibi) ve t alt indisi de zamanı (gün, ay, yıl gibi) ifade etmektedir. Değişkenlerin, parametrelerin ve hata teriminin i ve t alt indisini taşıması, panel veri setine sahip olduklarını göstermektedir. Bu modelde sabit ve eğim parametreleri hem birimlere hem de zamana göre değer almaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 4).

Panel veri modellerinin ekonometrik analizlerde kullanılmasının bazı avantajlarının yanı sıra birtakım dezavantajları da bulunmaktadır. İlk olarak panel veri modelinin avantajlarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Altuntaş, 2012: 58-59):

- Zaman serileri ve yatay kesit verileri birim değişikliklerini kontrol edememelerine rağmen panel veri modeli birimlerin (şehir, bölge, ülke, birey, firma gibi) değişken olduğunu varsaydığından, bu birimlerdeki değişkenliği kontrol eder.
- Panel veri hem zaman serisi hem de yatay kesit verisi gözlemlerini içerdiğinden gözlem sayısı fazla olmakta ve bu durum serbestlik derecesini artırmaktadır. Bu sayede, açıklayıcı değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantı probleminin derecesi azalmakta ve ekonometrik tahminlerin güvenilirliği ve etkinliği artmaktadır.
- Panel veri değişim dinamikleri konusunda zaman serisi ve yatay kesit veri gözlemlerine göre daha kullanışlıdır.
- Zaman serisi ve yatay kesit verileri tarafından belirlenemeyen etkilerin belirlenmesinde ve ölçülmesinde panel veri daha başarılıdır.
- Zaman serisi ve yatay kesit verilerine göre daha fazla karmaşık davranışsal modeller kurulmasına ve test edilmesine imkân tanıdığından panel veriler daha kullanışlıdır.

- Bireyler ve firmalar bazında toplanan mikro panel veriler, makro düzeyde toplanan verilere nazaran daha tutarlı sonuç verebilir. Böylece sapmalar azaltılabilir veya tamamen ortadan kaldırılabilir.

Yukarıda sayılan avantajlarının yanı sıra panel veri modellerinin dezavantajları da bulunmaktadır. Bu dezavantajlar şu şekilde sıralanabilir (Altuntaş, 2012: 59-61):

- Panel verinin ilk dezavantajı verilerin elde edilmesi ve düzenlenmesi aşamasında yaşanmaktadır. Örnekleme kullanılan sınırlamalar, zaman ve kapsama problemleri bu dezavantajı yaratmaktadır.
- İkinci dezavantaj ise ölçme aşamasında yapılan yanlışlıklardır. Ancak bu yanlışlıklar daha ziyade anket çalışmalarında meydana gelmektedir. Bu sebeple, bu çalışma için bir problem oluşturmamaktadır.
- Üçüncü dezavantaj; kişisel seçme problemleri, cevap vermeme ve aşınma gibi seçme problemleridir. Ancak bu problemler de genellikle anket çalışmalarında meydana gelmekte bu sebeple, bu çalışma için bir problem oluşturmamaktadır.
- Dördüncü dezavantaj, zaman serisinin boyutlarının kısa olması problemidir.
- Son dezavantaj ise birimler arasındaki bağımlılığı ifade eden yatay kesti bağımlılığı sorunudur.

Panel verilerin kullanımı, her bir birimde gözlenemeyen birim etkileri ortaya çıkarabilmektedir. Eğer etkilere hata terimi gibi tesadüfi bir değişken olarak davranılıyorsa “rassal etkiler”; her bir yatay kesit gözlem için tahmin edilen bir parametre olarak davranılıyorsa “sabit etkiler” söz konusu olmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 79). Başka bir deyişle, eğer hata terimi (u_i) ile bağımsız değişken (X_{it}) ilişkili değilse “rassal etkiler”; hata terimi (u_i) ile bağımsız değişken (X_{it}) ilişkili ise “sabit etkiler” modeli geçerlidir (Altuntaş, 2012: 66).

Sabit etkiler modelinde eğim parametreleri tüm yatay kesit birimleri için aynı ($\beta_i = \beta$) iken, sabit parametre birim etki içermesi sebebiyle birimden birime değişmektedir. Başka bir ifadeyle, sabit terim her bir yatay kesit birim için farklı değer almaktadır. Bu sebeple sabit katsayı, sabit bir değişken gibi düşünülebilmektedir. Ayrıca bu modelde, hata terimi

(u_i) ile bağımsız değişkenlerin (X_{it}) kolerasyonsuz olduğu varsayılırken; birim etki ve bağımsız değişkenlerin ise kolerasyonlu olmalarına izin verilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 79-80). Özetle sabit etkiler modeli, birimler arası farklılıkların sabit olduğu ve sabit terimdeki farklılıklarla ifade edilebildiği durumlarda kullanılmaktadır. Ancak, bazı durumlarda birimler tesadüfi (rassal) olarak seçilebilmektedir. Bu gibi durumlarda birimler arası farklılıklar da tesadüfi olmaktadır. Bu sebeple de rassal etkiler modelinin kullanılması gerekmektedir. Ayrıca bu model; “Hata Bileşenleri Modeli” ve “Varyans Bileşenleri Modeli” olarak da adlandırılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 103-104).

Analizde sabit etkiler modelinin mi yoksa rassal etkiler modelinin mi kullanılacağına karar verilmesi gerekmektedir. Bu aşamada, Hausman (1978) tarafından tanımlama hatasını sınamak amacıyla geliştirilmiş olan Hausman spesifikasyon testi, tahminciler arasında seçim yapmak amacıyla kullanılmaktadır (Uluyol ve Türk, 2013: 377). Başka bir ifadeyle, sabit etkiler modelinin mi yoksa rassal etkiler modelinin mi kullanılacağına karar verebilmek için k serbestlik dereceli ki-kare dağılımına uyan Hausman testi kullanılmaktadır (Bayraktutan ve Demirtaş, 2011: 9). Bu testte boş hipotez birey etkilerinin rassal olduğu, alternatif hipotez ise birey etkilerin sabit olduğu şeklinde kurulmaktadır. Başka bir deyişle, boş hipotez kabul edildiğinde rassal etkiler modelinin kullanılması gerekirken; boş hipotez reddedilip alternatif hipotez kabul edildiğinde ise sabit etkiler modelinin kullanılması gerekmektedir.

Klasik model, rassal etkiler modeli ya da sabit etkiler modeli içerisinde hangisi kullanılırsa kullanılsın panel veri modellerinde üç temel varsayım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, hata teriminin birim içerisinde ve birimlere göre eşit varyanslı (homoskedastik) olduğu varsayımdır. İkincisi, hata teriminin dönemsel kolerasyonsuz olduğu, diğer bir deyişle, otokolerasyonsuz olduğu varsayımdır. Üçüncüsü ise hata teriminin uzamsal kolerasyonsuz olduğu, diğer bir deyişle, birimler arası kolerasyonsuz ya da yatay kesit bağımsızlığı olduğu varsayılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 197). Bu varsayımların sağlanıp sağlanamadığı test edilmeli ve eğer sağlanamıyorsa hata düzeltme modelleri kullanılmalıdır.

Tüm bu açıklamalara ek olarak, kurulacak panel veri modelinde kullanılacak tüm serilerin durağan olması gerekmektedir. Panel birim kök testleri birinci kuşak ve ikinci kuşak panel birim kök testleri şeklinde gruplandırılmaktadır. Birinci kuşak testler, yatay kesit bağımlılığı olmadığını varsayarken; ikinci kuşak testlerin temel özelliği ise yatay kesit bağımlılığı olmasına izin vermektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 21). Bu sebeple, panel veri modelinde öncelikle yatay kesit bağımlılığı olup olmadığının tespit edilmesi ve ona uygun birim kök testinin seçilerek serilerin durağanlığının kontrol edilmesi gerekmektedir. Eğer birim sayısı (N) zaman boyutundan (T) büyük ise “Pesaran CD (2004)” testi uygulanabilmektedir.

4.5. Araştırmanın Kısıtları

Yapılan bu araştırmada gerek verilerin zamanı gerekse türü bakımından bazı kısıtlar bulunmaktadır. İlk kısıt, iller bazında mahalli idare harcamaları verilerinin yeniden sınıflandırılması ile ilgilidir. Türkiye’de 2003 yılında kabul edilen ve 2005 yılında uygulanmaya başlanan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü Kanunu çıkmadan önce, yayımlanan kamu harcamaları verileri; cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları şeklinde sınıflandırılmaktayken, 5018 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte devlet faaliyetlerinin sınıflandırılması uluslararası standartlara uygun biçimde değiştirilmiş ve analitik bütçe sınıflandırması kullanılmaya başlanmıştır. Buna göre kamu harcamaları için kurumsal kodlama, fonksiyonel kodlama, finansman kodlaması ve ekonomik kodlama şeklinde dört sınıflandırma kullanılmaya başlanılmış, böylece eski sınıflandırma sisteminin yerini analitik bütçe sınıflandırması almıştır. Başka bir deyişle, yapılan bu yenilikle birlikte cari, yatırım ve transfer harcamaları sınıflandırması uygulaması terk edilmiştir. Çalışmada kullanılacak, iller itibarıyla mahalli idareler harcamaları verileri de bu sebeple Muhasebat Genel Müdürlüğü’nce yalnızca ekonomik sınıflandırma şeklinde yayımlanmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre harcamalar sekiz başlık altında toplanmaktadır. Bunlar; 1) Personel giderleri, 2) Sosyal güvenlik kurumlarına devlet primi giderleri, 3) Mal ve hizmet alım giderleri, 4) Faiz giderleri, 5) Cari transferler, 6) Sermaye giderleri, 7) Sermaye transferleri, 8) Borç verme şeklindedir. Ekonomik sınıflandırmadaki başlıklardan hangisinin/hangilerinin eski sistemde yer alan cari, yatırım ve transfer harcamalarına denk

geldiği konusunda bazı tartışmalar olmasına rağmen, uzman görüşleri de alınarak bu çalışmada, Batırel (2007: 77)'in de belirttiği şu uyumlaştırma esas alınacaktır:

- **Cari harcamalar** = Personel giderleri + Sosyal güvenlik kurumlarına devlet primi giderleri + Mal ve hizmet alım giderleri
- **Yatırım harcamaları** = Sermaye giderleri
- **Transfer harcamaları** = Faiz giderleri + Cari transferler + Sermaye transferleri + Borç verme

Bu uyumlaştırmayı, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)'ın da Mali İzleme Çalışmaları'nda kullandığı görülmektedir (TEPAV, 2007: 21). Ancak, bu uyumlaştırma çalışmasında tamamen cari harcamalar içine dâhil edilen “mal ve hizmet alım giderleri”nin büyük bir kısmının cari harcama, küçük bir kısmının ise yatırım harcaması niteliğinde olması bir eleştiri konusu olmaktadır. Analitik bütçe sınıflandırmasının ekonomik kodlaması içerisinde 03 kodu ile yer alan “mal ve hizmet alım giderleri”; 1) Üretime yönelik mal ve hizmet alımları, 2) Tüketime yönelik mal ve hizmet alımları, 3) Yolluklar, 4) Görev giderleri, 5) Hizmet alımları, 6) Temsil ve tanıtma giderleri, 7) Menkul mal, gayrimaddi hak alım, bakım ve onarım giderleri, 8) Gayrimenkul mal bakım ve onarım giderleri, 9) Tedavi ve cenaze giderleri şeklinde alt sınıflara ayrılmaktadır. Burada yer alan kodlardan, 03.2 kodlu tüketime yönelik mal ve hizmet alımları sınıfının altında yer alan 03.2.7 alt kodlu “güvenlik ve savunmaya yönelik mal, malzeme ve hizmet alımları, yapımları ve giderleri”nin yanı sıra 03.7 kodlu menkul mal, gayrimaddi hak alım, bakım ve onarım giderleri ile 03.8 kodlu gayrimenkul mal bakım ve onarım giderlerinin faydaları kullanıldıkları dönem tükenmediği için cari harcama değil, yatırım harcaması olarak görülmektedir. Zira Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yayımlanan Analitik Bütçe Sınıflandırmasına İlişkin Rehber’de de 03.7 ve 03.8 gruplarında yer alan malların ömürlerinin bir yıldan fazla olduğu belirtilmektedir (SBB, 2020:40-42). Ayrıca, 7258 sayılı 2021 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanununun “Bazı Ödeneklerin Kullanımına ve Harcamalara İlişkin Esaslar” isimli E cetvelinin 31. maddesinde, yapılan alımların 03.7 ve 03.8 gruplarından ödenebilmelerine sınır getirilmiştir. Buna göre, 2021 yılı itibariyle; 1) Menkul mal alımlarının vergiler dâhil 25.000 TL’yi, 2) Gayrimaddi hak alımlarının vergiler dâhil 20.000 TL’yi, 3) Menkul malların bakım ve onarımlarının vergiler dâhil 25.000 TL’yi, 4) Gayrimenkullerin bakım ve onarımlarının 55.000 TL’yi aşamayacağı belirtilmektedir

(Resmî Gazete, 31.12.2020, Sayı: 31351 Mükerrer, s. 1266-1267). Ayrıca bu tutarı aşan alımların ödemelerinin 06 Sermaye Giderleri grubundan yapılması gerektiği de hükme bağlanmıştır. Bu açıklamalar ışığında; 03.2.7, 03.7 ve 03.8 no'lu grupların yatırım harcaması, diğer tüm mal ve hizmet giderlerinin de cari harcama niteliğinde olduğu açıkça görülmektedir. Ancak ne var ki, 03.2.7, 03.7 ve 03.8 kodlu harcama sınıflandırmalarının iller itibariyle mahalli idareler bazında tespit edilebilmesi mümkün olmamıştır. Bu sebeple araştırmanın birinci kısıtı, belirtilen bu harcama sınıflarının yatırım harcamaları içine dâhil edilmesi gerekirken, imkânsızlıktan dolayı cari harcamalar içinde kalmasıyla oluşmaktadır. Tablo 17'de analize dâhil edilecek yıllar itibariyle mahalli idare harcamaları içerisinde yer alan 03.2.7, 03.7 ve 03.8 kodlu harcama sınıflandırmalarının toplam harcamalar içindeki yeri gösterilmektedir.

Tablo 17

Cari harcama dışında kabul edilebilecek harcamalar (*)

	2013	2014	2015	2016	2017
(a) 03.2.7 Güvenlik ve savunmaya yönelik mal, malzeme ve hizmet alımları, yapımları ve giderleri (Bin TL)	49.166	29.728	39.860	62.976	142.553
(b) 03.7 Menkul mal, gayrimaddi hak alım, bakım ve onarım giderleri (Bin TL)	1.963.180	1.921.779	2.589.338	2.633.620	3.282.425
(c) 03.8 Gayrimenkul mal bakım ve onarım giderleri (Bin TL)	3.056.536	2.484.976	3.303.228	3.602.306	4.419.482
a + b + c (Bin TL)	5.068.882	4.436.483	5.932.426	6.298.902	7.844.460
(d) 03 Mal ve hizmet alım giderleri (Bin TL)	31.736.488	32.545.939	41.385.763	48.700.978	58.728.840
(a + b + c) / (d) * 100	%15,97	%13,63	%14,33	%12,93	%13,35
(e) Harcamalar Toplamı (Bin TL)	87.589.594	84.172.983	99.659.563	121.184.088	151.262.912
(a + b + c) / (e) * 100	%5,78	%5,27	%5,95	%5,19	%5,18

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü, (2020b) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

(*) Cari harcamalar içinde yer alan bazı harcamaların, o kalemden yapılması gerekmekte olsa da aslında diğer harcamaların yapısını taşıyabilmektedir.

Tablo 17’de, yatırım harcamalarına dâhil edilmesi gerekirken, iller bazında harcama tutarları tespit edilemediği için cari harcamalara dâhil edilmiş olan kalemlerin, mal ve hizmet alım giderleri ile toplam harcamalar içindeki payları ortaya konulmaktadır. Buna göre, ihmal edilen kalemlerin mal ve hizmet alımları içindeki payı ortalama %15 olurken; toplam harcamalar içindeki payı ise ortalama %5’lerde kalmaktadır. Bu bilgiler ışığında, belirtilen kalemlerin ağırlığının ve etkisinin, araştırmanın sonucu değiştirebilecek kadar güçlü olmadığı düşünülmektedir.

Araştırmanın ikinci kısıtını ise iller bazında sosyo-ekonomik yapı hakkında bilgi verdiğini düşünülen İllerarası Rekabetçilik Endeksi verilerinin kullanılması oluşturmaktadır. Yazın taramasında sosyo-ekonomik gelişmişliğin ölçülmesine yönelik pek çok çalışmanın yer aldığı tespit edilmiştir. Ancak, buna rağmen çalışmaların veri seti ve analiz yöntemleri konusunda ise fikir birliğinin olmadığı ve araştırmacıların farklı veri setleri ve analiz yöntemleri kullandıkları da bu tezin ikinci bölümde yer alan “sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesinin ölçülmesine yönelik yazın taraması” başlığı altında ortaya konulmuştur. Türkiye’de kamu kurumları tarafından hazırlanan, illerin sosyo-ekonomik gelişmişliklerinin incelendiği çalışmalara bakıldığında, bu araştırmaların her yıl tekrarlanan nitelikte olmadığı, yalnızca 1990, 2000, 2011 ve 2017 yılları için yapıldığı görülmektedir. Türkiye’de iller bazında yapılmış araştırmalar içinde birbirini izleyen yıllar için, süreklilik arz edecek biçimde yapılan tek araştırma URAK tarafından hazırlanan İllerarası Rekabetçilik Endeksi çalışmasıdır. Bu araştırmada eğitimden sağlığa, istihdamdan üretime, çevresel faktörlerden ekonomik ve mali yapıya kadar çeşitli alanlarda toplam 85 değişkenin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu araştırmada, bir kamu kurumu tarafından yapılan, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması ile ilgili olan ve en güncel versiyonu Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından 2019 yılında hazırlanan “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması”nda kullanılan değişkenler ile benzer nitelikteki değişkenlerin yer aldığı da söylenebilmektedir. Ancak, URAK’ın kullandığı veri setinde yer alan değişkenler; yazın taramasındaki gelişmeler, uzman görüşleri ve olumlu/olumsuz geri dönüşlerle sürekli bir biçimde geliştirilmektedir. Bu bilgiler ışığında, araştırmanın ikinci kısıtını, iller bazında sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi olarak URAK tarafından oluşturulan İllerarası Rekabetçilik Endeksi’ne ait verilerin kullanılması oluşturmaktadır. Bu tercihin temelde iki sebebi bulunmaktadır. İlki, uluslararası bir kurum tarafından hazırlanan

verilerin kullanılarak çalışmanın güvenilirliğinin artırılmak istenmesidir. İkincisi ise Türkiye’deki 81 il bazında sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksinin oluşturulabilmesi için gerekecek verilerin toplanması ve analizlerin yapılması işlemlerinin çok zaman alacak olmasıdır.

Araştırmanın üçüncü ve son kısıtını ise kullanılan değişkenlerin zamanı oluşturmaktadır. Yukarıda da anlatıldığı gibi illerin sosyo-ekonomik gelişmişliği verileri URAK’tan alınmıştır. URAK, İllerarası Rekabetçilik Endeksi’ni ilk olarak 2008 yılında 36 değişkenle oluşturmuştur. Daha sonraki dönemlerde veri setinde güncellemeler yapılmış ve 2009 yılında 39, 2010 yılında 42, 2011 yılında 40, 2014 yılında 61, 2016 yılında 68 ve 2019 yılında ise 85 değişken kullanılmıştır. Son yayımlanan araştırma 2019 yılında ve 2012-2013, 2013-2014, 2014-2015, 2015-2016 ve 2016-2017 yılları için 85 değişken kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada özellikle eğitimle ilgili veriler yer aldığından dönemler tek bir yıl olarak değil, eğitim-öğretim yılı şeklinde ayrılmıştır. URAK tarafından en son yayımlanan araştırmanın yalnızca belirtilen yılları kapsamı dolayısıyla bu çalışmada da aynı dönem esas alınmak zorunda kalmıştır. Bu durum da araştırmanın üçüncü kısıtını oluşturmaktadır. Ayrıca, 2012-2013 yılından önce de URAK tarafından hazırlanmış çalışmalar olmasına rağmen bu verilerin kullanılması tercih edilmemiştir. Bunun nedeni ise veri seti uyumsuzluğudur. Başka bir deyişle, URAK’ın farklı veri seti kullanması dolayısıyla daha eski çalışmalardaki verilerin tez araştırmasında kullanılması uygun görülmemiştir.

4.6. Araştırmanın Veri Seti ve Modeli

Türkiye’de yerel yönetim harcamalarının sosyo-ekonomik gelişmişliğe etkisinin ölçülmesinin amaçlandığı bu çalışmada, kurulan modellerde Türkiye’deki 81 il birim boyutunu, 2013-2017 dönemi arasındaki beş yıl ise zaman boyutunu oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan verilerin elde edilmesinde üç kaynaktan faydalanılmıştır. İlk olarak, iller bazında, beşeri sermaye, yaşanabilirlik ve sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksleri URAK tarafından hazırlanan İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2018 adlı çalışmadan aynen alınmıştır. İkinci olarak, iller bazında yerel yönetim harcamalarına Muhasebat Genel Müdürlüğü (2020a)’nden ulaşılmıştır. Son olarak da il bazında kişi başına düşen GSYH

verisi ise TÜİK (2020a)'ten elde edilmiştir. Bu veriler elde edildikten sonra, panel veri analizi için hazırlanmış ve toplam beş model ile yerel yönetim harcamaları ile sosyo-ekonomik gelişmişlik arasındaki ilişki araştırılmıştır. Kullanılan panel veri modelleri şu şekilde kurulmuştur:

$$\textbf{Model 1: } BSE_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln CH_{it} + \beta_2 \ln YH_{it} + \beta_3 \ln TH_{it} + v_{it} \quad (4.2)$$

$$\textbf{Model 2: } UTE_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln CH_{it} + \beta_2 \ln YH_{it} + \beta_3 \ln TH_{it} + v_{it} \quad (4.3)$$

$$\textbf{Model 3: } YAE_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln CH_{it} + \beta_2 \ln YH_{it} + \beta_3 \ln TH_{it} + v_{it} \quad (4.4)$$

$$\textbf{Model 4: } SEGE_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln CH_{it} + \beta_2 \ln YH_{it} + \beta_3 \ln TH_{it} + v_{it} \quad (4.5)$$

$$\textbf{Model 5: } \ln ILDE_KBGSYH_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln CH_{it} + \beta_2 \ln YH_{it} + \beta_3 \ln TH_{it} + v_{it} \quad (4.6)$$

Yukarıdaki modellerde kullanılan BSE değişkeni, iller bazında beşeri sermaye endeksini; UTE değişkeni, iller bazında üretim ve ticaret endeksini; YAE değişkeni, iller bazında yaşanabilirlik endeksini; SEGE değişkeni, iller bazında sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksini; $\ln ILDE_KBGSYH$ değişkeni, doğal logaritması alınmış ilde kişi başına düşen GSYH'sını; $\ln CH$ değişkeni, doğal logaritması alınmış il bazında yerel yönetim cari harcamalarını; $\ln YH$ değişkeni, doğal logaritması alınmış il bazında yerel yönetim yatırım harcamalarını; $\ln TH$ değişkeni, doğal logaritması alınmış il bazında yerel yönetim transfer harcamalarını ifade etmektedir. $\ln CH$, $\ln YH$ ve $\ln TH$ verileri doğrudan bulunamadığından, araştırmanın kısıtları başlığı altında da açıklandığı gibi, analitik bütçe sınıflandırmasından birisi olan ekonomik sınıflandırma verilerinden yararlanılarak tarafımızca dönüştürülmüştür. Analizin gerçekleştirilmesinde STATA 16 programı kullanılmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın bulguları ortaya konulacaktır. Bulgulara ulaşma sürecinde izlenen yol kısaca şu şekilde özetlenebilir. Panel veri modelinde çok sayıda birim ve zaman boyutu olduğundan dolayı ilk olarak eğim katsayılarının homojenliği test edilerek modelin homojen mi heterojen mi olduğuna karar verilecektir. Daha sonrasında yatay kesit bağımlılığı sorunu olup olmadığı test edilecek ve buna göre birim kök testi seçilecektir. Çünkü birim kök testinin seçilmesi aşamasında, verilerin homojenliği ve yatay kesit bağımlılığının bulunup bulunmadığı konusu önem arz etmektedir. Değişkenlerin durağanlığının sınanmasından sonra ise Hausman testi ile kurulacak modelin, sabit etkiler modeli şeklinde mi yoksa rassal etkiler modeli şeklinde mi olacağına karar verilecek ve model kurulacaktır. Ancak, bu model bazı varsayımlar içerdiğinden, bu varsayımların da sınanması gerekmektedir. Eğer varsayımlardan sapma bulunuyorsa, o halde modelin dirençli tahmincilerle tekrar tahmin edilmesi gerekmektedir.

Bu aşamada toplam beş ayrı modele ilişkin bulgulara yer verilecektir. İlk model, illerin beşeri sermayesine etki eden yerel yönetim harcama türlerinin araştırılması; ikinci model, illerin üretim ve ticaretine etki eden yerel yönetim harcama türlerinin araştırılması; üçüncü model, illerin yaşanabilirliğine etki eden yerel yönetim harcama türlerinin araştırılması; dördüncü model, illerin sosyo-ekonomik gelişmişliğine etki eden yerel yönetim harcama türlerinin araştırılması; beşinci model ise illerde kişi başına düşen GSYH'ya etki eden yerel yönetim harcama türlerinin araştırılması amacıyla kurulmuştur.

5.1. Yerel Yönetim Harcamalarının Beşeri Sermayeye Etkisi ile İlgili Bulgular

İllerin beşeri sermayesine etki eden yerel yönetim harcama türlerinin araştırılması amacıyla kurulan panel veri modelinde yer alan değişkenlere ilk olarak homojenlik testi uygulanmıştır. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta homojenlik testine ilişkin bulgular Tablo 18'de gösterilmiştir.

Tablo 18

Model 1'e ilişkin homojenlik testi bulguları

Test	Test İstatistiği	Anlamlılık Değeri
Pesaran ve Yagamata (2008) Delta tilde	-0,442	0,658

Tablo 18'de gösterilen homojenlik testi sonuçlarına göre test istatistiği -0,422 ve anlamlılık değeri ise 0,658 olarak bulunmuştur. Buna göre, anlamlılık değeri 0,05'ten büyük olduğundan modelin homojen olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca, kurulan panel veri modelinde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı da test edilmelidir. Modelde, birim sayısının (N) zaman boyutundan (T) daha fazla olması sebebiyle Pesaran CD (2004) testi tercih edilmiştir.

Tablo 19

Model 1'e ilişkin yatay kesit bağımlılığı testi bulguları

Test	Test İstatistiği	Anlamlılık Değeri
Pesaran CD (2004) Test	84,628	0,0000

Tablo 19'da ilk oluşturulan sabit etkili panel veri modeline ait sonuçlar kullanılarak oluşturulan yatay kesit bağımlılığına ilişkin test bulgularına yer verilmiştir. Burada, Pesaran CD (2004) yatay kesit bağımlılık test katsayısı 84,628 ve bu katsayıya ilişkin p-değeri yaklaşık 0 olarak hesaplanmıştır. Pesaran CD testi sonuçlarına göre p-değeri 0,01'den küçük olduğu için modelde yatay kesit bağımlılığının bulunduğu görülmüştür. Bu sebeple, serilerin durağanlığı ikinci kuşak birim kök testlerinden birisi ile test edilmek zorundadır. Burada ikinci kuşak birim kök testlerinden Pesaran CIPS (2007) birim kök testi kullanılmış ve teste ilişkin bulgular Tablo 20'de verilmiştir.

Tablo 20

Model 1'e ilişkin Pesaran CIPS birim kök testi bulguları

Değişkenler	CIPS Test İstatistiği (Sabitsiz ve Trendsiz)	Kritik Değerler		
		%1 için	%5 için	%10 için
BSE	-2,090	-1,71	-1,53	-1,43
lnCH	-2,190	-1,71	-1,53	-1,43
lnYH	-2,258	-1,71	-1,53	-1,43
lnTH	-2,201	-1,71	-1,53	-1,43

Tablo 20'de her bir birim için tahmin edilen modelde içerilen maksimum gecikme uzunluğu 1 iken birimler bazında uygun gecikmeye F testi ile karar verildiği ve otokorelasyon mertebesinin 1 olduğu durumda Pesaran'ın panel birim kök testi (CIPS Test) sonuçları görülmektedir. CIPS test istatistiği %90 (cv10), %95 (cv5) ve %99 (cv1) güven düzeylerinde verilen kritik değerlerden mutlak değerce büyük olduğunda serilerin durağan olduğu söylenebilmektedir. Buna göre; BSE, lnCH, lnYH ve lnTH değişkenleri %99 güven düzeyinde durağan olarak bulunmuştur.

Değişkenlerin durağanlığı sınıandıktan sonra model oluşturma aşamasında sabit etkiler modelinin mi yoksa rassal etkiler modelinin mi kullanılacağına karar verilmesi gerektiğinden Hausman testi uygulanmıştır. Bu testte boş hipotez birey etkilerin rassal olduğunu kabul ederken, alternatif hipotez ise birey etkilerin sabit olduğunu kabul etmektedir. Model 1'e ilişkin Hausman testine ait bulgular Tablo 21'de gösterilmiştir.

Tablo 21

Model 1'e ilişkin Hausman testi bulguları

Değişkenler	b Sabit Eki	B Rassal Etki	(b-B) Farklar
lnCH	-0,4654086	0,335836	-0,8012446
lnYH	2,446961	2,165404	0,2815577
lnTH	-1,06221	-0,9707218	-0,0914883
Chi ² = 9,84		Prob>Chi ² = 0,0200	

Tablo 21’deki Hausman testi sonucuna göre p-değeri 0,0200 ve test istatistiği ise 9,84 olarak hesaplanmıştır. Buna göre, boş hipotez %95 güven düzeyinde reddedilmiştir. Bu sebeple, analizin devamında sabit etkiler modeli kullanılmıştır.

Tablo 22

Model 1’e ilişkin panel veri analizi bulguları

BSE	Sabit Etkiler Modeli			Düzeltilmiş Model		
	Katsayı	Std Hata	p-değeri	Katsayı	Std Hata	p-değeri
lnCH	-0,4654	0,9144	0,611	-0,4654	2,9865	0,884
lnYH	2,4470	0,4367	0,000	2,4470	0,7652	0,033
lnTH	-1,0622	0,4024	0,009	-1,0622	0,6194	0,162
Sabit	23,804	3,7344	0,000	23,804	16,2575	0,217
R ²	0,1289			0,1289		
F-Test	15,84		0,000	107,72		0,0003
Değiştirilmiş Wald Testi	996,79		0,000			
Durbin-Watson Testi	1,5835					
Pesaran CD Testi	84,628		0,000			

Tablo 22’de Model 1 için ilk kurulan panel veri modeline ait bulgularının yanı sıra varsayımlardan sapmalara ilişkin test sonuçları ve düzeltilmiş modele ilişkin sonuçlar gösterilmektedir. İlk olarak, kurulan sabit etkiler modelinde 0,611 p-değeri ile lnCH değişkeninin katsayısı -0,4654 olarak tahmin edilmiş ve bu değişkenin BSE değişkenini istatistiki olarak anlamsız ancak negatif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır.

İkinci olarak, lnYH değişkeninin p-değeri yaklaşık 0 ve katsayısı 2,4470 olarak tahmin edilmiş ve bunun sonucunda lnYH değişkeninin BSE değişkenini istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. Buna göre, lnYH değişkeninde yaşanan bir birimlik artışın BSE değişkenini 2,4470 birim artıracığı söylenebilmektedir.

Üçüncü olarak, lnTH değişkeninin p-değeri 0,009 ve katsayısı -1,0622 olarak tahmin edilmiş ve bunun sonucunda lnTH değişkeninin BSE değişkenini istatistiki olarak anlamlı

ve negatif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. Buna göre, lnTH değişkeninde yaşanan bir birimlik artışın BSE değişkenini 1.0622 birim azaltacağı söylenebilmektedir.

Ayrıca, modelde BSE değişkeninin otonom değeri 23,804 ve p-değeri de yaklaşık 0 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, yerel yönetim harcamaları sıfır olsa bile beşeri sermayenin yaklaşık %23,8 gelişeceği tahmin edilmektedir.

İlaveten, kurulan modele ilişkin belirlenme katsayısına bakıldığında bu değer 0,1289 olduğu görülmektedir. Buna göre, BSE değişkenindeki değişimlerin yaklaşık %12,89'unun açıklayıcı değişkenlerdeki değişimlerden kaynaklandığı söylenebilmektedir.

İlk kurulan sabit etkiler modelinin sonuçlarının güvenilir olabilmesi için varsayımlardan sapmalar içerip içermediği test edilmelidir. Bunun için modelde değişen varyans sorununun olup olmadığı Değiştirilmiş Wald testiyle, otokorelasyon sorununun olup olmadığı Durbin-Watson testiyle ve yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı da Pesaran CD testiyle sınanmıştır. Değiştirilmiş Wald testi sonuçlarına göre p-değeri yaklaşık 0, test istatistiği ise 996,79 olarak hesaplanmış ve bunun sonucunda sabit etkiler modelinde değişken varyans sorununun olmadığı boş hipotez %99 güven aralığında reddedilmiştir. Buna göre, sabit etkiler modelinde, değişen varyans sorununun bulunduğu sonucuna varılmıştır. Durbin-Watson testi sonuçlarına göre test istatistiği 1,5835 olarak hesaplanmıştır. Burada test istatistiğinin 2'nin altında olduğu durumda otokorelasyonun önemli olduğu yorumu yapılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 214). Buna göre, sabit etkiler modelinde otokorelasyon sorununun önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Son olarak, Pesaran CD testi sonuçlarına göre p-değeri yaklaşık 0, test istatistiği ise 84,628 olarak hesaplanmış ve bunun sonucunda sabit etkiler modelinde yatay kesit bağımlılığı sorununun olmadığı boş hipotez %99 güven aralığında reddedilmiştir. Buna göre, sabit etkiler modelinde, yatay kesit bağımlılığı sorununun da bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunları bulunduğundan dolayı Driscoll-Kraay standart hatalar tahmincisi ile model yeniden tahmin edilmiştir. Driscoll Kraay standart hatalı modele bakıldığında, ilk kurulan

sabit etkiler modelinde anlamsız bulunan lnCH değişkeninin anlamsız olarak kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte, ilk kurulan sabit etkiler modelinde istatistiksel olarak anlamlı bulunan lnTH değişkeninin ve sabitin p-değerleri yeni modelde sırasıyla 0,162 ve 0,217 olarak hesaplanmıştır. Değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarının çözülmesiyle birlikte bu değişkenlerin de anlamsız hale geldikleri görülmektedir. Diğer taraftan, lnYH değişkenine bakıldığında ise 2,4470 test istatistiği ve 0,033 p-değerine sahip olduğu görülmektedir. Buna göre, yeni kurulan modelde de lnYH değişkeninin BSE değişkenini istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. Buna göre, lnYH değişkeninde yaşanan bir birimlik artışın BSE değişkenini 2,4470 birim artıracakı söylenebilmektedir. Ayrıca, yeni kurulan modelde belirlenme katsayısına bakıldığında değerin 0,1289 olarak hesaplandığı görülmektedir. Buna göre, BSE değişkenindeki değişimlerin yaklaşık %12,89'unun açıklayıcı değişkenlerdeki değişimlerden kaynaklandığı söylenebilmektedir.

5.2. Yerel Yönetim Harcamalarının Üretim ve Ticarete Etkisi ile İlgili Bulgular

İllerin üretim ve ticaretine etki eden yerel yönetim harcama türlerinin araştırılması amacıyla kurulan panel veri modelinde yer alan değişkenlere ilk olarak homojenlik testi uygulanmıştır. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta homojenlik testine ilişkin bulgular Tablo 23'te gösterilmiştir.

Tablo 23

Model 2'ye ilişkin homojenlik testi bulguları

Test	Test İstatistiği	Anlamlılık Değeri
Pesaran ve Yamagata (2008) Delta tilde	-0,039	0,969

Tablo 23'te gösterilen homojenlik testi sonuçlarına göre test istatistiği -0,039 ve anlamlılık değeri ise 0,969 olarak bulunmuştur. Buna göre, anlamlılık değeri 0,05'ten büyük olduğundan modelin homojen olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca, kurulan panel veri modelinde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı da test edilmelidir. Modelde, birim

sayısının (N) zaman boyutundan (T) daha fazla olması sebebiyle Pesaran CD (2004) testi tercih edilmiştir.

Tablo 24

Model 2'ye ilişkin yatay kesit bağımlılığı testi bulguları

Test	Test İstatistiği	Anlamlılık Değeri
Pesaran CD (2004) Test	22,672	0,0000

Tablo 24'te ilk oluşturulan sabit etkili panel veri modeline ait sonuçlar kullanılarak oluşturulan yatay kesit bağımlılığına ilişkin test bulgularına yer verilmiştir. Burada, Pesaran CD (2004) yatay kesit bağımlılık test katsayısı 22,672 ve bu katsayıya ilişkin p-değeri yaklaşık 0 olarak hesaplanmıştır. Pesaran CD testi sonuçlarına göre p-değeri 0,01'den küçük olduğu için modelde yatay kesit bağımlılığının bulunduğu görülmüştür. Bu sebeple, serilerin durağanlığı ikinci kuşak birim kök testlerinden birisi ile test edilmek zorundadır. Burada ikinci kuşak birim kök testlerinden Pesaran CIPS (2007) birim kök testi kullanılmış ve teste ilişkin bulgular Tablo 25'te verilmiştir.

Tablo 25

Model 2'ye ilişkin Pesaran CIPS birim kök testi bulguları

Değişkenler	CIPS Test İstatistiği (Sabitsiz ve Trendsiz)	Kritik Değerler		
		%1 için	%5 için	%10 için
UTE	-2,036	-1,71	-1,53	-1,43
lnCH	-2,190	-1,71	-1,53	-1,43
lnYH	-2,258	-1,71	-1,53	-1,43
lnTH	-2,201	-1,71	-1,53	-1,43

Tablo 25'te her bir birim için tahmin edilen modelde içerilen maksimum gecikme uzunluğu 1 iken birimler bazında uygun gecikmeye F testi ile karar verildiği ve otokorelasyon mertebesinin 1 olduğu durumda Pesaran'ın panel birim kök testi (CIPS Test) sonuçları görülmektedir. CIPS test istatistiği %90 (cv10), %95 (cv5) ve %99 (cv1) güven düzeylerinde verilen kritik değerlerden mutlak değerce büyük olduğunda serilerin durağan

olduğu söylenebilmektedir. Buna göre; UTE, lnCH, lnYH ve lnTH değişkenleri %99 güven düzeyinde durağan olarak bulunmuştur.

Değişkenlerin durağanlığı sınıandıktan sonra model oluşturma aşamasında sabit etkiler modelinin mi yoksa rassal etkiler modelinin mi kullanılacağına karar verilmesi gerektiğinden Hausman testi uygulanmıştır. Model 2'ye ilişkin Hausman testine ait bulgular Tablo 26'da gösterilmiştir.

Tablo 26

Model 2'ye ilişkin Hausman testi bulguları

Değişkenler	b Sabit Etki	B Rassal Etki	(b-B) Farklar
lnCH	1,41365	2,44101	-1,02737
lnYH	-0,06755	-0,29712	0,22957
lnTH	0,36040	0,45262	-0,09222
Chi ² = 1138,73		Prob>Chi ² = 0,0000	

Tablo 26'daki Hausman testi sonucuna göre p-değeri yaklaşık 0 ve test istatistiği ise 1138,73 olarak hesaplanmıştır. Buna göre, boş hipotez %99 güven düzeyinde reddedilmiştir. Bu sebeple, analizin devamında sabit etkiler modeli kullanılmıştır.

Tablo 27

Model 2'ye ilişkin panel veri analizi bulguları

UTE	Standart Model			Düzeltilmiş Model		
	Katsayı	Std Hata	p-değeri	Katsayı	Std Hata	p-değeri
lnCH	1,4136	0,4447	0,002	1,4136	0,3135	0,011
lnYH	-0,0675	0,2124	0,751	-0,0675	0,2923	0,829
lnTH	0,3604	0,1957	0,066	0,3604	0,1996	0,145
Sabit	6,0272	1,8160	0,001	6,0272	3,0698	0,121
R ²	0,1257			0,1257		
F-Test	15,39		0,000	24,33		0,005
Değiştirilmiş Wald Testi	4272,15		0,000			
Durbin-Watson Testi	1,5678					
Pesaran CD Testi	22,672		0,000			

Tablo 27’de model 2 için ilk kurulan panel veri modeline ait bulgularının yanı sıra varsayımlardan sapmalara ilişkin test sonuçları ve düzeltilmiş modele ilişkin sonuçlar gösterilmektedir. İlk olarak, kurulan sabit etkiler modelinde yaklaşık 0 p-değeri ile lnCH değişkeninin katsayısı 1,4136 olarak tahmin edilmiş ve bu değişkenin UTE değişkenini istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. Buna göre, lnCH değişkeninde yaşanan bir birimlik artışın UTE değişkenini 1,4136 birim artıracığı söylenebilmektedir.

İkinci olarak, lnYH değişkeninin p-değeri 0,751 ve katsayısı -0,0675 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, lnYH değişkeninin UTE değişkenini istatistiki olarak anlamsız ancak negatif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Üçüncü olarak, lnTH değişkeninin p-değeri 0,066 ve katsayısı 0,3604 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, lnTH değişkeninin UTE değişkenini istatistiki olarak anlamsız ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Ayrıca, modelde UTE değişkeninin otonom değeri 6,0272 ve p-değeri de 0,001 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, yerel yönetim harcamalarının sıfır olduğu durumda bile üretim ve ticaretin yaklaşık %6 artacağı %99 güven aralığında tahmin edilmektedir.

İlaveten, kurulan modele ilişkin belirlenme katsayısına bakıldığında bu değer 0,1257 olduğu görülmektedir. Buna göre, UTE değişkenindeki değişimlerin yaklaşık %12,57’sinin açıklayıcı değişkenlerdeki değişimlerden kaynaklandığı söylenebilmektedir.

İlk kurulan sabit etkiler modelinin sonuçlarının güvenilir olabilmesi için varsayımlardan sapmalar içerip içermediği test edilmelidir. Bunun için modelde değişen varyans sorununun olup olmadığı Değiştirilmiş Wald testiyle, otokorelasyon sorununun olup olmadığı Durbin-Watson testiyle ve yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı da Pesaran CD testiyle sınanmıştır. Değiştirilmiş Wald testi sonuçlarına göre p-değeri yaklaşık 0, test istatistiği ise 4272,15 olarak hesaplanmış ve bunun sonucunda sabit etkiler modelinde

değişken varyans sorununun olmadığı boş hipotez %99 güven aralığında reddedilmiştir. Buna göre, sabit etkiler modelinde, değişen varyans sorununun bulunduğu sonucuna varılmıştır. Durbin-Watson testi sonuçlarına göre test istatistiği 1,5678 olarak hesaplanmıştır. Burada test istatistiğinin 2'nin altında olduğu durumda otokorelasyonun önemli olduğu yorumu yapılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 214). Buna göre, sabit etkiler modelinde otokorelasyon sorununun önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Son olarak, Pesaran CD testi sonuçlarına göre p-değeri yaklaşık 0, test istatistiği ise 22,672 olarak hesaplanmış ve bunun sonucunda sabit etkiler modelinde yatay kesit bağımlılığı sorununun olmadığı boş hipotez %99 güven aralığında reddedilmiştir. Buna göre, sabit etkiler modelinde, yatay kesit bağımlılığı sorununun da bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunları bulunduğundan dolayı Driscoll-Kraay standart hatalar tahmincisi ile model yeniden tahmin edilmiştir. Driscoll Kraay standart hatalı modele bakıldığında, ilk kurulan sabit etkiler modelinde anlamsız bulunan $\ln YH$ ve $\ln TH$ değişkenlerinin anlamsız olarak kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte, ilk kurulan sabit etkiler modelinde istatistiksel olarak anlamlı sabitin p-değeri yeni modelde 0,121 olarak hesaplanmıştır. Değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarının çözülmesiyle birlikte bu değişkenin de anlamsız hale geldiği görülmektedir. Diğer taraftan, $\ln CH$ değişkenine bakıldığında ise 1,4136 test istatistiği ve 0,011 p-değerine sahip olduğu görülmektedir. Buna göre, yeni kurulan modelde de $\ln CH$ değişkeninin UTE değişkenini istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. Buna göre, $\ln CH$ değişkeninde yaşanan bir birimlik artışın UTE değişkenini 1,4136 birim artıracakı söylenebilmektedir. Ayrıca, yeni kurulan modelde belirlenme katsayısına bakıldığında değerin 0,1257 olarak hesaplandığı görülmektedir. Buna göre, UTE değişkenindeki değişimlerin yaklaşık %12,57'sinin açıklayıcı değişkenlerdeki değişimlerden kaynaklandığı söylenebilmektedir.

5.3. Yerel Yönetim Harcamalarının Yaşanabilirliğe Etkisi ile İlgili Bulgular

İllerin yaşanabilirliğine etki eden yerel yönetim harcama türlerinin araştırılması amacıyla kurulan panel veri modelinde yer alan değişkenlere ilk olarak homojenlik testi

uygulanmıştır. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta homojenlik testine ilişkin bulgular Tablo 28’de gösterilmiştir.

Tablo 28

Model 3’e ilişkin homojenlik testi bulguları

Test	Test İstatistiği	Anlamlılık Değeri
Pesaran ve Yagamata (2008) Delta tilde	-0,189	0,850

Tablo 28’de gösterilen homojenlik testi sonuçlarına göre test istatistiği -0,189 ve anlamlılık değeri ise 0,850 olarak bulunmuştur. Buna göre, anlamlılık değeri 0,05’ten büyük olduğundan modelin homojen olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca, kurulan panel veri modelinde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı da test edilmelidir. Modelde, birim sayısının (N) zaman boyutundan (T) daha fazla olması sebebiyle Pesaran CD (2004) testi tercih edilmiştir.

Tablo 29

Model 3’e ilişkin yatay kesit bağımlılığı testi bulguları

Test	Test İstatistiği	Anlamlılık Değeri
Pesaran CD (2004) Test	36,158	0,0000

Tablo 29’da ilk oluşturulan sabit etkili panel veri modeline ait sonuçlar kullanılarak oluşturulan yatay kesit bağımlılığına ilişkin test bulgularına yer verilmiştir. Burada, Pesaran CD (2004) yatay kesit bağımlılık test katsayısı 36,158 ve bu katsayıya ilişkin p-değeri yaklaşık 0 olarak hesaplanmıştır. Pesaran CD testi sonuçlarına göre p-değeri 0,01’den küçük olduğu için modelde yatay kesit bağımlılığının bulunduğu görülmüştür. Bu sebeple, serilerin durağanlığı ikinci kuşak birim kök testlerinden birisi ile test edilmek zorundadır. Burada ikinci kuşak birim kök testlerinden Pesaran CIPS (2007) birim kök testi kullanılmış ve teste ilişkin bulgular Tablo 30’da verilmiştir.

Tablo 30

Model 3'e ilişkin Pesaran CIPS birim kök testi bulguları

Değişkenler	CIPS Test İstatistiği (Sabitsiz ve Trendsiz)	Kritik Değerler		
		%1 için	%5 için	%10 için
YAE	-2,421	-1,71	-1,53	-1,43
lnCH	-2,190	-1,71	-1,53	-1,43
lnYH	-2,258	-1,71	-1,53	-1,43
lnTH	-2,201	-1,71	-1,53	-1,43

Tablo 30'da her bir birim için tahmin edilen modelde içerilen maksimum gecikme uzunluğu 1 iken birimler bazında uygun gecikmeye F testi ile karar verildiği ve otokorelasyon mertebesinin 1 olduğu durumda Pesaran'ın panel birim kök testi (CIPS Test) sonuçları görülmektedir. CIPS test istatistiği %90 (cv10), %95 (cv5) ve %99 (cv1) güven düzeylerinde verilen kritik değerlerden mutlak değerce büyük olduğunda serilerin durağan olduğu söylenebilmektedir. Buna göre; YAE, lnCH, lnYH ve lnTH değişkenleri %99 güven düzeyinde durağan olarak bulunmuştur.

Değişkenlerin durağanlığı sınılandıktan sonra model oluşturma aşamasında sabit etkiler modelinin mi yoksa rassal etkiler modelinin mi kullanılacağına karar verilmesi gerektiğinden Hausman testi uygulanmıştır. Model 3'e ilişkin Hausman testine ait bulgular Tablo 31'de gösterilmiştir.

Tablo 31

Model 3'e ilişkin Hausman testi bulguları

Değişkenler	b Sabit Eki	B Rassal Etki	(b-B) Farklar
lnCH	3,617608	4,217286	-0,5996787
lnYH	-0,5424416	-0,7083695	0,1659279
lnTH	0,221462	0,3245732	-0,1031112
Chi ² = 14,98		Prob>Chi ² = 0,0018	

Tablo 31'deki Hausman testi sonucuna göre p-değeri 0,0018 ve test istatistiği ise 14,98 olarak hesaplanmıştır. Buna göre, boş hipotez %99 güven düzeyinde reddedilmiştir. Bu sebeple, analizin devamında sabit etkiler modeli kullanılmıştır.

Tablo 32

Model 3'e ilişkin panel veri analizi bulguları

YAE	Standart Model			Düzeltilmiş Model		
	Katsayı	Std Hata	p-değeri	Katsayı	Std Hata	p-değeri
lnCH	3,6176	0,7006	0,000	3,6176	0,7939	0,010
lnYH	-0,5424	0,3346	0,106	-0,5424	0,4480	0,293
lnTH	0,2214	0,3083	0,473	0,2214	0,1851	0,298
Sabit	-5,5481	2,8612	0,053	-5,5481	6,1259	0,416
R ²	0,1503			0,1503		
F-Test	18,92		0,000	9,89		0,0254
Değiştirilmiş Wald Testi	4037,41		0,000			
Durbin-Watson Testi	1,5684					
Pesaran CD Testi	36,158		0,000			

Tablo 32'de Model 3 için ilk kurulan panel veri modeline ait bulgularının yanı sıra varsayımlardan sapmalara ilişkin test sonuçları ve düzeltilmiş modele ilişkin sonuçlar gösterilmektedir. İlk olarak, kurulan sabit etkiler modelinde yaklaşık 0 p-değeri ile lnCH değişkeninin katsayısı 3,6176 olarak tahmin edilmiş ve bu değişkenin YAE değişkenini istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. Buna göre, lnCH değişkeninde yaşanan bir birimlik artışın YAE değişkenini 3,6176 birim artıracığı söylenebilmektedir.

İkinci olarak, lnYH değişkeninin p-değeri 0,106 ve katsayısı -0,5424 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, lnYH değişkeninin YAE değişkenini istatistiki olarak anlamsız ancak negatif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Üçüncü olarak, lnTH değişkeninin p-değeri 0,473 ve katsayısı 0,2214 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, lnTH değişkeninin YAE değişkenini istatistiki olarak anlamsız ve

pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca, modelde YAE değişkeninin otonom değeri -5,5481 ve p-değeri de 0,053 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, yerel yönetim harcamalarının sıfır olduğu durumda yaşanabilirliğin yaklaşık %5,55 azalacağı %90 güven aralığında tahmin edilmektedir.

Kurulan modele ilişkin belirlenme katsayısına bakıldığında bu değer 0,1503 olduğu görülmektedir. Buna göre, YAE değişkenindeki değişimlerin yaklaşık %15,03'ünün açıklayıcı değişkenlerdeki değişimlerden kaynaklandığı söylenebilmektedir.

İlk kurulan sabit etkiler modelinin sonuçlarının güvenilir olabilmesi için varsayımlardan sapmalar içerip içermediği test edilmelidir. Bunun için modelde değişen varyans sorununun olup olmadığı Değiştirilmiş Wald testiyle, otokorelasyon sorununun olup olmadığı Durbin-Watson testiyle ve yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı da Pesaran CD testiyle sınanmıştır. Değiştirilmiş Wald testi sonuçlarına göre p-değeri yaklaşık 0, test istatistiği ise 4037,41 olarak hesaplanmış ve bunun sonucunda sabit etkiler modelinde değişken varyans sorununun olmadığı boş hipotez %99 güven aralığında reddedilmiştir. Buna göre, sabit etkiler modelinde, değişen varyans sorununun bulunduğu sonucuna varılmıştır. Durbin-Watson testi sonuçlarına göre test istatistiği 1,5684 olarak hesaplanmıştır. Burada test istatistiğinin 2'nin altında olduğu durumda otokorelasyonun önemli olduğu yorumu yapılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 214). Buna göre, sabit etkiler modelinde otokorelasyon sorununun önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Son olarak, Pesaran CD testi sonuçlarına göre p-değeri yaklaşık 0, test istatistiği ise 36,158 olarak hesaplanmış ve bunun sonucunda sabit etkiler modelinde yatay kesit bağımlılığı sorununun olmadığı boş hipotez %99 güven aralığında reddedilmiştir. Buna göre, sabit etkiler modelinde, yatay kesit bağımlılığı sorununun da bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunları bulunduğundan dolayı Driscoll-Kraay standart hatalar tahmincisi ile model yeniden tahmin edilmiştir. Driscoll Kraay standart hatalı modele bakıldığında, ilk kurulan sabit etkiler modelinde anlamsız bulunan $\ln YH$ ve $\ln TH$ değişkenlerinin anlamsız olarak kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte, ilk kurulan sabit etkiler modelinde istatistiksel

olarak anlamlı sabitin p-değeri yeni modelde 0,416 olarak hesaplanmıştır. Değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarının çözülmesiyle birlikte bu değişkenin de anlamsız hale geldiği görülmektedir. Diğer taraftan, lnCH değişkenine bakıldığında ise 3,6176 test istatistiği ve 0,010 p-değerine sahip olduğu görülmektedir. Buna göre, yeni kurulan modelde de lnCH değişkeninin YAE değişkenini istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. Buna göre, lnCH değişkeninde yaşanan bir birimlik artışın YAE değişkenini 3,6176 birim artıracakı söylenebilmektedir. Ayrıca, yeni kurulan modelde belirlenme katsayısına bakıldığında değerin 0,1503 olarak hesaplandığı görülmektedir. Buna göre, YAE değişkenindeki değişimlerin yaklaşık %15,03'ünün açıklayıcı değişkenlerdeki değişimlerden kaynaklandığı söylenebilmektedir.

5.4. Yerel Yönetim Harcamalarının Sosyo-Ekonomik Gelişmişliğe Etkisi ile İlgili Bulgular

İllerin sosyo-ekonomik gelişmişliğine etki eden yerel yönetim harcama türlerinin araştırılması amacıyla kurulan panel veri modelinde yer alan değişkenlere ilk olarak homojenlik testi uygulanmıştır. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta homojenlik testine ilişkin bulgular Tablo 33'te gösterilmiştir.

Tablo 33

Model 4'e ilişkin homojenlik testi bulguları

Test	Test İstatistiği	Anlamlılık Değeri
Pesaran ve Yamagata (2008) Delta tilde	-0,615	0,539

Tablo 33'te gösterilen homojenlik testi sonuçlarına göre test istatistiği -0,615 ve anlamlılık değeri ise 0,539 olarak bulunmuştur. Buna göre, anlamlılık değeri 0,05'ten büyük olduğundan modelin homojen olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca, kurulan panel veri modelinde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı da test edilmelidir. Modelde, birim sayısının (N) zaman boyutundan (T) daha fazla olması sebebiyle Pesaran CD (2004) testi tercih edilmiştir.

Tablo 34

Model 4'e ilişkin yatay kesit bağımlılığı testi bulguları

Test	Test İstatistiği	Anlamlılık Değeri
Pesaran CD (2004) Test	17,721	0,0000

Tablo 34'te ilk oluşturulan sabit etkili panel veri modeline ait sonuçlar kullanılarak oluşturulan yatay kesit bağımlılığına ilişkin test bulgularına yer verilmiştir. Burada, Pesaran CD (2004) yatay kesit bağımlılık test katsayısı 17,721 ve bu katsayıya ilişkin p-değeri yaklaşık 0 olarak hesaplanmıştır. Pesaran CD testi sonuçlarına göre p-değeri 0,01'den küçük olduğu için modelde yatay kesit bağımlılığının bulunduğu görülmüştür. Bu sebeple, serilerin durağanlığı ikinci kuşak birim kök testlerinden birisi ile test edilmek zorundadır. Burada ikinci kuşak birim kök testlerinden Pesaran CIPS (2007) birim kök testi kullanılmış ve teste ilişkin bulgular Tablo 35'te verilmiştir.

Tablo 35

Model 4'e ilişkin Pesaran CIPS birim kök testi bulguları

Değişkenler	CIPS Test İstatistiği (Sabitsiz ve Trendsiz)	Kritik Değerler		
		%1 için	%5 için	%10 için
SEGE	-1,987	-1,71	-1,53	-1,43
lnCH	-2,190	-1,71	-1,53	-1,43
lnYH	-2,258	-1,71	-1,53	-1,43
lnTH	-2,201	-1,71	-1,53	-1,43

Tablo 35'te her bir birim için tahmin edilen modelde içerilen maksimum gecikme uzunluğu 1 iken birimler bazında uygun gecikmeye F testi ile karar verildiği ve otokorelasyon mertebesinin 1 olduğu durumda Pesaran'ın panel birim kök testi (CIPS Test) sonuçları görülmektedir. CIPS test istatistiği %90 (cv10), %95 (cv5) ve %99 (cv1) güven düzeylerinde verilen kritik değerlerden mutlak değerce büyük olduğunda serilerin durağan olduğu söylenebilmektedir. Buna göre; SEGE, lnCH, lnYH ve lnTH değişkenleri %99 güven düzeyinde durağan olarak bulunmuştur.

Değişkenlerin durağanlığı sılandıktan sonra model oluşturma aşamasında sabit etkiler modelinin mi yoksa rassal etkiler modelinin mi kullanılacağına karar verilmesi gerektiğinden Hausman testi yapılmıştır. Model 4'e ilişkin Hausman testine ait bulgular Tablo 36'da gösterilmiştir.

Tablo 36

Model 4'e ilişkin Hausman testi bulguları

Değişkenler	b Sabit Eki	B Rassal Etki	(b-B) Farklar
lnCH	0,3774274	4,058179	-3,680752
lnYH	0,8254768	0,041172	0,7843048
lnTH	-0,1109706	0,6125912	-0,7235617
Chi ² = 25,25		Prob>Chi ² = 0,0000	

Tablo 36'daki Hausman testi sonucuna göre p-değeri yaklaşık 0 ve test istatistiği ise 25,25 olarak hesaplanmıştır. Buna göre, boş hipotez %99 güven düzeyinde reddedilmiştir. Bu sebeple, analizin devamında sabit etkiler modeli kullanılmıştır.

Tablo 37

Model 4'e ilişkin panel veri analizi bulguları

SEGE	Standart Model			Düzeltilmiş Model		
	Katsayı	Std Hata	p-değeri	Katsayı	Std Hata	p-değeri
lnCH	0,3774	1,5678	0,810	0,3774	0,6694	0,603
lnYH	0,8254	0,7489	0,271	0,8254	0,2088	0,017
lnTH	-0,1109	0,6900	0,872	-0,1109	0,2326	0,658
sabit	8,4381	6,4028	0,188	8,4381	4,0447	0,107
R ²	0,0116			0,0116		
F-Test	1,26		0,2896	12,74		0,0163
Değiştirilmiş Wald Testi	8,2e+05		0,000			
Durbin-Watson Testi	2,4743					
Pesaran CD Testi	17,721		0,000			

Tablo 37’de Model 4 için ilk kurulan panel veri modeline ait bulgularının yanı sıra varsayımlardan sapmalara ilişkin test sonuçları ve düzeltilmiş modele ilişkin sonuçlar gösterilmektedir. İlk olarak, kurulan sabit etkiler modelinde 0,810 p-değeri ile lnCH değişkeninin katsayısı 0,3774 olarak tahmin edilmiş ve bu değişkenin SEGE değişkenini istatistiki olarak anlamsız ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır.

İkinci olarak, lnYH değişkeninin p-değeri 0,271 ve katsayısı 0,8254 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, lnYH değişkeninin SEGE değişkenini istatistiki olarak anlamsız ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Üçüncü olarak, lnTH değişkeninin p-değeri 0,872 ve katsayısı -0,1109 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, lnTH değişkeninin SEGE değişkenini istatistiki olarak anlamsız ancak negatif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca, kurulan modele ilişkin belirlenme katsayısına bakıldığında bu değer 0,0116 olduğu görülmektedir. Buna göre, SEGE değişkenindeki değişimlerin yaklaşık %1,16’sının açıklayıcı değişkenlerdeki değişimlerden kaynaklandığı söylenebilmektedir.

İlk kurulan sabit etkiler modelinin sonuçlarının güvenilir olabilmesi için varsayımlardan sapmalar içerip içermediği test edilmelidir. Bunun için modelde değişen varyans sorununun olup olmadığı Değiştirilmiş Wald testiyle, otokorelasyon sorununun olup olmadığı Durbin-Watson testiyle ve yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı da Pesaran CD testiyle sınanmıştır. Değiştirilmiş Wald testi sonuçlarına göre p-değeri yaklaşık 0, test istatistiği ise $8,2e+05$ olarak hesaplanmış ve bunun sonucunda sabit etkiler modelinde değişken varyans sorununun olmadığı boş hipotez %99 güven aralığında reddedilmiştir. Buna göre, sabit etkiler modelinde, değişen varyans sorununun bulunduğu sonucuna varılmıştır. Durbin-Watson testi sonuçlarına göre test istatistiği 2,4743 olarak hesaplanmıştır. Burada test istatistiğinin 2’nin altında olduğu durumda otokorelasyonun önemli olduğu yorumu yapılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 214). Buna göre, sabit etkiler modelinde otokorelasyon sorununun önemli olmadığı sonucuna varılmıştır. Son olarak, Pesaran CD testi sonuçlarına göre p-değeri yaklaşık 0, test istatistiği ise 17,721 olarak hesaplanmış ve bunun sonucunda sabit etkiler modelinde yatay kesit bağımlılığı sorununun

olmadığı boş hipotez %99 güven aralığında reddedilmiştir. Buna göre, sabit etkiler modelinde, yatay kesit bağımlılığı sorununun bulunduğu sonucuna varılmıştır.

İlk kurulan sabit etkiler modeline yapılan testler sonucunda, değişen varyans sorununun yanı sıra yatay kesit bağımlılığının da bulunduğu, otokorelasyon sorununun ise bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple, yatay kesit bağımlılığının bulunduğu her durumda kullanılabilecek dirençli tahmincilerden Driscoll Kraay standart hatalar tahmincisi ile model yeniden tahmin edilmiştir. Driscoll Kraay standart hatalı modele bakıldığında ilk olarak, 0,603 p-değeri ile $\ln CH$ değişkeninin katsayısı 0,3774 olarak tahmin edilmiş ve bu değişkenin SEGE değişkenini istatistiki olarak anlamsız ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. İkinci olarak, kurulan düzeltilmiş modelde 0,017 p-değeri ile $\ln YH$ değişkeninin katsayısı 0,8254 olarak tahmin edilmiş ve bu değişkenin SEGE değişkenini istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. Buna göre, $\ln YH$ değişkenindeki bir birimlik artışın SEGE değişkenini 0,8254 birim artıracakı söylenebilmektedir. Üçüncü olarak, kurulan düzeltilmiş modelde 0,658 p-değeri ile $\ln TH$ değişkeninin katsayısı -0,1109 olarak tahmin edilmiş ve bu değişkenin SEGE değişkenini istatistiki olarak anlamsız ve negatif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca, düzeltilmiş modelde SEGE değişkeninin otonom değeri 8,4381 ve p-değeri de 0,107 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, yerel yönetim harcamalarının sıfır olduğu durumda bile sosyo-ekonomik gelişmişliğin yaklaşık %8,45 artacağı yaklaşık %90 güven aralığında tahmin edilmektedir.

Kurulan düzeltilmiş modele ilişkin belirlenme katsayısına bakıldığında bu değer 0,0116 olduğu görülmektedir. Buna göre, SEGE değişkenindeki değişimlerin yaklaşık %1,16'sının açıklayıcı değişkenlerdeki değişimlerden kaynaklandığı söylenebilmektedir.

5.5. Yerel Yönetim Harcamalarının İl Bazında Kişi Başına Düşen GSYH'ye Etkisi ile İlgili Bulgular

İl bazında kişi başına düşen GSYH'ye etki eden yerel yönetim harcama türlerinin araştırılması amacıyla kurulan panel veri modelinde yer alan değişkenlere ilk olarak homojenlik testi uygulanmıştır. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta homojenlik testine ilişkin bulgular Tablo 38'de gösterilmiştir.

Tablo 38

Model 5'e ilişkin homojenlik testi bulguları

Test	Test İstatistiği	Anlamlılık Değeri
Pesaran ve Yamagata (2008) Delta tilde	1,152	0,250

Tablo 38'de gösterilen homojenlik testi sonuçlarına göre test istatistiği 1,152 ve anlamlılık değeri ise 0,250 olarak bulunmuştur. Buna göre, anlamlılık değeri 0,05'ten büyük olduğundan modelin homojen olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca, kurulan panel veri modelinde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı da test edilmelidir. Modelde, birim sayısının (N) zaman boyutundan (T) daha fazla olması sebebiyle Pesaran CD (2004) testi tercih edilmiştir.

Tablo 39

Model 5'e ilişkin yatay kesit bağımlılığı testi bulguları

Test	Test İstatistiği	Anlamlılık Değeri
Pesaran CD (2004) Test	42,615	0,0000

Tablo 39'da ilk oluşturulan sabit etkili panel veri modeline ait sonuçlar kullanılarak oluşturulan yatay kesit bağımlılığına ilişkin test bulgularına yer verilmiştir. Burada, Pesaran CD (2004) yatay kesit bağımlılık test katsayısı 42,615 ve bu katsayıya ilişkin p-değeri yaklaşık 0 olarak hesaplanmıştır. Pesaran CD testi sonuçlarına göre p-değeri 0,01'den küçük

olduğu için modelde yatay kesit bağımlılığının bulunduğu görülmüştür. Bu sebeple, serilerin durağanlığı ikinci kuşak birim kök testlerinden birisi ile test edilmek zorundadır. Burada ikinci kuşak birim kök testlerinden Pesaran CIPS (2007) birim kök testi kullanılmış ve teste ilişkin bulgular Tablo 40’te verilmiştir.

Tablo 40

Model 5’e ilişkin Pesaran CIPS birim kök testi bulguları

Değişkenler	CIPS Test İstatistiği (Sabitsiz ve Trendsiz)	Kritik Değerler		
		%1 için	%5 için	%10 için
lnILDE_KBGSYH	-1,210	-1,71	-1,53	-1,43
D_ lnILDE_KBGSYH	4.160	-1,71	-1,53	-1,43
lnCH	-2,190	-1,71	-1,53	-1,43
lnYH	-2,258	-1,71	-1,53	-1,43
lnTH	-2,201	-1,71	-1,53	-1,43

Tablo 40’ta her bir birim için tahmin edilen modelde içerilen maksimum gecikme uzunluğu 1 iken birimler bazında uygun gecikmeye F testi ile karar verildiği ve otokorelasyon mertebesinin 1 olduğu durumda Pesaran’ın panel birim kök testi (CIPS Test) sonuçları görülmektedir. CIPS test istatistiği %90 (cv10), %95 (cv5) ve %99 (cv1) güven düzeylerinde verilen kritik değerlerden mutlak değerce büyük olduğunda serilerin durağan olduğu söylenebilmektedir. Buna göre; lnCH, lnYH ve lnTH değişkenleri %99 güven düzeyinde durağan olarak bulunurken, lnILDE_KBGSYH değişkeninin durağan olmadığı görülmektedir. Bu sebeple, lnILDE_KBGSYH değişkeninin farkı alınarak seri %99 güven düzeyinde durağanlaştırılmıştır. Değişkenlerin durağanlığı sınıandıktan sonra model oluşturma aşamasında sabit etkiler modelinin mi yoksa rassal etkiler modelinin mi kullanılacağına karar verilmesi gerektiğinden Hausman testi uygulanmıştır. Model 5’e ilişkin Hausman testine ait bulgular Tablo 41’de gösterilmiştir.

Tablo 41

Model 5'e ilişkin Hausman testi bulguları

Değişkenler	b Sabit Eki	B Rassal Etki	(b-B) Farklar
lnCH	0,033166	-0,0031449	0,0363109
lnYH	0,0120592	0,0134706	-0,0014114
lnTH	0,000233	-0,0059521	0,0061851
Chi ² = 15,56		Prob>Chi ² = 0,0014	

Tablo 41'deki Hausman testi sonucuna göre p-değeri 0,0014 ve test istatistiği ise 15,56 olarak hesaplanmıştır. Buna göre, boş hipotez %99 güven düzeyinde reddedilmiştir. Bu sebeple, analizin devamında sabit etkiler modeli kullanılmıştır.

Tablo 42

Model 5'e ilişkin panel veri analizi bulguları

D_InILDE_KBGSYH	Standart Model			Düzeltilmiş Model		
	Katsayı	Std Hata	p-değeri	Katsayı	Std Hata	p-değeri
lnCH	0,0332	0,0222	0,137	0,0332	0,0347	0,409
lnYH	0,0121	0,0106	0,257	0,0121	0,0125	0,406
lnTH	0,0002	0,0092	0,980	0,0002	0,0067	0,974
sabit	-0,1444	0,0878	0,101	-0,1444	0,1950	0,513
R ²	0,0916			0,0916		
F-Test	8,06		0,000	4,15		0,137
Değiştirilmiş Wald Testi	69156,03		0,000			
Durbin-Watson Testi	2,4745					
Pesaran CD Testi	39,275		0,000			

Tablo 42'de Model 5 için ilk kurulan panel veri modeline ait bulgularının yanı sıra varsayımlardan sapmalara ilişkin test sonuçları ve düzeltilmiş modele ilişkin sonuçlar gösterilmektedir. İlk olarak, kurulan sabit etkiler modelinde 0,137 p-değeri ile lnCH değişkeninin katsayısı 0,0332 olarak tahmin edilmiş ve bu değişkenin D_InILDE_KBGSYH değişkenini istatistiki olarak anlamsız ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır.

İkinci olarak, lnYH değişkeninin p-değeri 0,257 ve katsayısı 0,0121 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, lnYH değişkeninin D_lnILDE_KBGSYH değişkenini istatistiki olarak anlamsız ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Üçüncü olarak, lnTH değişkeninin p-değeri 0,980 ve katsayısı 0,0002 olarak tahmin edilmiştir. Buna göre, lnTH değişkeninin D_lnILDE_KBGSYH değişkenini istatistiki olarak anlamsız ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Kurulan modele ilişkin belirlenme katsayısına bakıldığında bu değer 0,0916 olduğu görülmektedir. Buna göre, D_lnILDE_KBGSYH değişkenindeki değişimlerin yaklaşık %09,16'sının açıklayıcı değişkenlerdeki değişimlerden kaynaklandığı söylenebilmektedir.

İlk kurulan sabit etkiler modelinin sonuçlarının güvenilir olabilmesi için varsayımlardan sapmalar içerip içermediği test edilmelidir. Bunun için modelde değişen varyans (heteroskedasite) sorununun olup olmadığı Değiştirilmiş Wald testiyle, otokorelasyon sorununun olup olmadığı Durbin-Watson testiyle ve yatay kesit bağımlılığı (birimler arası korelasyon) olup olmadığı da Pesaran CD testiyle sınanmıştır. Değiştirilmiş Wald testi sonuçlarına göre p-değeri yaklaşık 0, test istatistiği ise 69156,03 olarak hesaplanmış ve bunun sonucunda sabit etkiler modelinde değişken varyans (heteroskedasite) sorununun olmadığı boş hipotez %99 güven aralığında reddedilmiştir. Buna göre, sabit etkiler modelinde, değişen varyans (heteroskedasite) sorununun bulunduğu sonucuna varılmıştır. Durbin-Watson testi sonuçlarına göre test istatistiği 2,4745 olarak hesaplanmıştır. Burada test istatistiğinin 2'nin altında olduğu durumda otokorelasyonun önemli olduğu yorumu yapılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 214). Buna göre, sabit etkiler modelinde otokorelasyon sorununun önemli olmadığı sonucuna varılmıştır. Son olarak, Pesaran CD testi sonuçlarına göre p-değeri yaklaşık 0, test istatistiği ise 39,275 olarak hesaplanmış ve bunun sonucunda sabit etkiler modelinde yatay kesit bağımlılığı (birimler arası korelasyon) sorununun olmadığı boş hipotez %99 güven aralığında reddedilmiştir. Buna göre, sabit etkiler modelinde, yatay kesit bağımlılığı sorununun da bulunduğu sonucuna varılmıştır.

İlk kurulan sabit etkiler modeline yapılan testler sonucunda, değişen varyans sorununun yanı sıra yatay kesit bağımlılığının da bulunduğu, otokorelasyon sorununun ise bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple, yatay kesit bağımlılığının bulunduğu her durumda kullanılabilecek dirençli tahmincilerden Driscoll Kraay standart hatalar tahmincisi ile model yeniden tahmin edilmiştir. Driscoll Kraay standart hatalı modele bakıldığında ilk olarak, 0,409 p-değeri ile $\ln CH$ değişkeninin katsayısı 0,0331 olarak tahmin edilmiş ve bu değişkenin D_lnILDE_KBGSYH değişkenini istatistiki olarak anlamsız ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. İkinci olarak, kurulan düzeltilmiş modelde 0,406 p-değeri ile $\ln YH$ değişkeninin katsayısı 0,0121 olarak tahmin edilmiş ve bu değişkenin D_lnILDE_KBGSYH değişkenini istatistiki olarak anlamsız ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. Üçüncü olarak, kurulan düzeltilmiş modelde 0,974 p-değeri ile $\ln TH$ değişkeninin katsayısı 0,0002 olarak tahmin edilmiş ve bu değişkenin D_lnILDE_KBGSYH değişkenini istatistiki olarak anlamsız ve pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Kurulan düzeltilmiş modele ilişkin belirlenme katsayısına bakıldığında bu değer 0,0916 olduğu görülmektedir. Buna göre, D_lnILDE_KBGSYH değişkenindeki değişimlerin yaklaşık %09,16'sının açıklayıcı değişkenlerdeki değişimlerden kaynaklandığı söylenebilmektedir.

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölüm sonuç ve önerileri kapsamaktadır. Burada öncelikle araştırmanın bulguları tartışılacak, ulaşılan sonuçlar dikkate alınarak, yerel yönetimlerin sosyo-ekonomik gelişmeyi sağlama adına neler yapması gerektiği noktasında önerilerde bulunulacaktır.

6.1. SONUÇ

Sosyo-ekonomik gelişmişlik kavramı; işgücü, talep, üretim gibi ekonomik olguların yanı sıra eğitim, sağlık, yaşam kalitesi gibi yapısal ve insani olguları da içeren karmaşık bir yapıyı ifade etmektedir. Bu yapı ülke bazında ölçülebileceği gibi ülkeyi oluşturan parçalar olan iller bazında da ölçülebilmektedir. Ölçülebilmesi ise hedeflenen sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerine ne ölçüde ulaşabildiğini ve gelecekte nasıl bir yol izlenebileceğini göstermesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasına yardımcı olması ise bu önemini daha da artırmaktadır.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik ise ister gelişmiş isterse gelişmekte olan ülke olsun, iller arası farklılıklar gösterebilmektedir. Bu farklılıkların ortaya çıkmasında ise çeşitli faktörler rol oynamaktadır. İller arası gelişmişlik farklılıklarının bazıları doğal nedenlere bağlanırken, bazıları eksik bilgi, popülist yaklaşım, kurumsal kapasite eksikliği gibi sebeplerle uygulanan politikalara bağlanabilmektedir. Bu farklılıkların doğal nedenleri; ilin yükseltisi, iklimi, hammaddeye yakınlığı, lojistik açıdan erişilebilirliği, yer altı zenginlikleri vb. olabilmektedir. Bu farklılıklara neden olan doğal faktörlerin uygulanacak politikalarla iyileştirilmesi küçük oranlarda başarılabilir. Örneğin, güneşli gün sayısı fazla ve denize kıyısı olan bir ilde ticaret limanı inşa edilmesi ya da turizmi geliştirici teşviklerin uygulanması ilin sosyo-ekonomik gelişimine katkıda bulunulabilmekte, ancak denize kıyısı olmayan illerde bu durum gerçekleştirilememektedir. Bu nedenle doğal nedenlere yapılan müdahaleler sınırlı kalabilmektedir. Ancak, doğal nedenlerin dışında kalan faktörlere, uygulanacak politikalarla doğrudan müdahale edilebilmektedir. Örneğin, beşeri sermayenin

düşük olduğu illerde örgün ve yaygın eğitim hizmetlerinin ve sağlık hizmetlerinin artırılması, yaşam kalitesinin düşük olduğu illerde çevre koruma, güvenlik, toplum refahı ve kültür hizmetlerinin artırılması illerin sosyo-ekonomik gelişiminde doğrudan etkili olmaktadır. Burada dikkat edilecek husus uygulanacak olan politikaların ihtiyaca uygun olması ve popülist yaklaşımlar ile çıkar gruplarının baskılarından mümkün olabildiğince uzak bir şekilde oluşturulmasıdır. Ancak bu şekilde iller arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi ya da minimize edilmesi mümkün olabilecektir.

İller arası gelişmişlik farklılıklarının önemsenmemesi, farklılıklarınsa zaman içinde olumsuz yönde artış göstermesi çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Burada özellikle ülkenin üretim düzeyinin kapasitesinin altında kalması, sorunların başında gelmektedir. Çünkü kapasitenin altında üretim yapılması refah kaybına neden olmaktadır. Ayrıca, sanayileşmenin belli başlı yerlerde yığılması ve gelişmiş olması, diğer illerdeki işgücünün de sanayileşmiş illere kaymasına, dolayısıyla iç göçe neden olmaktadır. Bu durum ise beraberinde kentleşme sorunlarının yaşanmasına, yaşam kalitesinin düşmesine ve kamu harcamalarının artmasına sebep olmaktadır. Ayrıca göç eden işgücünü, her zaman yetişmiş işgücü olarak düşünmek de imkânsızdır. Bu gibi nedenlerden dolayı iller arası gelişmişlik farklılıklarının tespit edilmesi ve giderilmeye çalışılması gerekmektedir.

İller arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi amacıyla kamu kesimi, çeşitli mali araçlarla müdahalede bulunmaktadır. Bu araçların en başında da kamu harcamaları yer almaktadır. Bu harcamalardan bazıları cari harcamalar, bazıları yatırım harcamaları, bazıları ise transfer harcamaları olarak isimlendirilmektedir. Etkileri itibariyle bakıldığında milli hasılda doğrudan etki yaratan harcamalar sırasıyla yatırım harcamaları ve cari harcamalar olarak görülmekte, transfer harcamalarının ise milli hasılaya doğrudan etkisinin olmadığı bilinmektedir. Ancak, bu harcamaların etkilerini yalnızca iktisadi açıdan düşünmek, çok yönlü bir süreç olan sosyo-ekonomik gelişim olgusu açısından yetersiz kalacaktır. Bu sebeple, ekonomik etkilerinin yanı sıra sosyal, kültürel, çevresel vb. etkilerini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Yerel yönetimler, kamu harcamalarının miktar ve bileşimlerini yöneterek ilin sosyo-ekonomik gelişmişliğine katkıda bulunan kamu kesimi üretici birimlerinden birisidir. Bu idareler, gerçekleştirdikleri harcamalarının bir sonucu olarak ilin altyapısını güçlendirmekte, böylece hem doğrudan özel sektörün üretkenliğini artırmak şeklinde hem de dolaylı olarak sosyo-ekonomik gelişme üzerinde önemli katkılar sağlamaktadır. Bu idareler, organize sanayi bölgeleri kurulmasına öncülük ederek işletmeyi ilgilendiren altyapı yatırımlarını, ilde yaşayan halkın yaşam kalitesini yükseltecek adımlar atarak kentsel altyapı yatırımlarını, mesleki eğitim kursları ile ildeki beşeri sermaye stokunun artırılmasıyla endüstriyel kullanıma yönelik yöresel altyapı yatırımlarını ve halk otobüsü, metro, yaygın eğitim, genel sağlık gibi hizmetlerle de genel kullanıma ait yerel altyapı yatırımlarını gerçekleştirmektedirler. Açıkça görüldüğü gibi yerel yönetimler, çok çeşitli alanlarda yaptıkları altyapı yatırımları ile beşeri sermayenin geliştirilmesinde, illerin yaşanabilirliğinin artırılmasında, üretim ve ticaretin geliştirilmesinde ve dolayısıyla sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanmasında oldukça önemli bir noktada bulunmaktadır. Bu bilgiler ışığında, illerin sosyo-ekonomik gelişmişliğini ölçme sürecinde yerel yönetimlerin etkili olabileceği alanlar temelde ildeki beşeri sermaye stoku, ilin üretim ve ticaret becerisi ve ilin yaşanabilirliği şeklinde ana başlıklar halinde sıralanabilmektedir. Bu durumda, bahsedilen alanlarda Türkiye’deki 81 ilin durumunu irdelemek gerekmektedir.

Sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanmasında belirtilen alanlardan ilki beşeri sermaye endeksidir. Türkiye’deki 81 ilin 2013-2017 dönemi içerisinde beşeri sermaye endekslerine bakıldığında ilk altı ve son altı ilin aynı illerden oluştuğu dikkat çekmektedir. Buna göre; Ankara, İstanbul, Tunceli, Kırşehir, İzmir ve Isparta ilk altıda yer alan iller olurken; Ağrı, Şanlıurfa, Batman, Şırnak, Van ve Mardin ise son altıda yer alan iller olmuştur. Bununla birlikte 2017 döneminde bir önceki döneme göre en büyük sıçrayışı yapan iller Rize, Elazığ ve Bayburt olurken; en çok düşüş yaşayan iller ise Konya, Kütahya ve Kırıkkale olmuştur. Ayrıca, dönemler itibariyle sıralamalara bakıldığında bazı illerin artış, bazılarının ise düşüş eğilimi gösterdiği, bununla birlikte bazı illerin ise yerinin değişmediği görülmüştür. Buna göre; Ordu, Tekirdağ ve Kırşehir beşeri sermaye endeksinde artış eğilimi içinde olan iller olurken; Kilis, Muş, Şırnak ve Şanlıurfa düşüş eğiliminde olan illerdir. Bununla birlikte, sıralaması değişmeyen iller de bulunmaktadır. Buna göre; Ankara ve İstanbul’un son beş dönemde sıralaması değişmezken; Muğla, Antalya ve Nevşehir illerinin ise son üç dönemki

sıralamaları aynı kalmıştır. Tüm bunlara ek olarak iller arasındaki beşeri sermaye endeksi yükseklik farkı dikkat çekici noktadadır. 2013 döneminde ilk sıradaki il ile son sıradaki il arasındaki fark 51,64 puan iken; 2017 döneminde ise 38,33 puandır. Yükseklik farkının yıllar itibariyle düşüş eğiliminde olması illerin beşeri sermayelerinin birbirine yakınsadığının bir göstergesidir. Bu durum, iller arası gelişmişlik farklılıklarının ortadan kaldırılması adına olumlu bir gelişme olarak yorumlanmaktadır (Ek Tablo 1 – Ek Tablo 5).

İkinci olarak üretim ve ticaret endeksi yer almaktadır. Türkiye’deki 81 ilin 2013-2017 dönemi içerisinde üretim ve ticaret endekslerine bakıldığında ilk altı sıradaki illerin İstanbul, Ankara, Kocaeli, İzmir, Bursa ve Tekirdağ olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 2017 döneminde bir önceki döneme göre en büyük yükselişi yapan iller Tunceli, Bingöl ve Erzincan olurken; en çok düşüş yaşayan iller ise Bartın, Bayburt ve Batman olmuştur. Ayrıca, dönemler itibariyle sıralamalara bakıldığında bazı illerin artış, bazılarının ise düşüş eğilimi gösterdiği, bununla birlikte bazı illerin ise yerinin değişmediği görülmüştür. Buna göre; Tekirdağ, Sakarya, Yalova, Bolu, Uşak, Isparta, Erzurum, Kars, Sinop ve Artvin üretim ve ticaret endeksinde artış eğilimi içinde olan iller olurken; Şanlıurfa, Eskişehir, Gaziantep, Konya, Kayseri, Muğla ve Mardin düşüş eğiliminde olan illerdir. Bununla birlikte, sıralaması değişmeyen iller de bulunmaktadır. Buna göre; İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa, Konya’nın son beş dönemde sıralaması değişmemiştir. Tüm bunlara ek olarak iller arasındaki üretim ve ticaret endeksi yükseklik farkı oldukça ciddi durumdadır. 2013 döneminde ilk sıradaki il ile son sıradaki il arasındaki fark 66,90 puan iken; 2017 döneminde 63,55 puandır. Yükseklik farkının son derece ciddi bir boyutta olduğu, Türkiye’deki üretim ve ticaret faaliyetlerinin belirli illerde kümelenmiş olduğu ve diğer illere yayılamadığı açıkça görülmektedir. Bu durum, iller arasındaki gelişmişlik farkının ciddi bir şekilde artmasına neden olmaktadır (Ek Tablo 11 – Ek Tablo 15).

Üçüncü olarak yaşanabilirlik endeksi yer almaktadır. Türkiye’deki 81 ilin 2013-2017 dönemi içerisinde yaşanabilirlik endekslerine bakıldığında ilk iki ilin İstanbul ve Ankara olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 2017 döneminde bir önceki döneme göre en büyük yükselişi yapan iller Ardahan, Kırklareli ve Yozgat olurken; en çok düşüş yaşayan iller ise Mersin, Sivas ve Afyonkarahisar olmuştur. Ayrıca, dönemler itibariyle sıralamalara bakıldığında bazı illerin artış, bazılarının ise düşüş eğilimi gösterdiği, bununla birlikte bazı

illerin ise yerinin değişmediği görülmüştür. Buna göre; İstanbul, Bolu, Gaziantep, Ardahan, Adıyaman ve Kahramanmaraş yaşanabilirlik endeksinde artış eğilimi içinde olan iller olurken; Bilecik, Yalova, Erzincan, Nevşehir ve Iğdır düşüş eğiliminde olan illerdir. Bununla birlikte, sıralaması değişmeyen iller de bulunmaktadır. Buna göre; İstanbul, Ankara, Bingöl, Batman ve Muş'un son üç dönemde sıralaması değişmemiştir. Tüm bunlara ek olarak iller arasındaki yaşanabilirlik endeksi yükseklik farkı da oldukça ciddi durumdadır. 2013 döneminde ilk sıradaki il ile son sıradaki il arasındaki fark 55,19 puan iken; 2017 döneminde 51,57 puandır. Yükseklik farkının son derece ciddi bir boyutta olduğu, Türkiye'deki illerin yaşanabilirlik açısından homojen dağılım göstermediği açıkça görülmektedir. Bu durum da iller arasındaki gelişmişlik farkının ciddi bir şekilde artmasına neden olmaktadır (Ek Tablo 16 – Ek Tablo 20).

Dördüncü ve son olarak sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi irdelenecektir. Türkiye'deki 81 ilin 2017 dönemi içerisinde sosyo-ekonomik gelişmişlik endekslerine bakıldığında ilk on sırada yer alan illerin; İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa, Eskişehir, Antalya, Konya, Yalova ve Sakarya olduğu görülmektedir. 2017 yılı itibariyle Türkiye nüfusunun yaklaşık %44,82'sini (TÜİK, 2020b) oluşturan bu illerin, Türkiye'nin gelişmesinde lokomotif rolü oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksinde 2017 döneminde bir önceki döneme göre performansını en çok artıran iller Erzincan, Tunceli, Karabük, Kastamonu, Ardahan, Düzce ve Erzurum olurken; en çok düşüş yaşayan iller ise Sivas, Bayburt ve Nevşehir olmuştur. Ayrıca, dönemler itibariyle sıralamalara bakıldığında bazı illerin artış, bazılarının ise düşüş eğilimi gösterdiği, bununla birlikte bazı illerin ise yerinin değişmediği görülmüştür. Buna göre; Yalova, Düzce ve Uşak sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksinde artış eğilimi içinde olan iller olurken; Kayseri, Artvin ve Kahramanmaraş düşüş eğiliminde olan illerdir. Bununla birlikte, sıralaması değişmeyen iller de bulunmaktadır. Buna göre; İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa, Eskişehir, Antalya, Konya ve Ağrı'nın son beş dönemde sıralaması değişmemiştir. Ancak bu illerden Ağrı hariç diğerleri ilk 8 sırada bulunurken, Ağrı ise son sırada bulunmaktadır. Tüm bunlara ek olarak iller arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi yükseklik farkı da oldukça ciddi durumdadır. 2013 döneminde ilk sıradaki il ile son sıradaki il arasındaki fark 66,71 puan iken; 2017 döneminde 63,78 puandır (Ek Tablo 21 – Ek Tablo 25). Yukarıdaki açıklamalardan da açıkça anlaşılmaktadır ki Türkiye'de iller arası sosyo-

ekonomik gelişmişlik farkı hafif bir azalış seyri göstermekle birlikte ciddiyetini korumaktadır. Bu olumsuz durumun yaratabileceği sorunlar yukarıda tartışılmıştır. Bu sebeple, iller arası gelişmişlik farklılıklarının giderilebilmesi adına karar vericilerin kamu maliyesi araçlarını daha etkin ve verimli bir biçimde kullanması gerektiği düşünülmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de yer alan 81 ildeki yerel yönetim harcama bileşimleri ile sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi arasında istatistiki açıdan bir ilişkinin bulunup bulunmadığı, bulunuyorsa hangi harcama türünün hangi alanların gelişiminde daha etkin olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu ilişkinin daha detaylı incelenebilmesi adına, sosyo-ekonomik gelişmişliğin alt endeksleri olan beşeri sermaye, üretim ve ticaret, yaşanabilirlik endeksleri ile sosyo-ekonomik gelişimin iktisadi yönünü oluşturan ilde kişi başına düşen GSYH değişkenleri de kullanılarak ilave ekonometrik modeller kurulmuştur.

Kurulan ilk modelde illerin beşeri sermaye endeksi ile yerel yönetimlerin cari, yatırım ve transfer harcamaları bileşimleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, illerin beşeri sermaye endeksi ile yatırım harcamaları arasında istatistiki olarak anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilirken, cari harcamalar ve transfer harcamalarıyla ise istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Buna göre, yatırım harcamalarını beşeri sermayenin gelişmesi açısından etkin kullanabilen illerin beşeri sermaye endeksinde artış kaydetmesi, etkin kullanmayanların ise düşüş yaşaması beklenilmektedir. Beşeri sermaye endeksinin Türkiye ortalaması 2013 yılında 32,85 puan, 2014 yılında 27,96 puan, 2015 yılında 28,34 puan, 2016 yılında 30,11 puan ve 2017 yılında ise 31,81 puan olarak hesaplanmıştır. Böylece 2013 yılında 40 ilin, 2014 yılında 40 ilin, 2015 yılında 41 ilin, 2016 yılında 41 ilin ve 2017 yılında da 41 ilin Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir (Ek Tablo 1- Ek Tablo 5). Gelişmişlik farklılıklarının nedenleri arasında sayılan doğal faktörlerin göz ardı edildiği varsayımı altında, Türkiye ortalaması altında kalan illerin yatırım harcamalarını beşeri sermaye endeksi açısından etkin kullanamadıkları söylenebilmektedir. Ayrıca, son dönemde en büyük sıçrayışı yapan Rize, Elazığ ve Bayburt illerinin yatırım harcamalarını beşeri sermaye endeksi açısından diğer illere göre nispeten daha etkin kullandığı ifade edilebilir. Bu illerden Bayburt’un Türkiye ortalamasının altında kalmasına rağmen yakaladığı yükseliş ivmesi dolayısıyla son dönemde yatırım harcamalarının etkinliğinin artırıldığı yorumu yapılabilmektedir.

İkinci modelde illerin üretim ve ticaret endeksi ile yerel yönetimlerin cari, yatırım ve transfer harcamaları bileşimleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, illerin üretim ve ticaret endeksi ile cari harcamaları arasında istatistiki olarak anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilirken, yatırım harcamaları ve transfer harcamalarıyla ise istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Buna göre, cari harcamaları üretim ve ticaretin gelişmesi açısından etkin kullanabilen illerin üretim ve ticaret endeksinde artış kaydetmesi, etkin kullanmayanların ise düşüş yaşaması beklenilmektedir. Üretim ve ticaret endeksinin Türkiye ortalaması 2013 yılında 14,55 puan, 2014 yılında 15,51 puan, 2015 yılında 15,11 puan, 2016 yılında 15,28 puan ve 2017 yılında ise 16,18 puan olarak hesaplanmıştır. Böylece 2013 yılında 52 ilin, 2014 yılında 51 ilin, 2015 yılında 53 ilin, 2016 yılında 52 ilin ve 2017 yılında da 47 ilin Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir (Ek Tablo 11- Ek Tablo 15). Gelişmişlik farklılıklarının nedenleri arasında sayılan doğal faktörlerin göz ardı edildiği varsayımı altında, Türkiye ortalaması altında kalan illerin cari harcamaları üretim ve ticaret endeksi açısından etkin kullanamadıkları söylenebilmektedir. Ayrıca, son dönemde en büyük sıçrayışı yapan Tunceli, Bingöl ve Erzincan illerinin cari harcamaları üretim ve ticaret endeksi açısından diğer illere göre nispeten daha etkin kullandığı ifade edilebilir. Ayrıca, bu üç ilin de Türkiye ortalamasının altında kalmasına rağmen yakaladığı yükseliş ivmesi dolayısıyla son dönemde cari harcamaların etkinliğinin artırıldığı yorumu yapılabilmektedir.

Üçüncü modelde illerin yaşanabilirlik endeksi ile yerel yönetimlerin cari, yatırım ve transfer harcamaları bileşimleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, illerin yaşanabilirlik endeksi ile cari harcamaları arasında istatistiki olarak anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilirken, yatırım harcamaları ve transfer harcamalarıyla ise istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Buna göre, cari harcamaları ilin yaşanabilirliğinin gelişmesi açısından etkin kullanabilen illerin yaşanabilirlik endeksinde artış kaydetmesi, etkin kullanmayanların ise düşüş yaşaması beklenilmektedir. Yaşanabilirlik endeksinin Türkiye ortalaması 2013 yılında 13,13 puan, 2014 yılında 13,81 puan, 2015 yılında 13,15 puan, 2016 yılında 13,33 puan ve 2017 yılında ise 15,66 puan olarak hesaplanmıştır. Böylece 2013 yılında 42 ilin, 2014 yılında 47 ilin, 2015 yılında 46 ilin, 2016 yılında 48 ilin ve 2017 yılında da 44 ilin Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir (Ek Tablo 16- Ek Tablo 20). Gelişmişlik farklılıklarının nedenleri arasında sayılan doğal faktörlerin göz ardı

edildiği varsayımı altında, Türkiye ortalaması altında kalan illerin cari harcamaları yaşanabilirlik endeksi açısından etkin kullanamadıkları söylenebilmektedir. Ayrıca, son dönemde en büyük sıçrayışı yapan Ardahan, Kırklareli ve Yozgat illerinin cari harcamaları yaşanabilirlik endeksi açısından diğer illere göre nispeten daha etkin kullandığı ifade edilebilir. Bu illerden Yozgat'ın Türkiye ortalamasının altında kalmasına rağmen yakaladığı yükseliş ivmesi dolayısıyla son dönemde cari harcamaların etkinliğinin artırıldığı yorumu yapılabilmektedir.

Dördüncü modelde illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi ile yerel yönetimlerin cari, yatırım ve transfer harcamaları bileşimleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi ile yatırım harcamaları arasında istatistiki olarak anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilirken, cari harcamaları ve transfer harcamalarıyla ise istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Buna göre, yatırım harcamalarını sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından etkin kullanabilen illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksinde artış kaydetmesi, etkin kullanmayanların ise düşüş yaşaması beklenilmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksinin Türkiye ortalaması 2013 yılında 14,86 puan, 2014 yılında 14,26 puan, 2015 yılında 14,08 puan, 2016 yılında 14,45 puan ve 2017 yılında ise 15,56 puan olarak hesaplanmıştır. Böylece 2013 yılında 50 ilin, 2014 yılında 47 ilin, 2015 yılında 49 ilin, 2016 yılında 53 ilin ve 2017 yılında da 49 ilin Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir (Ek Tablo 21- Ek Tablo 25). Gelişmişlik farklılıklarının nedenleri arasında sayılan doğal faktörlerin göz ardı edildiği varsayımı altında, Türkiye ortalaması altında kalan illerin yatırım harcamalarını sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi açısından etkin kullanamadıkları söylenebilmektedir. Ayrıca, son dönemde en büyük sıçrayışı yapan Erzincan, Tunceli, Karabük, Kastamonu, Ardahan, Düzce ve Erzurum illerinin yatırım harcamalarını sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi açısından diğer illere göre nispeten daha etkin kullandığı ifade edilebilir. Bu illerden Erzincan, Tunceli, Kastamonu, Ardahan, Düzce ve Erzurum'un Türkiye ortalamasının altında kalmasına rağmen yakaladığı yükseliş ivmesi dolayısıyla son dönemde yatırım harcamalarının etkinliğinin artırıldığı yorumu yapılabilmektedir.

Beşinci ve son modelde illerde kişi başına düşen GSYH ile yerel yönetimlerin cari, yatırım ve transfer harcamaları bileşimleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Ancak elde edilen

bulgulara göre, illerde kişi başına düşen GSYH ile cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamalarıyla istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Sosyo-ekonomik gelişimin ekonomik tarafını oluşturan, illerde kişi başına düşen GSYH göstergesi ile yerel yönetim harcamaları arasında ilişki bulunamaması, yerel yönetimlerin sosyo-ekonomik gelişim sürecinde daha çok yapısal ve insani alanlara odaklanıldığı ve bu alanlarda gelişimin sağlanmaya çalışıldığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Özetle, incelenen alanlardaki hem yükseklik farklarına hem de dönemler itibariyle ortalamanın altında kalan il sayılarına bakıldığında iller arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının zaman içinde ciddi bir azalış eğilimi göstermediği anlaşılmaktadır. Yerel yönetimlerin, önemli bir aktör olarak rol aldıkları bu süreçte istatistiki olarak anlamlı pozitif etkisi olan kamu harcaması bileşimlerini daha etkin kullanmak zorunda olduğu düşünülmektedir.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının ciddi bir azalış göstermemesi, endeks puanları ortalamanın altında kalan ve kamu harcamalarını etkin kullanamayan yerel yönetimler tarafından sunulan bazı hizmetlerin (özellikle eğitim, sağlık, çevre koruma, iskân hizmetleri gibi) miktar ve kalitesinin artmamasına bağlanabilmektedir. Ek Tablo 26-29’da da görüldüğü üzere yerel yönetim kamu harcamaları miktarı genellikle artış eğilimindedir. Dolayısıyla, endeks puanları ortalamanın altında kalan ve kamu harcamalarını etkin kullanamayan yerel yönetimler tarafından sunulan özellikle eğitim, sağlık, çevre koruma, iskân hizmetleri gibi hizmetlerin miktar ve kalitesinin artmamasına rağmen yerel yönetim kamu harcamaları artış gösterdiğinden dolayı bu artışın büyük bir kısmını, gerçekte değil, görünüşte artış olarak yorumlamak da yerinde olacaktır.

6.2. ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında, iller arasındaki sosyo-ekonomik olumsuzlukların azaltılarak yerel yönetimlerin gelişiminin sağlanması adına bazı önerilerde bulunulacaktır. Bunları sıralamak gerekirse ilki beşeri sermayenin geliştirilebilmesi ile ilgilidir. Burada

yerel yönetimlerin, beşeri sermayenin artırılabilmesi adına mesleki ve teknik eğitim kurslarına önem vermeleri, bu alanda var olan yatırımlarını güçlendirerek ve ek yeni yatırımlar yaparak sunulan hizmetlerin hem niteliğini hem de niceliğini artırmaları gerekmektedir.

İkinci öneri altyapı oluşturmaya yönelik harcamalarla ilgilidir. Bu alanda gerçekleştirilecek iyileştirmeler sayesinde özel sektör yatırımları kente çekilerek üretim ve ticaret canlandırılabilir niteliktedir. Ayrıca artan üretimle birlikte istihdam olanakları da artırılabilir. Kendi il sınırları içerisindeki işsizlik sorunuyla da mücadele edilebilecektir. Kentin altyapısının güçlendirilmesi aynı zamanda kentin yaşanabilirliğini de olumlu yönde etkileyecektir. Bu sebeplerle yerel yönetimler, altyapı oluşturmaya yönelik harcamalara önem vererek, bu alanda sunulan hizmetlerin gerek niteliğini gerekse niceliğini artırmaları gerekmektedir. Ancak, bununla birlikte merkezi yönetimin de önemli bir görevi bulunduğu da unutulmamalıdır. Çünkü, bölgesel nitelikli altyapı yatırımlarının (otoyollar, demiryolları, köprüler ve havayolları gibi) yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilmesi oldukça zordur. Bu sebeple, yerel yönetimlerin başaramayacağı alanlarda doğrudan merkezi yönetimin yatırımlar yapması da gerekmektedir (Aydın, 2015: 164).

Üçüncü öneri, yerel düzeydeki yöneticilerin bilinç ve bilgi düzeyinin artırılmasına yönelik çabanın geliştirilmesi olacaktır. Çünkü yerel yönetimlerin yöneticilerinin sosyo-ekonomik gelişmişliğin önemi ve faydaları ile iller arası gelişmişlik farklılıklarının yol açabileceği sorunlar konusunda yeterince öngörülerinin olmadığı düşünülmektedir. Bu yüzden farkındalığın sağlanabilmesi adına Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü tarafından uzman bir eğitici grup oluşturularak illere bu konuda özel eğitimler düzenlenmesi gerekmektedir.

Dördüncü öneri, bütçe oluşturulması sürecinde, beşeri sermayenin geliştirilebilmesi için sunulacak eğitim hizmetleri konusunda bir kriter getirilmesi ile ilgilidir. Burada, geri kalmış illerde, toplam harcamalar içerisinde eğitim hizmetlerine, belirlenecek bir alt limit oranında pay ayırma zorunluluğu getirilmesi önerilmektedir. 2006-2019 dönemi içerisinde yerel yönetimlerin eğitim harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı yaklaşık %3,7

olarak gerçekleşmiştir (Muhasebat Genel M¼d¼rl¼ğ¼, 2020b). Bu oran dikkate alınarak, eēitim hizmetlerinin miktar ve kalitesinin artırılması amacıyla, toplam harcamalar içerisinde eēitim hizmetlerine belirli oranda pay ayırma zorunluluēu getirilmesi önerilebilir.

Beşinci öneri, genel b¼te vergi gelirlerinden belediyelere aktarılan paylarla ilgilidir. 5779 sayılı Kanunun 5. maddesinin 1. fıkrasına g¼re, genel b¼te vergi gelirlerinden belediyelere ayrılan payların %80'i n¼fusa g¼re, %20'si ise gelişmişlik endeksine g¼re hesaplanmaktadır. İller arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması amacıyla uygulanmaya başlanılan bu pozitif ayrımcılık olumlu g¼r¼lmekle birlikte yetersizdir. Farklılıkların giderilmesinin hızlandırılabilmesi adına %20'lik oranın artırılması önerilebilir.

Altıncı ve son öneri de geri kalmış illere ek pay ayrılmasıyla ilgilidir. Yine 5779 sayılı Kanunun 6. maddesinin 1. fıkrasına g¼re, genel b¼te vergi gelirlerinin %1'i denkleştirme ¼deneēi olarak k¼¼k belediyelere daēıtılmaktadır. İlgili maddede, ¼deneēin %60'ının n¼fusu 5.000'e kadar olan belediyelere, %40'ının ise n¼fusu 5.001 ile 9.999 arasındaki belediyelere eşit bir şekilde daēıtılması ¼ng¼r¼lmektedir. G¼r¼ld¼ē¼ ¼zere, buradaki kriter yalnızca n¼fus olup, sosyo-ekonomik gelişmişlik dikkate alınmamaktadır. Bu sebeple, denkleştirme ¼deneēine ilaveten, sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesini dikkate alan bir ¼deneēin belirli harcamalara kanalize edilmesi şartıyla tahsis edilmesinin sosyo-ekonomik gelişim adına olumlu etki yaratacaēı d¼ş¼n¼lmektedir. Buna g¼re, sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksinde ortalamanın altında kalan yerlerdeki yerel y¼netimlere, yalnızca altyapı yatırımlarında kullanılmak şartıyla, genel b¼te vergi gelirlerinden aktarılan paylara ek olarak, ilgili belediyelerin hak edişlerinin belli bir oranı kadar gelişme ¼deneēi verilmesi önerilmektedir. Bu durum, b¼tenin genellik ilkesine de aykırı d¼şmemektedir. ¼nk¼ yerel y¼netimler, gelir ve giderlerini gayri safi y¼ntemle işlemlenmektedirler. ¼zellikle merkezi idareden aktarılan bazı yardımlar, b¼telerinde belirli giderlere tahsis edildiēi ¼l¼de genellik ilkesine de istisnadırlar (Altuē, 2019: 19).

KAYNAKÇA

- Akdemir, T. (2010). Yönetimlerarası Görev ve Harcama Tahsisi: Teori ve Türkiye Uygulaması. (Der. Figen Altuğ, Özhan Çetinkaya, Selçuk İpek), *Mahalli İdareler Maliyesi Üzerine Yazılar*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Akdoğan, A. (2020). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (2004). Vergi Rekabeti. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, 1-18.
- Aktan, C. C. ve Dileyici, D. (2005). “Genel Olarak Altyapı Hizmetleri”. C. C. Aktan, D. Dileyici ve İ. Y. Vural (ed.). içinde *Altyapı Ekonomisi: Altyapı Hizmetlerinde Serbestleşme ve Özelleştirme*. (s. 11-25). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Alan, H. ve Yeloğlu, O. (2013). Markalaşma ve Yenilikçilik. Siirt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisadi Yenilik Dergisi, 1(1), 13-26.
- Alan, H. (2019). Örtük Bilgi Paylaşımı, İnovasyon ve Sosyal Sermaye Arasındaki İlişkiler: Turizm Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme. (Der. Zekeriya Nas), *Yönetim & İnovasyon (Sosyo-Ekonomik & Sosyo-Kültürel Gelişmeler)*, Ankara: Iksad Publications.
- Albayrak, A. S. ve Savaş, F. (2015). Türkiye’de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişliğinin Belirleyicileri ve 2012 Yılı Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(3), 1-40.
- Albayrak, A. S., Karamustafa, O., Savaş, F. ve Baki, G. R. (2015). Türkiye’de Coğrafi Bölgelere Göre İllerin 2012 Yılı Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 1-22.
- Albayrak, N. ve Abdioğlu, Z. (2020). Beşeri Sermaye Tahmini: Gizli Değişken Yaklaşımı. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18(36), 225-254.
- Alkin, K., Bulu, M. ve Kaya, H. (2007). İller Arası Rekabet Endeksi: Türkiye’deki İllerin Rekabetçilik Seviyelerinin Göreceli Olarak Ölçülebilmesi için Bir Yaklaşım. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 221-235.

- Alkin, K. ve Bulu, M. (2014). Adana Ekonomisi'nin Rekabetçiliğinin 'Elmas' Analizi. Çukurova Genç İşadamları Derneği, <http://cugiad.org.tr/analiz/index.html>, (Erişim Tarihi: 20.04.2020).
- Altınöz, B. ve Aslan, A. (2019). Eğitim ve Sağlık Faktörleri Bağlamında Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeye Katkısı: N-11 Ülkeleri İçin Bir Uygulama. Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi, Gaziantep, 7-9 Kasım 2019, 183-194.
- Altuğ, F. ve Çetinkaya, Ö. (2010). Mahalli İdarelerde Harcama Yönetimi ve Kullanılan Tekniklerin Değerlendirilmesi (Katılımcı Bütçe, Stratejik Planlama, Performans Bütçe Uygulamaları). (Der. Figen Altuğ, Özhan Çetinkaya, Selçuk İpek), *Mahalli İdareler Maliyesi Üzerine Yazılar*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Altuğ, F. (2019). *Kamu Bütçesi*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Altuntaş, Ö. (2012). *Tam Korumalı Mevduat Sigorta Sisteminde Ahlaki Rizikonun Ekonomik Krizlerle İlişkisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Anbarlı Bozatay, Ş. ve Kızılkaya, K. (2016). Merkezden Yönetim-Yerinden Yönetim Tartışmalarının Odağında Bir Düzenleme: 6360 Sayılı Yasa Hakkındaki Değerlendirmeler. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 609-637.
- Ansah, J. P. (2010). Negotiating Fiscal Sustainability Against Socio-Economic Development: A Model-Based Policy Analysis. 28th International Conference of the System Dynamics Society, Seul, Kore, 25-29 Temmuz 2010, Cilt: 1, 178-265.
- Arı, E. ve Hüyüktepe, B. (2019). Sosyo-Ekonomik Göstergeler İçin Çok Değişkenli Veri Analizi: Türkiye İçin Ampirik Bir Uygulama. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 7-20.
- Arsan, Ü. (1982). Transfer Giderleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 37(1), 115-128.
- Arslan, G. E. (2013). Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 45-52.
- Atay, E. E. (2019). "İdari Etkinliklerin Hukuki Çerçevesi". Ş. Yıldız Akgül (ed.). *İdare Hukuku*. (s. 3-34). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, M. (2013). *Türkiye'de Vergileme ve İşsizlik*. İstanbul: IJOPEC Yayınları.

- Aydın, M. (2013). The Role of the State in Local Development: The Case of Turkey. (Der. Hilal Yıldız, Farhang Morady, İsmail Şiriner). *Globalisation Dimensions & Impacts Global Studies Series Vol. 2*, London: IJOPEC Publication.
- Aytaç, D. ve Güran, M. C. (2010). Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyümeyi Etkiler Mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz. *Sosyoekonomi*, 13, 129-152.
- Babiarz, P., Grabiński, T., Migala-Warchol, A. ve Szczygieł, E. (2018). The Application of Customized Human Development Index to the Analysis of Socioeconomic Development of the European Union Member States. *Economics and Sociology*, 11(4), 332-342.
- Baday Yıldız, E., Sivri, U. ve Berber, M. (2012). Türkiye’de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2010). *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39, 147-167.
- Badland, H., Whitzman, C., Lowe, M., Davern, M., Aye, L., Butterworth, I., Hes, D. ve Giles-Corti, B. (2014). Urban Liveability: Emerging Lessons from Australia for Exploring the Potential for Indicators to Measure the Social Determinants of Health. *Social Science & Medicine*, 111, 64-73.
- Ballard, C. L. ve Menchik, P. L. (2004). Tax Exporting Through Federal Deductibility of State and Local Taxes. *Proceedings. Annual Conference on Taxation and Minutes of the Annual Meeting of the National Tax Association*, 97, 26-38.
- Banzhaf, H. S. (2014). The Market For Local Public Goods. *Case Western Reserve Law Review*, 64(4), 1441-1480.
- Basan, N. M. ve Bilir, N. (2016). Koruyucu Sağlık Hizmetlerinde Önleme Çelişkisi ve Nedenleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15(1), 44-50.
- Başol, E. (2015). Gelişmekte Olan Ülkelerde Strateji: Sağlık Sisteminde Sevk Zincirleri. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 128-140.
- Batırel, Ö. F. (2007). *Kamu Maliyesi ve Yönetimi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları.
- Bayraktutan, Y. ve Demirtaş, I. (2011). Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 1-28.

- Beceren, E. (2004). Bölgesel Rekabet Gücü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 279-302.
- Bilici, N. ve Bilici, A. (2013). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Buchanan, J. M. (1965). An Economic Theory of Clubs. *Economica*, 32(125), 1-14.
- Bukowitz, W. R., Williams, R. L. ve Mactas, E. S. (2004). Human Capital Measurement, *Research Technology Management*, 47(3), 43-49.
- Canzanelli, G. (2001). Overview and learned lessons on Local Economic Development, Human Development, and Decent Work. *Universitas Working Papers*, http://www.yorku.ca/ishd/LED/CD.SP/Links%20BQ/37_led1.pdf, (Erişim Tarihi: 27.03.2020).
- Chelli, F. M., Ciommi, M. ve Gigliarano, C. (2013). The Index of Sustainable Economic Welfare: A Comparison of Two Italian Regions. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 81, 443-448.
- Clark, G., Huxley, J. ve Mountford, D. (2010). *Organising Local Economic Development: The Role of Development Agencies and Companies*, OECD, DOI: <https://dx.doi.org/10.1787/9789264083530-en>, (Erişim Tarihi: 27.03.2020).
- Cuffaro, M., Cracolici, M. F. ve Nijkamp, P. (2006). Economic Convergence vs. Socio-Economic Convergence in Space. *Serie Research Memoranda 0020*, VU University Amsterdam, Faculty of Economics, Business Administration and Econometrics.
- Çağdaş, T. (2019). Federal ve Üniter Devletlerin Yerinden Yönetim Birimlerinin Benzerlik ve Farklılıkları Açısından İncelenmesi. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 161-179.
- Çaluk Acar, H. ve Savaşan, F. (2015). Büyükşehir Belediyelerinin Eğitim Hizmetlerinin Verimlilik Analizi (Kocaeli Büyükşehir Belediyesi KO-MEK Örneği). *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 23-44.
- Çavuş, M. F. ve Akgemci, T. (2008). İşletmelerde Personel Güçlendirmenin Örgütsel Yaratıcılık ve Yenilikçiliğe Etkisi: İmalat Sanayiinde Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 229-244.
- Çetinkaya, Ö. (2017). *Mahalli İdareler Maliyesi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Çetinkaya, Ö. ve Aslantaş, M. F. (2019). Merkezi Yönetim Cari Transfer Harcamalarının Mali Büyüklüğünün Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), 41-50.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2020). *2019 Yılı Mahalli İdareler Faaliyet Raporu*. <https://webdosya.csb.gov.tr/db/yerelyonetimler/icerikler//2019-yili-mahall--i-dareler-genel-faal-yet-raporu-18082020-20200818142825.pdf> (Erişim Tarihi: 01.02.2021).
- Dai, L. ve Wang, J. (2011). Evaluation of the Profitability of Power Listed Companies Based on Entropy Improved TOPSIS Method. *Procedia Engineering*, 15, 4728-4732.
- Daly, H. E. ve Cobb, J. B. (1989). *For the Common Good: Redirecting the Economy Towards Community, the Environment, and a Sustainable Future*. Boston, Massachusetts: Beacon Press.
- Demir, E., Cengiz, M. A. ve Şenel, E. (2016). Türk Dünyasının 1992-2014 Sürecindeki Sosyo-Ekonomik, Akademik Gelişmişlikleri ve Yayın Verimlilikleri Üzerine Bibliyometrik Analiz. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 439-458.
- Demircan, E. ve Ener, M. (2009). *Yeni Ekonomik Düzendeki Değişim-İstikrar ve Bütçe Politikaları*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Dinler, Z. (2012). *Bölgesel İktisat*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Dinler, Z. (2016). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Doğan, B. B. (2011). Kalkınma İktisadının XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikalarına Etkisi ve Son On Yıllık Konjontürün Disiplinin Geleceğine Olası Etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 41-83.
- Dokow, E. ve Luque, J. (2019). Provision of Local Public Goods in Mixed Income Communities. *Journal of Housing Economics*, 45, 1-16.
- Dollery, B. ve Worthington, A. (1996). The Empirical Analysis of Fiscal Illusion. *Journal of Economic Surveys*, 10(3), 261-297.
- DPT (1996). *İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.

- DPT (2003). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması* (2003), Yayın No: 2671, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.
- DPT (2004). *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması* (2004), Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.
- Duman, E. (2017). Türkiye’de Düzey 1 Kapsamındaki Bölgelerin Normalizasyon Yöntemiyle İnovasyon Endeks Hesaplaması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 97-112.
- Durmuş, M. (2008). *Kamu Ekonomisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Eberts, R. W. (1990). Public Infrastructure and Regional Economic Development. *Economic Review*, Federal Reserve Bank of Cleveland, 26(Q1), 15-27.
- EDAM (2009). Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi, Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Derneği Yayını, <https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2009/01/trkiye-icin-bir-rekabet-endeksi.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.04.2020).
- EDAM (2016). Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi, Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Derneği Yayını, https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2016/11/rekabet_web.pdf, (Erişim Tarihi: 20.04.2020).
- Edizdoğan, N. (2007). *Kamu Maliyesi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Eğilmez, M. (2015). *Kamu Maliyesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EIU. (2019). *The Global Liveability Index 2019*. The Economist Intelligence Unit, https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=liveability2019, (Erişim Tarihi: 25.05.2020).
- Erbaş, H. (2018). Gelişme Sorunsalı: Unut(tur)ulan Ancak Terk Etmeyen ve Kanayan Yara. (Der. Hayriye Erbaş), *Türkiye’de Gelişme/Kalkınma Yazınından Bir Seçki*, Ankara: Palme Yayınevi.
- Erginay, A. (2003). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Erilli, N. A., Tunç, T., Öner, Y. ve Yolcu, U. (2009). İllerin Sosyoekonomik Verilere Dayanarak Bulanık Kümeleme Analizi ile Sınıflandırılması. *Physical Sciences*, 4(1), 1-11.

- Erilli, N. A. (2014). TR72 Bölgesi İlçelerinin Sosyo-Ekonomik Verilere Göre Bulanık Kümeleme Analizi ile Sınıflandırılması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 33-45.
- Ersöz, F. ve Ersöz, T. (2019). *İstatistik-I*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Eser, K. ve Ekiz Gökmen, Ç. (2009). Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerinde Gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2), 41-56.
- Filiztekin, A. (2008). *Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Gigliarano, C., Balducci, F., Ciommi, M. ve Chelli, F. (2014). Going Regional: An Index of Sustainable Economic Welfare for Italy. *Computers, Environment and Urban Systems*, 45, 63-77.
- Gonzalez-Garcia, S., Manteiga, R., Moreira, M. T. ve Feijoo, G. (2018). Assessing the Sustainability of Spanish Cities Considering Environmental and Socio-Economic Indicators. *Journal of Cleaner Production*, 178, 599-610.
- Göçmen, L. ve Meydan Acımsı, N. (2017). Dünden Günümüze Türkiye’de Sağlığın Geliştirilmesi Serüveni. *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 27(3), 14-19.
- Gramzow, A. (2009). *Rural Development as Provision of Local Public Goods: Theory and Evidence from Poland*. Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe, No. 51, Halle: Leibniz Institute of Agricultural Development in Transition Economies.
- Gül, E. ve Çevik, B. (2014). 2010 ve 2012 Verileriyle Türkiye’de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü, https://ekonomi.isbank.com.tr/ContentManagement/Documents/ar_03_2012.pdf, (Erişim Tarihi: 20.03.2020).
- Gül, E. ve Çevik, B. (2015). 2013 Verileriyle Türkiye’de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü, https://ekonomi.isbank.com.tr/ContentManagement/Documents/ar_07_2015.pdf, (Erişim Tarihi: 20.03.2020).
- Gündüz, A. Y. (2006). *Bölgesel Kalkınma Politikası*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Günsoy, G. (2005). İnsani Gelişme Kavramı ve Sağlıklı Yaşam Hakkı. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 35-52.
- Gürsoy, B. (1980). *Kamusal Maliye*. Ankara: S. Yayınları.
- Haan, F. J. D, Ferguson, B. C., Adamowicz, R. C., Johnstone, P., Brown, R. R. ve Wong, T. H. F. (2014). The Needs of Society: A New Understanding of Transitions, Sustainability and Liveability. *Technological Forecasting & Social Change*, 85, 121-132.
- Hausman, J. A. (1978). Specification Tests in Econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251-1271.
- Ibok, O. W., Osbahr, H. ve Srinivasan, C. (2019). Uncertainty and Sensitivity Analysis: Robustness Check for Vulnerability to Food Insecurity Index. 93rd Annual Conference - Agricultural Economics Society, Warwick University, Coventry, UK, 15-17 April 2019, 1-32.
- İpek, S. (2017a). *Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Mali Yapısı*. Ankara: Paradigma Akademi.
- İpek, S. (2017b). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Paradigma Akademi.
- Jain, A., Nandakumara, K. ve Ross, A. (2005). Score Normalization in Multimodal Biometric Systems. *Pattern Recognition*, 38(12), 2270-2285.
- Jain, Y. K. ve Bhandare, S. K. (2011). Min Max Normalization Based Data Perturbation Method for Privacy Protection. *International Journal of Computer & Communication Technology*, 2(8), 45-50.
- Jayalakshmi, T. ve Santhakumaran, A. (2011). Statistical Normalization and Back Propagation for Classification. *International Journal of Computer Theory and Engineering*, 3(1), 89-93.
- Kaas, L.; Zing, S. (2007). Human Capital and Growth Cycles. *Economic Theory*, 31(1), 19-33.
- Kalendzhyan, S., Ermakova, S., Yurikova, I. ve Glazov, K. (2019). Analysis of Socio-Economic Development of Krasnoyarsk Krai. *Revista Espacios*, 40(7), 28, <https://www.revistaespacios.com/a19v40n07/19400728.html>, (Erişim Tarihi: 13.04.2020).

- Kalkınma Bakanlığı (2013). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)*, Ankara: Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Yayını.
- Kart, R. B. ve Keser, İ. K. (2019). Türkiye’deki İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi ve Yerel Seçim Oy Dağılımlarının Karşılaştırılması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(1), 25-52.
- Kaul, I., Grunberg, I. ve Stern, M. (1999). *Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century*. New York: for UNDP by Oxford University Press.
- Kaya, H. E. (2015). Türkiye’de Halk Eğitimi Merkezleri. *International Journal of Science Culture and Sport*, 3 (Özel Sayı 3), 268-277.
- Keleş, R. (2006). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kılıç, İ., Saraçlı, S. ve Kolukısaoglu, S. (2011). Sosyo-Ekonomik Göstergeler Bakımından İllerin Bölgesel Bazda Benzerliklerinin Çok Değişkenli Analizler ile İncelenmesi. *İstatistikçiler Dergisi: İstatistik ve Aktüerya*, 4(2), 57-58.
- Kızıl, C. (2016). Türkiye’de 2001-2014 Döneminde Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikası Çıktılarının Bölgesel Gelişmişlik Endeksi ile Analizi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 33-53.
- Kim, S., Kim, K. H., Min, B., Lim, J. ve Lee, K. (2020). Generation of Synthetic Density Log Data Using Deep Learning Algorithm at the Golden Field in Alberta, Canada. *Journal Of Geofluids*, Article ID: 5387183, <https://doi.org/10.1155/2020/5387183>, (Erişim Tarihi: 26.05.2020).
- Kirmanoğlu, H., Yılmaz, B. E. ve Susam, N. (2006). Maliye Teorisi’nin Çıkmazı: Küresel Kamusal Mallar (Kalkınma Yardımları İçinde Küresel Kamusal Malların Finansmanı). *Maliye Dergisi*, 150, 25-52.
- Kirmanoğlu, H. (2011). *Kamu Ekonomisi Analizi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Koray, M. (2012). *Sosyal Politika*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kulaksız, Y. (2008). Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farkları, İstihdam ve Kurum Hizmetlerinin Çeşitlendirilmesi. Uzmanlık Tezi. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.

- Kumar, C. S. (2006). Human Capital and Growth Empirics. *The Journal of Developing Areas*, 40(1), 153-179.
- Leby, J. L. ve Hashim, A. H. (2010). Liveability Dimensions and Attributes: Their Relative Importance in the Eyes of Neighbourhood Residents. *Journal of Construction in Developing Countries*, 15(1), 67-91.
- Levrat, N. (1995). Avrupa’da Yerel Kamu Hizmetlerinin Sağlanması Kamuda-Özel Sektör Ortaklığı Deneyimleri. (Çev. Mustafa Dönmez), *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 4(2), 31-45.
- Li, H., Cohen, A., Li, Z. ve Zhang, M. (2019). The Impacts of Socioeconomic Development on Rural Drinking Water Safety in China: A Provincial-Level Comparative Analysis. *Sustainability*, 11(1), 85.
- Liu, C. (2019). Local Public Goods Expenditure and Ethnic Conflict: Evidence from China. *Security Studies*, 28(4), 739-772.
- Lucas, R. E. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Maqsood, F. ve Ullah, S. (2014). Foreign Aid Volatility and Socio-Economic Dimensions of Human Development Index: A Case Study of Pakistan. *Pakistan Journal of Social Sciences*, 34(1), 59-67.
- Manuelli, R. E. ve Seshadri, A. (2014). Human Capital and the Wealth of Nations. *The American Economic Review*, 104(9), 2736-2762.
- McCrea, R. ve Walters, P. (2012). Impacts of Urban Consolidation on Urban Liveability: Comparing an Inner and Outer Suburb in Brisbane, Australia. *Housing, Theory and Society*, 29(2), 190-206.
- Mela, K., Tiainen, T. ve Heinisuo, M. (2012). Comparative Study of Multiple Criteria Decision Making Methods for Building Design. *Advanced Engineering Informatics*, 26(4), 716-726.
- Menegaki, A. N. ve Tugcu, C. T. (2018). Two versions of the Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW) in the Energy-Growth Nexus for Selected Asian Countries. *Sustainable Production and Consumption*, 14, 21-35.

- Mesecan, I. ve Bucak, I. O. (2017). Efficient Underground Object Detection for Ground Penetrating Radar Signals. *Defence Science Journal*, 67(1), 12-18.
- MEVKA (2011). TR 52 Bölgesi (Konya - Karaman) İlçeleri Sosyal Gelişmişlik Endeksi, Mevlana Kalkınma Ajansı, <https://www.mevka.org.tr/Yukleme/Uploads/DsyaKCFej71201760446PM.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.04.2020).
- Meyer, D. F., De Jongh, J. ve Meyer, N. (2016). The Formulation of a Composite Regional Development Index. *International Journal of Business and Management Studies*, 8(1), 100-116.
- Meyer, D. F. ve De Jongh, J. (2018). An Alternative Multi-Dimensional Regional Economic Development Index: A Provincial Application in South Africa. *International Journal of eBusiness and eGovernment Studies*, 10(1), 97-113.
- Moğol, T. (2014). “Mahalli İdarelerin Varlığı İçin Nedenler”. T. Çakır (ed). içinde *Mahalli İdareler Maliyesi*. (s. 2-19). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Muhasebat Genel Müdürlüğü (2020a). İller İtibariyle Mahalli Yönetim Bütçe İstatistikleri 2006-2018, <https://muhasabat.hmb.gov.tr/iller-itibariyle-mahalli-yonetim-butce-istatistikleri-2006-2018>, (Erişim Tarihi: 23.01.2020).
- Muhasebat Genel Müdürlüğü (2020b). Mahalli İdare Bütçe İstatistikleri, <https://muhasabat.hmb.gov.tr/mahalli-idareler-butce-istatistikleri>, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).
- Musgrave, R. A. ve P. B. Musgrave (1989). *Public Finance in Theory and Practice*. Singapore: McGraw-Hill Book Co.
- Mutluer, M. K., Öner, E. ve Kesik, A. (2010). *Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nadaroğlu, H. (2000). *Kamu Maliyesi Teorisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Nadaroğlu, H. (2001). *Mahalli İdareler*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Nel, E. ve Rogerson, C. M. (2005). Setting the Scene: Local Economic Development in Southern Africa. (Ed. Etienne Nel, Christian M. Rogerson), *Local Economic Development in the Developing World: The Experience of Southern Africa*, New Jersey: Transaction Publishers.
- Öncel, S. Y. (1998). *Mahalli İdareler Maliyesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

- Önder, İ. (1997). Kamu Kesimi Göstergeleri ve Yatırımlar. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 37, 51-68.
- Öner, E. ve Mutluer, K. (2011). Mahalli İdarelerin Gelir ve Giderlerinin Yapısal Durumu ve Bunların Düşündürdükleri. IV. Yerel Yönetimlerin Mali Forumu, Ankara, 26-27 Kasım 2011, 1-27.
- Özaslan, M. (2006). “Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal Boyutlarıyla Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları”. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi IV. Coğrafya Sempozyumu*, 25-26 Mayıs 2006, Ankara, 179-202.
- Özdemir, A. İ. ve Altıparmak, A. (2005). Sosyo-Ekonomik Göstergeler Açısından İllerin Gelişmişlik Düzeyinin Karşılaştırılmalı Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24, 97-110.
- Özkubat, G. ve Selim, S. (2019). Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişliği: Bir Mekânsal Ekonometrik Analiz. *The Journal of Operations Research, Statistics, Econometrics and Management Information Systems*, 7(2), 449-470.
- Özsoy, C. (2013). Kalkınma Ekonomisinin Anlam ve İçeriği. (Der. Bülent Günsoy, Ceyda Özsoy), *İktisadi Kalkınma*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, N. (2016). *Maliye Politikası*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Patro, S. G. K. ve Sahu, K. K. (2015). Normalization: A Preprocessing Stage. *Cornell University arXiv*, <https://arxiv.org/pdf/1503.06462>, (Erişim Tarihi: 26.05.2020).
- Pehlivan, O. (2006). *Kamu Maliyesi*, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Test for Cross Section Dependence in Panels. *IZA Institute of Labor Economics, Discussion Paper Series*, IZA DP No. 1240, <http://ftp.iza.org/dp1240.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.12.2020).
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2 Special Issue: Heterogeneity and Cross Section Dependence in Panel Data Models: Theory and Application), 265-312.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.

- Pietrzak, M. B. ve Balcerzak, A. P. (2016). Assessment of Socio-Economic Sustainability in New European Union Members States in the Years 2004-2012. The 10th Professor Aleksander Zelias International Conference on Modelling and Forecasting of Socio-Economic Phenomena, Zakopane, Poland, 10-13 May 2016, 120-129.
- Pomianek, I. (2018). Conditions of Rural Development in the Warmia and Mazury Voivodeship (Poland) in the Opinion of Local Authorities. Proceedings of the International Scientific Conference “Economic Sciences for Agribusiness and Rural Economy” No 1, Polonya-Varşova, 7-8 Haziran 2018, 207-211.
- Resmî Gazete (24.12.2003). 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu. Sayı: 25326.
- Resmî Gazete (15.07.2008). 5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun. Sayı: 26937.
- Resmî Gazete (06.12.2012). 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. Sayı: 28489.
- Resmî Gazete (31.12.2020). 7258 sayılı 2021 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu. Sayı: 31351 Mükerrer.
- Rostow, W. W. (1990). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rugani, B., Marvuglia, A. ve Pulselli, F. M. (2018). Predicting Sustainable Economic Welfare – Analysis and Perspectives for Luxembourg Based on Energy Policy Scenarios. *Technological Forecasting & Social Change*, 137, 288-303.
- Ruiz Estrada, M. A., Staniewski, M. W ve Ndoma, I. (2018). Evaluating Corruption Under the Application of the Socio-Economic Development Desgrowth Index (Đ-index): The Case of Guatemala. *Quality & Quantity*, 52, 1137-1157.
- Sakarya, A. ve İbişoğlu, Ç. (2015). Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksinin Coğrafi Ağırlıklı Regresyon Modeli ile Analizi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 32, 211-238.
- Samuelson, P. A. (1954). The Pure Theory of Public Expenditure. *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), 387-389.

- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2017*, Yayın No: 3, Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını.
- Saraç, Ö. (2019). *Plasebo Maliye: Maliye Teorisi ve Kamu Ekonomisi*. İzmir: Sbnet Uzaktan Eğitim ve Yayıncılık.
- Savaşan, F. (2016). *Piyasa Başarısızlığından Devletin Başarısızlığına: Kamu Ekonomisi*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- SBB (2020). Analitik Bütçe Sınıflandırmasına İlişkin Rehber 2020-2022. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/10/11-ekorehber_2020-2022.pdf, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).
- Schultz, T. W. (1961). Investment in Human Capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1-17.
- Shamsuddin, S., Abu Hassan, N. R. ve Bilyamin, S. F. I. (2012). Walkable Environment in Increasing the Liveability of a City. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 50, 167-178.
- Shih, H. S., Shyur, H. J. ve Lee, E. S. (2007). An Extension of TOPSIS for Group Decision Making. *Mathematical and Computer Modelling*, 45, 801-813.
- Silva, R. ve Ferreira-Lopes, A. (2014). A Regional Development Index for Portugal. *Social Indicators Research*, 118, 1055-1085.
- Skvarciany, V., Jurevičienė, D. ve Volskytė, G. (2020). Assessment of Sustainable Socioeconomic Development in European Union Countries. *Sustainability*, 12, 1986, <https://doi.org/10.3390/su12051986>, (Erişim Tarihi: 13.04.2020).
- Slepneva, L. R., Tsyrenov, D. D., Kokorina, A. A., Slepneva, J. V. ve Munkueva, I. S. (2016). Socio-economic Development of Regions of Russia: Assessment of the State and Directions of Improvement. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(2), 179-187.
- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: Strahan and Caddell.
- Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.

- Song, Y., Hou, D., Zhang, J., O'Connor, D., Li, G., Gu, Q., Li, S. ve Liu, P. (2018). Environmental and Socio-Economic Sustainability Appraisal of Contaminated Land Remediation Strategies: A Case Study at a Mega-Site in China. *Science of the Total Environment*, 610-611, 391-401.
- Soydan, A. (2013). Finansallaşma Çağında Ekonomik Gelişme: Gelişme Politikalarının Sonu Mu?. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 35(2), 153-174.
- Stephens, M. L. (2020). The Wages of Worship, Religious Education, and Human Capital Development in the Black Church: Voices From Rural African American Primary Caregiving Grandmothers. *Adult Learning*, 31(2), 69–77.
- Stevenson, J. ve Kaafarani, B. (2013). Breaking Away: A New Model For Innovation. (Der. Frances Hesselbein), *Innovation: Essentials from Leader to Leader*, New Jersey: ohn Wiley & Sons.
- Stiglitz, J. E. (1994). *Kamu Kesimi Ekonomisi*. (Çev. Ömer Faruk Batırel), İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayını.
- Swinburn, G., Goga, S. ve Murphy, F. (2006). Local Economic Development: A Primer Developing and Implementing Local Economic Development Strategies and Action Plans. *World Bank Working Paper*, No: 33769, <http://documents.worldbank.org/curated/en/763491468313739403/pdf/337690REVISED0ENGLISH0led1primer.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.03.2020).
- Şeker, M., Altuğ, F., Nasır, S., Saldanlı, A., Akçalı, B. Y., Akdöl, B. ve Yurder, Y (2012). Küresel Rekabet Endeksi – Türkiye 26 Bölge – 81 İl. <http://cdn.istanbul.edu.tr/statics/sehir.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/KureselRekabetEndeksi-26B%C3%B6lge81%C4%B0l.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.03.2020).
- Şeker, M., Ulutürk Akman, S., Saldanlı, A. ve Bektaş, H. (2014). İstanbul Sektörel Rekabet Endeksi – İhracat İstihdam İnovasyon Boyutlarıyla. İstanbul Kalkınma Ajansı, [deksi.pdf](#), (Erişim Tarihi: 20.03.2020).
- Şeker, M., Saldanlı, A. ve Bektaş, H. (2015). İller Arası Rekabet Endeksi 2013 – 2014, 3-2014.pdf, (Erişim Tarihi: 20.03.2020).
- Şeker, M., Saldanlı, A., Hepsağ, A., Bektaş, H., Güler, M., Yurder, Y. Şahin, M. A., Uzun, S., Karayığit, T., Demirezen, S. ve Ünlü, A. D. (2020). İller Arası Rekabet Endeksi

- 2018 – 2019. İÜ Şehir Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Şehir Araştırma Notları: 4, <http://cdn.istanbul.edu.tr/statics/sehir.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/illeraras%C4%B1rekabetendeksi20182019.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.03.2020).
- Şen, H., Çemrek, F. ve Özaydın, Ö. (2006). Türkiye’deki İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 155-171.
- Şener, O. (2008). *Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Şener, O. (2012). *Modern Public Finance*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Talas, C. (1997). *Toplumsal Ekonomi: Çalışma Ekonomisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tekeli, İ. (2008). *Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Temurlenk, M. S. ve Abar, H. (2019). Türkiye’deki İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Seviyeleri: 2008 – 2016 Dönemi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(4), 1115-1135.
- TEPAV, *Mali İzleme Raporu 2007 Mart Bütçe Sonuçları*, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271229965r6918.Mali_Izleme_Raporu_2007_Mart_Butce_Sonuclari.pdf, (Erişim Tarihi: 15.12.2020).
- Tiebout, C. M. (1956). A Pure Theory of Local Expenditures. *Journal of Political Economy*, 64(5), 416-424.
- Tokol, A. (2000). *Sosyal Politika*. Bursa: VİPAŞ.
- Topkaya, Ö. (2015). Yerel Kalkınma Stratejilerinin İstihdamı Arttırma ve Kayıtdışı İstihdamı Azaltmadaki Rolü. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(4), 645-658.
- Tuncer, G. (2019). Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Gelişmişliğin Mekânsal Eşitsizliği. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 2(2), 69-80.
- Turanlı, M., Özden, Ü. H. ve Bağdatlı, S. (2009). Türkiye’de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksinin Faktör Analizi Tekniği ile Belirlenmesi. *Öneri Dergisi*, 8(31), 271-277.

- Turgut, E. ve Begenirbaş, M. (2013). Çalışanların Yenilikçi Davranışları Üzerinde Sosyal Sermaye ve Yenilikçi İklimin Rolü: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 23(2), 101-124.
- Turhan, S. (1974). Kamu Harcamaları ve Gelir Dağılımı. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 23, 265-279.
- Tutan, M. U. ve Çapraz, B. (2013). Ege-on İller Arası Rekabet Endeksi – 2011. Ege Ekonomiye Geliştirme Vakfı Yayınları, <http://egev.org.tr/illerarasirekabet.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.04.2020).
- TÜİK (2020a). *İller Bazında Kişi Başına Düşen GSYH*. Türkiye İstatistik Kurumu, <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>, (Erişim Tarihi: 03.06.2020).
- TÜİK (2020b). *Yıllara Göre İl Nüfusları*. Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1590, (Erişim Tarihi: 03.06.2020).
- Türk, İ. (2008). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ullah, S. ve Kiani, A. K. (2017). Maqasid-al-Shariah-based Socio-Economic Development Index (SCECDI): The Case of Some Selected Islamic Economies. *Journal of Emerging Economies & Islamic Research*, 5(3), 32-44.
- Uluatam, Ö. (2014). *Kamu Maliyesi*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2012). *Mahalli İdareler: Teori-Uygulama-Maliye*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ulusoy, A. ve Yiğit, N. (2016). Türkiye’de Kamu Harcamaları Enflasyon İlişkisinin Ampirik Analizi: 1990-2015 Dönemi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 375-390.
- Uluşol, O. ve Türk, V. E. (2013). Finansal Rasyoların Firma Değerine Etkisi: Borsa İstanbul (BİST)’da Bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(2), 365-384.
- UNDP. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, İnsani Gelişme Endeksi, <http://hdr.undp.org/>, (Erişim Tarihi: 25.03.2020).

- URAK (2008). Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu, İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2007 – 2008, <https://www.urak.org/portfolio-items/illerarasi-rekabetcilik-endeksi-2007-2008/>, (Erişim Tarihi: 23.01.2020).
- URAK (2009). Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu, İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2008 – 2009, <https://www.urak.org/urak/2009/12/10/urak-illerarasi-rekabetcilik-endeksi-2008-2009/>, (Erişim Tarihi: 23.01.2020).
- URAK (2010). Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu, İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2009 – 2010, http://www.urak.org/wp-content/uploads/2014/04/URAK_IllerarasiRekabetcilikendeksi2009-2010.pdf, (Erişim Tarihi: 23.01.2020).
- URAK (2011). Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu, İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2010 – 2011.
- URAK (2014). Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu, İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2013 – 2014.
- URAK (2016). Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu, İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2016, <https://www.urak.org/yayinlar/299-i-illerarasi-rekabetcilik-endeksi-2016.html>, (Erişim Tarihi: 23.01.2020).
- URAK (2019). Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu, İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2018, http://www.urak.org/wp-content/uploads/2019/05/URAK_%C4%B0RE_2018-2.pdf, (Erişim Tarihi: 23.01.2020).
- Varcan, N. (2019). “Yerel Yönetimin Kavramsal Yapısı”. C. Hacıköylü (ed.). içinde *Yerel Yönetimler*. (s. 2-19). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Wang, X. (2007). Who’s in First? A Regional Development Index for the People’s Republic of China’s Provinces. *Asian Development Bank Institute Discussion Paper No. 66*, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/156704/adbi-dp66.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.04.2020).
- WEF (2019). Dünya Ekonomik Forum, Küresel Rekabetçilik Raporu, <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2019>, (Erişim Tarihi: 25.03.2020).

- Wong, C. (1998). Determining Factors for Local Economic Development: The Perception of Practitioners in the North West and Eastern Regions of the UK. *Regional Studies*, 32(8), 707-720
- Yamanoğlu, K. B. (2008). Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Faktörlerin İller Arası Yakınsama Üzerine Etkileri. *İstatistikçiler Dergisi: İstatistik ve Aktüerya*, 1(1), 33-49.
- Yenel, F. ve Güngörmüş, H. A. (2006). Türkiye’deki İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması ile Sportif Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 4(2), 61-72.
- Yentürk, N. (2011). *STK’lar İçin Kamu Harcamaları Okuma-Yazma Kılavuzu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *Panel Zaman Serileri Analizi: Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Yılmaz, Ö. (2001). Bölgesel Eşitsizlik: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1-2), 1-19.
- Yılmaz, T. (2009). Stratejik Güç; Lobicilik. *Kamu Diplomasi Enstitüsü*, <http://kamudiplomasisi.org/pdf/lobiciliktulayyilmaz.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.03.2020).
- Zorlutuna, Ş. ve Erilli, N. A. (2018). Sosyo-Ekonomik Verilere Göre İllerin Bulanık C-Ortalamalar Yöntemi ile Sınıflandırılması: 2002-2008-2013 Dönemleri Karşılaştırması. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 5(2), 13-31.

EKLER

Ek Tablo 1

2012-2013 dönemine göre beşeri sermaye endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	Ankara	63,79	42	Bayburt	32,81
2	İstanbul	54,68	43	Karaman	32,71
3	Tunceli	47,89	44	Kayseri	32,38
4	Kırşehir	46,41	45	Kastamonu	32,27
5	İzmir	45,79	46	Uşak	31,87
6	Isparta	43,70	47	Bartın	31,71
7	Edirne	42,76	48	Sakarya	31,59
8	Antalya	42,43	49	Çankırı	31,54
9	Artvin	41,69	50	Düzce	31,53
10	Muğla	41,42	51	Kırıkkale	31,52
11	Eskişehir	41,41	52	Ordu	31,29
12	Trabzon	39,92	53	Mersin	30,63
13	Erzincan	39,58	54	Tekirdağ	30,40
14	Denizli	39,15	55	Kilis	30,29
15	Çanakkale	38,95	56	Niğde	30,24
16	Yalova	38,81	57	Afyonkarahisar	29,56
17	Burdur	38,57	58	Tokat	29,52
18	Giresun	37,90	59	Adana	29,43
19	Nevşehir	37,00	60	Manisa	29,36
20	Bursa	36,45	61	Ardahan	28,53
21	Elazığ	36,41	62	Osmaniye	27,62
22	Rize	36,15	63	Iğdır	26,66
23	Bolu	35,86	64	Aksaray	26,50
24	Gümüşhane	35,81	65	Bingöl	26,03
25	Balıkesir	35,52	66	Kahramanmaraş	25,88
26	Samsun	35,43	67	Muş	25,52
27	Aydın	35,28	68	Siirt	25,30
28	Karabük	35,24	69	Hatay	25,18
29	Kocaeli	35,21	70	Adıyaman	24,67
30	Malatya	35,00	71	Bitlis	24,62
31	Amasya	34,91	72	Gaziantep	24,03
32	Kütahya	34,81	73	Kars	23,76
33	Sivas	34,50	74	Diyarbakır	23,38
34	Bilecik	34,33	75	Hakkâri	23,33
35	Erzurum	33,99	76	Mardin	19,39
36	Kırklareli	33,98	77	Van	18,95
37	Sinop	33,79	78	Şırnak	18,37
38	Çorum	33,78	79	Batman	17,37
39	Zonguldak	33,55	80	Şanlıurfa	14,85
40	Konya	33,07	81	Ağrı	12,15
41	Yozgat	32,94			

Kaynak: URAK, 2019: 54.

Ek Tablo 2

2013-2014 dönemine göre beşeri sermaye endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	Ankara	55,86	42	Düzce	27,90
2	İstanbul	49,54	43	Kayseri	27,63
3	Tunceli	44,65	44	Çankırı	27,62
4	İzmir	40,42	45	Sakarya	27,48
5	Kırşehir	40,25	46	Ordu	27,43
6	Isparta	38,46	47	Yozgat	27,10
7	Muğla	37,91	48	Ardahan	26,75
8	Nevşehir	37,32	49	Karaman	26,44
9	Antalya	37,21	50	Adana	26,33
10	Edirne	36,57	51	Bayburt	26,28
11	Eskişehir	35,26	52	Uşak	26,14
12	Trabzon	34,97	53	Kastamonu	26,04
13	Artvin	34,89	54	Tekirdağ	26,03
14	Denizli	34,62	55	Kırıkkale	25,57
15	Çanakkale	34,02	56	Mersin	25,22
16	Erzincan	33,56	57	Afyonkarahisar	25,03
17	Yalova	32,56	58	Manisa	25,01
18	Giresun	32,48	59	Tokat	24,51
19	Burdur	32,21	60	Kilis	24,28
20	Rize	30,59	61	Niğde	24,09
21	Bursa	30,59	62	Osmaniye	22,77
22	Bolu	30,30	63	Iğdır	22,58
23	Aydın	30,28	64	Hakkâri	22,44
24	Amasya	30,24	65	Diyarbakır	22,36
25	Kocaeli	30,24	66	Muş	21,96
26	Balıkesir	30,24	67	Bingöl	21,89
27	Bilecik	29,29	68	Aksaray	21,87
28	Kırklareli	29,25	69	Kars	20,81
29	Samsun	29,22	70	Adıyaman	20,46
30	Elazığ	29,21	71	Kahramanmaraş	20,25
31	Zonguldak	29,14	72	Hatay	19,41
32	Malatya	29,04	73	Bitlis	19,25
33	Kütahya	28,99	74	Gaziantep	19,05
34	Çorum	28,93	75	Siirt	17,95
35	Sinop	28,92	76	Şırnak	17,63
36	Bartın	28,90	77	Mardin	15,83
37	Gümüşhane	28,71	78	Van	15,03
38	Karabük	28,70	79	Şanlıurfa	11,52
39	Erzurum	28,55	80	Batman	11,39
40	Sivas	28,14	81	Ağrı	9,28
41	Konya	28,13			

Kaynak: URAK, 2019: 53.

Ek Tablo 3

2014-2015 dönemine göre beşeri sermaye endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	Ankara	56,62	42	Sinop	28,10
2	İstanbul	48,58	43	Bartın	27,95
3	Tunceli	43,41	44	Yozgat	27,92
4	Kırşehir	42,72	45	Çankırı	27,34
5	Isparta	41,87	46	Bilecik	27,01
6	İzmir	41,51	47	Kayseri	26,94
7	Muğla	38,48	48	Uşak	26,83
8	Antalya	37,31	49	Düzce	26,73
9	Nevşehir	36,84	50	Kırıkkale	26,52
10	Artvin	36,45	51	Sakarya	25,88
11	Edirne	36,16	52	Mersin	25,70
12	Eskişehir	36,03	53	Adana	25,64
13	Erzincan	34,98	54	Tekirdağ	25,52
14	Burdur	34,93	55	Tokat	25,25
15	Trabzon	34,89	56	Kastamonu	25,22
16	Denizli	33,98	57	Hakkâri	25,17
17	Çanakkale	33,98	58	Manisa	25,12
18	Yalova	33,52	59	Karaman	25,11
19	Giresun	32,54	60	Afyonkarahisar	25,00
20	Amasya	31,48	61	Niğde	24,65
21	Gümüşhane	31,28	62	Kilis	23,97
22	Aydın	31,28	63	Iğdır	23,84
23	Balıkesir	30,77	64	Bingöl	23,37
24	Bolu	30,55	65	Osmaniye	22,33
25	Karabük	30,38	66	Kars	22,18
26	Rize	30,27	67	Aksaray	21,87
27	Samsun	30,00	68	Muş	21,08
28	Bursa	29,91	69	Siirt	20,81
29	Malatya	29,91	70	Kahramanmaraş	20,51
30	Kocaeli	29,71	71	Diyarbakır	20,35
31	Çorum	29,66	72	Adıyaman	20,21
32	Sivas	29,45	73	Hatay	19,82
33	Erzurum	29,36	74	Bitlis	19,76
34	Ardahan	29,31	75	Gaziantep	18,92
35	Elazığ	29,27	76	Şırnak	16,13
36	Konya	29,14	77	Mardin	15,80
37	Kütahya	28,94	78	Van	15,64
38	Bayburt	28,84	79	Batman	13,13
39	Ordu	28,46	80	Şanlıurfa	11,69
40	Kırklareli	28,43	81	Ağrı	10,65
41	Zonguldak	28,27			

Kaynak: URAK, 2019: 52.

Ek Tablo 4

2015-2016 dönemine göre beşeri sermaye endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	Ankara	53,42	42	Kayseri	29,87
2	İstanbul	50,89	43	Uşak	29,74
3	Kırşehir	44,82	44	Bilecik	28,91
4	Tunceli	44,24	45	Bartın	28,90
5	İzmir	43,81	46	Zonguldak	28,69
6	Isparta	43,15	47	Karaman	28,64
7	Muğla	42,18	48	Yozgat	28,44
8	Antalya	39,38	49	Mersin	28,42
9	Nevşehir	39,07	50	Afyonkarahisar	28,37
10	Edirne	38,94	51	Sakarya	28,31
11	Eskişehir	38,01	52	Adana	27,76
12	Yalova	36,91	53	Niğde	27,65
13	Çanakkale	36,83	54	Tekirdağ	27,61
14	Burdur	36,69	55	Bayburt	27,36
15	Denizli	36,62	56	Kastamonu	27,34
16	Trabzon	36,44	57	Manisa	27,34
17	Artvin	36,40	58	Tokat	27,18
18	Erzincan	35,48	59	Çankırı	26,83
19	Aydın	34,11	60	Ardahan	25,70
20	Bursa	33,58	61	Kars	24,95
21	Giresun	33,36	62	Aksaray	24,81
22	Kocaeli	32,90	63	Kilis	24,70
23	Konya	32,68	64	Osmaniye	24,47
24	Balıkesir	32,59	65	Bingöl	24,01
25	Kütahya	32,45	66	Iğdır	23,85
26	Samsun	32,45	67	Hatay	23,22
27	Bolu	32,35	68	Bitlis	22,89
28	Malatya	32,23	69	Kahramanmaraş	22,47
29	Sivas	32,03	70	Gaziantep	22,23
30	Karabük	31,84	71	Adıyaman	21,43
31	Amasya	31,64	72	Hakkâri	21,41
32	Çorum	31,50	73	Muş	21,40
33	Rize	31,38	74	Diyarbakır	21,36
34	Gümüşhane	31,28	75	Siirt	20,37
35	Elazığ	31,17	76	Van	19,25
36	Kırıkkale	30,96	77	Şırnak	19,01
37	Ordu	30,53	78	Batman	16,06
38	Sinop	30,30	79	Ağrı	14,92
39	Kırklareli	30,30	80	Mardin	14,20
40	Erzurum	30,20	81	Şanlıurfa	13,56
41	Düzce	30,08			

Kaynak: URAK, 2019: 51.

Ek Tablo 5

2016-2017 dönemine göre beşeri sermaye endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	Ankara	53,17	42	Bilecik	31,63
2	İstanbul	52,13	43	Kırıkkale	31,46
3	Kırşehir	47,27	44	Zonguldak	31,30
4	Tunceli	45,80	45	Bayburt	31,23
5	İzmir	44,75	46	Bartın	31,19
6	Isparta	43,82	47	Karaman	30,38
7	Muğla	43,31	48	Uşak	30,09
8	Antalya	40,09	49	Tekirdağ	29,89
9	Nevşehir	39,43	50	Sakarya	29,83
10	Edirne	39,32	51	Mersin	29,81
11	Erzincan	39,16	52	Yozgat	29,56
12	Trabzon	38,96	53	Adana	29,53
13	Eskişehir	38,83	54	Afyonkarahisar	29,52
14	Artvin	37,66	55	Kastamonu	29,15
15	Burdur	37,60	56	Çankırı	29,12
16	Yalova	37,04	57	Tokat	29,08
17	Çanakkale	36,95	58	Niğde	28,77
18	Denizli	36,80	59	Manisa	28,47
19	Giresun	36,48	60	Bingöl	27,56
20	Rize	34,99	61	Ardahan	27,13
21	Aydın	34,95	62	Kars	26,67
22	Bolu	34,79	63	Iğdır	26,31
23	Bursa	34,77	64	Aksaray	26,11
24	Kocaeli	34,73	65	Kilis	25,64
25	Elazığ	34,67	66	Hatay	25,39
26	Karabük	34,57	67	Osmaniye	25,32
27	Samsun	34,44	68	Bitlis	24,83
28	Gümüşhane	34,20	69	Adıyaman	24,81
29	Balıkesir	34,17	70	Gaziantep	24,42
30	Sivas	34,15	71	Diyarbakır	23,85
31	Amasya	34,03	72	Siirt	23,25
32	Kütahya	33,44	73	Kahramanmaraş	23,20
33	Konya	33,41	74	Muş	23,07
34	Malatya	33,24	75	Hakkâri	22,44
35	Çorum	33,22	76	Van	21,36
36	Ordu	32,52	77	Batman	19,03
37	Düzce	32,52	78	Mardin	18,73
38	Sinop	32,51	79	Şırnak	17,44
39	Kayseri	32,03	80	Ağrı	15,60
40	Kırklareli	32,00	81	Şanlıurfa	14,84
41	Erzurum	31,65			

Kaynak: URAK, 2019: 50.

Ek Tablo 6

2012-2013 dönemine göre yenilikçilik endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	95,73	42	Adıyaman	0,75
2	Ankara	54,23	43	Kars	0,74
3	İzmir	22,30	44	Muğla	0,73
4	Kocaeli	20,73	45	Yalova	0,58
5	Bursa	15,08	46	Rize	0,57
6	Konya	8,18	47	Zonguldak	0,57
7	Eskişehir	7,68	48	Bilecik	0,56
8	Gaziantep	7,36	49	Erzincan	0,48
9	Kayseri	6,66	50	Kırklareli	0,40
10	Adana	5,39	51	Karaman	0,39
11	Manisa	5,37	52	Burdur	0,39
12	Antalya	5,19	53	Aksaray	0,37
13	Erzurum	4,85	54	Nevşehir	0,38
14	Sakarya	4,36	55	Karabük	0,32
15	Trabzon	4,10	56	Gümüşhane	0,32
16	Isparta	4,06	57	Çankırı	0,31
17	Samsun	3,94	58	Ordu	0,30
18	Tekirdağ	3,87	59	Şırnak	0,27
19	Denizli	3,83	60	Kırşehir	0,24
20	Mersin	3,82	61	Giresun	0,21
21	Elazığ	3,54	62	Bingöl	0,21
22	Kütahya	3,38	63	Osmaniye	0,21
23	Çanakkale	3,26	64	Ağrı	0,20
24	Diyarbakır	3,05	65	Bartın	0,19
25	Edirne	3,04	66	Batman	0,19
26	Tokat	3,03	67	Sinop	0,14
27	Malatya	3,02	68	Amasya	0,13
28	Van	2,91	69	Uşak	0,12
29	Sivas	2,89	70	Bitlis	0,12
30	Kahramanmaraş	2,75	71	Kastamonu	0,10
31	Bolu	2,72	72	Tunceli	0,09
32	Düzce	2,68	73	Muş	0,09
33	Niğde	2,58	74	Mardin	0,07
34	Şanlıurfa	2,55	75	Artvin	0,06
35	Kırıkkale	2,31	76	Kilis	0,04
36	Çorum	2,18	77	Siirt	0,04
37	Yozgat	2,11	78	Hakkâri	0,03
38	Aydın	1,60	79	Bayburt	0,03
39	Balıkesir	1,12	80	Iğdır	0,02
40	Hatay	0,93	81	Ardahan	0,02
41	Afyonkarahisar	0,93			

Kaynak: URAK, 2019: 64.

Ek Tablo 7

2013-2014 dönemine göre yenilikçilik endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	95,75	42	Balıkesir	1,03
2	Ankara	52,51	43	Kırklareli	0,78
3	İzmir	22,60	44	Muğla	0,77
4	Kocaeli	18,53	45	Hatay	0,72
5	Bursa	14,85	46	Afyonkarahisar	0,67
6	Konya	7,95	47	Karabük	0,59
7	Gaziantep	7,76	48	Zonguldak	0,57
8	Kayseri	7,34	49	Rize	0,56
9	Eskişehir	6,37	50	Bilecik	0,55
10	Adana	5,31	51	Yalova	0,51
11	Manisa	5,26	52	Karaman	0,39
12	Antalya	4,43	53	Aksaray	0,38
13	Sakarya	4,37	54	Nevşehir	0,32
14	Isparta	4,16	55	Burdur	0,30
15	Erzurum	4,03	56	Giresun	0,29
16	Kütahya	3,81	57	Kastamonu	0,24
17	Tekirdağ	3,57	58	Çankırı	0,22
18	Samsun	3,45	59	Ordu	0,21
19	Trabzon	3,32	60	Kırşehir	0,20
20	Tokat	3,30	61	Ağrı	0,20
21	Elazığ	3,29	62	Gümüşhane	0,20
22	Denizli	3,19	63	Bartın	0,18
23	Mersin	3,16	64	Uşak	0,18
24	Malatya	2,90	65	Amasya	0,17
25	Sivas	2,80	66	Osmaniye	0,16
26	Düzce	2,71	67	Bingöl	0,13
27	Diyarbakır	2,71	68	Batman	0,12
28	Çanakkale	2,70	69	Sinop	0,11
29	Kahramanmaraş	2,68	70	Mardin	0,10
30	Edirne	2,56	71	Siirt	0,10
31	Bolu	2,46	72	Şırnak	0,10
32	Van	2,41	73	Tunceli	0,08
33	Çorum	2,19	74	Bitlis	0,07
34	Niğde	2,16	75	Muş	0,07
35	Şanlıurfa	2,14	76	Artvin	0,07
36	Kırıkkale	1,99	77	Kilis	0,05
37	Yozgat	1,85	78	Bayburt	0,04
38	Aydın	1,46	79	Hakkâri	0,03
39	Kars	1,36	80	Iğdır	0,02
40	Adıyaman	1,31	81	Ardahan	0,02
41	Erzincan	1,27			

Kaynak: URAK, 2019: 63.

Ek Tablo 8

2014-2015 dönemine göre yenilikçilik endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	94,35	42	Erzincan	0,88
2	Ankara	53,78	43	Kars	0,85
3	İzmir	23,22	44	Kırklareli	0,77
4	Kocaeli	18,17	45	Muğla	0,77
5	Bursa	14,72	46	Zonguldak	0,67
6	Konya	9,73	47	Hatay	0,61
7	Kayseri	7,48	48	Rize	0,60
8	Gaziantep	7,47	49	Bilecik	0,44
9	Eskişehir	6,44	50	Aksaray	0,40
10	Manisa	4,98	51	Karaman	0,38
11	Antalya	4,84	52	Yalova	0,37
12	Adana	4,73	53	Burdur	0,33
13	Sakarya	4,26	54	Nevşehir	0,32
14	Tekirdağ	4,06	55	Giresun	0,30
15	Erzurum	3,73	56	Karabük	0,28
16	Isparta	3,62	57	Ordu	0,27
17	Samsun	3,35	58	Kastamonu	0,26
18	Denizli	3,34	59	Çankırı	0,26
19	Trabzon	3,32	60	Kırşehir	0,25
20	Mersin	3,16	61	Amasya	0,20
21	Elazığ	3,11	62	Bartın	0,19
22	Kahramanmaraş	3,01	63	Osmaniye	0,19
23	Diyarbakır	2,85	64	Gümüşhane	0,18
24	Kütahya	2,82	65	Uşak	0,17
25	Malatya	2,78	66	Batman	0,17
26	Tokat	2,78	67	Sinop	0,15
27	Çanakkale	2,74	68	Ağrı	0,14
28	Sivas	2,72	69	Tunceli	0,13
29	Edirne	2,48	70	Mardin	0,12
30	Düzce	2,46	71	Bitlis	0,11
31	Bolu	2,42	72	Siirt	0,11
32	Afyonkarahisar	2,30	73	Muş	0,09
33	Şanlıurfa	2,28	74	Kilis	0,09
34	Van	2,26	75	Iğdır	0,08
35	Çorum	2,17	76	Artvin	0,08
36	Kırıkkale	2,02	77	Bingöl	0,07
37	Niğde	2,02	78	Hakkâri	0,07
38	Yozgat	1,85	79	Bayburt	0,05
39	Aydın	1,26	80	Ardahan	0,03
40	Balıkesir	0,97	81	Şırnak	0,01
41	Adıyaman	0,93			

Kaynak: URAK, 2019: 62.

Ek Tablo 9

2015-2016 dönemine göre yenilikçilik endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	94,29	42	Balıkesir	0,79
2	Ankara	48,21	43	Muğla	0,76
3	İzmir	26,44	44	Erzincan	0,66
4	Kocaeli	14,17	45	Zonguldak	0,60
5	Bursa	13,05	46	Hatay	0,59
6	Konya	8,35	47	Rize	0,56
7	Kayseri	7,28	48	Karaman	0,42
8	Denizli	7,27	49	Aksaray	0,37
9	Gaziantep	6,43	50	Kırklareli	0,31
10	Eskişehir	5,46	51	Bilecik	0,30
11	Antalya	4,92	52	Sinop	0,29
12	Adana	4,18	53	Yalova	0,28
13	Sakarya	3,74	54	Burdur	0,25
14	Manisa	3,69	55	Giresun	0,25
15	Erzurum	3,42	56	Kastamonu	0,24
16	Tekirdağ	2,96	57	Amasya	0,24
17	Trabzon	2,95	58	Nevşehir	0,24
18	Samsun	2,91	59	Karabük	0,23
19	Mersin	2,89	60	Ordu	0,22
20	Isparta	2,73	61	Kırşehir	0,20
21	Elazığ	2,73	62	Batman	0,19
22	Kahramanmaraş	2,70	63	Osmaniye	0,17
23	Tokat	2,66	64	Gümüşhane	0,17
24	Aydın	2,53	65	Uşak	0,16
25	Diyarbakır	2,52	66	Çankırı	0,15
26	Çanakkale	2,47	67	Ağrı	0,14
27	Kütahya	2,44	68	Bingöl	0,13
28	Malatya	2,28	69	Bartın	0,11
29	Düzce	2,18	70	Mardin	0,09
30	Van	2,17	71	Bitlis	0,08
31	Bolu	2,15	72	Siirt	0,08
32	Sivas	2,13	73	Kilis	0,08
33	Edirne	2,08	74	Artvin	0,08
34	Afyonkarahisar	2,06	75	Muş	0,07
35	Çorum	1,91	76	Tunceli	0,06
36	Şanlıurfa	1,90	77	Hakkâri	0,04
37	Niğde	1,80	78	Bayburt	0,03
38	Yozgat	1,76	79	Şırnak	0,03
39	Kırıkkale	1,75	80	Ardahan	0,02
40	Adıyaman	0,89	81	Iğdır	0,00
41	Kars	0,83			

Kaynak: URAK, 2019: 61.

Ek Tablo 10

2016-2017 dönemine göre yenilikçilik endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	95,15	42	Kars	0,96
2	Ankara	48,23	43	Muğla	0,92
3	İzmir	24,65	44	Erzincan	0,91
4	Kocaeli	17,02	45	Rize	0,65
5	Bursa	12,83	46	Kırklareli	0,53
6	Konya	9,70	47	Hatay	0,51
7	Denizli	7,84	48	Zonguldak	0,48
8	Gaziantep	7,08	49	Aksaray	0,43
9	Kayseri	6,89	50	Sinop	0,31
10	Eskişehir	6,17	51	Karaman	0,30
11	Adana	5,15	52	Giresun	0,30
12	Antalya	4,80	53	Ordu	0,29
13	Tekirdağ	4,08	54	Bilecik	0,27
14	Manisa	4,05	55	Burdur	0,27
15	Sakarya	3,69	56	Osmaniye	0,26
16	Aydın	3,54	57	Uşak	0,23
17	Erzurum	3,44	58	Karabük	0,23
18	Mersin	3,27	59	Ağrı	0,22
19	Kütahya	3,16	60	Yalova	0,22
20	Samsun	3,08	61	Nevşehir	0,21
21	Trabzon	2,91	62	Kastamonu	0,20
22	Isparta	2,79	63	Kırşehir	0,20
23	Tokat	2,76	64	Çankırı	0,19
24	Elazığ	2,57	65	Bartın	0,18
25	Kahramanmaraş	2,48	66	Bingöl	0,16
26	Diyarbakır	2,45	67	Batman	0,16
27	Çanakkale	2,42	68	Amasya	0,14
28	Malatya	2,33	69	Mardin	0,14
29	Afyonkarahisar	2,16	70	Bayburt	0,13
30	Van	2,15	71	Gümüşhane	0,13
31	Sivas	2,13	72	Tunceli	0,09
32	Düzce	2,12	73	Siirt	0,08
33	Edirne	2,06	74	Kilis	0,08
34	Bolu	2,01	75	Şırnak	0,07
35	Çorum	1,93	76	Bitlis	0,07
36	Şanlıurfa	1,91	77	Muş	0,06
37	Niğde	1,87	78	Artvin	0,05
38	Kırıkkale	1,79	79	Hakkâri	0,02
39	Yozgat	1,72	80	Iğdır	0,01
40	Adıyaman	1,05	81	Ardahan	0,01
41	Balıkesir	0,99			

Kaynak: URAK, 2019: 60.

Ek Tablo 11

2012-2013 dönemine göre üretim ve ticaret endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	70,36	42	Malatya	12,37
2	Ankara	39,91	43	Uşak	12,27
3	Kocaeli	37,64	44	Afyonkarahisar	12,13
4	İzmir	36,91	45	Diyarbakır	11,78
5	Bursa	29,05	46	Düzce	11,68
6	Antalya	27,67	47	Mardin	11,42
7	Tekirdağ	26,45	48	Isparta	11,36
8	Eskişehir	21,44	49	Trabzon	11,24
9	Gaziantep	21,18	50	Kastamonu	11,18
10	Hatay	20,91	51	Tunceli	10,68
11	Mersin	20,37	52	Rize	10,56
12	Konya	20,18	53	Amasya	10,44
13	Adana	20,15	54	Siirt	10,38
14	Sakarya	20,04	55	Batman	10,38
15	Aydın	19,70	56	Nevşehir	10,25
16	Kahramanmaraş	19,10	57	Erzincan	9,81
17	Manisa	18,14	58	Erzurum	9,35
18	Kırklareli	16,89	59	Adıyaman	9,27
19	Denizli	16,79	60	Şırnak	9,20
20	Karabük	16,42	61	Sivas	9,09
21	Kayseri	16,12	62	Yozgat	8,97
22	Bilecik	16,10	63	Çorum	8,85
23	Edirne	15,95	64	Bitlis	8,52
24	Osmaniye	15,33	65	Giresun	8,35
25	Kırıkkale	15,25	66	Tokat	8,29
26	Yalova	15,24	67	Bingöl	8,08
27	Muğla	15,21	68	Aksaray	7,94
28	Bolu	14,97	69	Bartın	7,91
29	Samsun	14,86	70	Gümüşhane	7,88
30	Niğde	14,38	71	Van	7,84
31	Karaman	14,37	72	Artvin	7,78
32	Çanakkale	14,26	73	Muş	7,61
33	Balıkesir	14,21	74	Sinop	7,42
34	Kütahya	14,06	75	Ordu	7,14
35	Kırşehir	13,56	76	Kars	6,27
36	Çankırı	13,49	77	Ağrı	5,69
37	Şanlıurfa	13,44	78	Iğdır	4,93
38	Zonguldak	13,40	79	Bayburt	4,72
39	Elazığ	13,36	80	Hakkâri	3,81
40	Burdur	13,03	81	Ardahan	3,46
41	Kilis	12,67			

Kaynak: URAK, 2019: 74.

Ek Tablo 12

2013-2014 dönemine göre üretim ve ticaret endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	74,85	42	Malatya	13,41
2	Ankara	39,91	43	Uşak	13,32
3	Kocaeli	38,19	44	Trabzon	13,12
4	İzmir	37,91	45	Isparta	12,65
5	Antalya	28,98	46	Afyonkarahisar	12,41
6	Bursa	28,04	47	Tunceli	12,38
7	Tekirdağ	27,11	48	Çankırı	12,30
8	Sakarya	25,21	49	Amasya	11,86
9	Eskişehir	23,75	50	Nevşehir	11,78
10	Gaziantep	21,89	51	Erzincan	11,68
11	Mersin	21,59	52	Mardin	11,66
12	Konya	21,02	53	Siirt	11,39
13	Aydın	20,89	54	Adıyaman	11,37
14	Hatay	20,66	55	Diyarbakır	11,27
15	Adana	20,58	56	Rize	11,16
16	Manisa	19,67	57	Kastamonu	9,98
17	Kahramanmaraş	19,45	58	Erzurum	9,85
18	Karabük	19,05	59	Batman	9,73
19	Bilecik	18,99	60	Aksaray	9,61
20	Kırklareli	18,76	61	Bingöl	9,59
21	Yalova	18,52	62	Tokat	9,50
22	Denizli	18,08	63	Çorum	9,15
23	Osmaniye	17,47	64	Giresun	8,84
24	Kayseri	17,40	65	Şırnak	8,65
25	Edirne	16,90	66	Sivas	8,65
26	Bolu	16,50	67	Yozgat	8,60
27	Muğla	16,37	68	Ordu	8,43
28	Karaman	16,35	69	Bayburt	8,15
29	Zonguldak	15,80	70	Gümüşhane	8,10
30	Balıkesir	15,72	71	Kars	8,03
31	Kırşehir	15,33	72	Artvin	8,02
32	Niğde	15,02	73	Sinop	8,01
33	Çanakkale	15,00	74	Bartın	7,85
34	Kırıkkale	15,00	75	Van	7,54
35	Samsun	14,90	76	Muş	7,19
36	Kütahya	14,67	77	Ağrı	5,94
37	Elazığ	14,12	78	Bitlis	5,88
38	Kilis	14,01	79	Iğdır	4,50
39	Şanlıurfa	13,89	80	Ardahan	4,21
40	Düzce	13,70	81	Hakkâri	5,77
41	Burdur	13,49			

Kaynak: URAK, 2019: 73.

Ek Tablo 13

2014-2015 dönemine göre üretim ve ticaret endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	72,06	42	Çankırı	13,00
2	Ankara	38,26	43	Adıyaman	12,95
3	Kocaeli	37,42	44	Trabzon	12,83
4	İzmir	36,53	45	Isparta	12,81
5	Bursa	28,02	46	Malatya	12,30
6	Antalya	26,59	47	Kırıkkale	12,12
7	Tekirdağ	26,43	48	Elazığ	11,95
8	Sakarya	24,65	49	Erzincan	11,92
9	Mersin	23,33	50	Diyarbakır	11,87
10	Gaziantep	21,88	51	Nevşehir	11,60
11	Eskişehir	21,21	52	Amasya	11,18
12	Adana	21,04	53	Mardin	10,63
13	Konya	20,90	54	Siirt	10,33
14	Kırklareli	20,25	55	Batman	9,92
15	Aydın	20,23	56	Rize	9,90
16	Hatay	19,76	57	Erzurum	9,78
17	Yalova	19,41	58	Kastamonu	9,78
18	Manisa	19,26	59	Tunceli	9,73
19	Bilecik	19,16	60	Çorum	9,48
20	Kahramanmaraş	18,38	61	Gümüşhane	9,44
21	Osmaniye	17,46	62	Aksaray	9,08
22	Denizli	17,43	63	Sivas	8,99
23	Karabük	17,11	64	Bartın	8,73
24	Bolu	16,99	65	Tokat	8,52
25	Edirne	16,75	66	Ordu	8,52
26	Kayseri	16,56	67	Yozgat	8,50
27	Kırşehir	15,52	68	Kars	8,48
28	Niğde	15,03	69	Giresun	8,37
29	Düzce	14,95	70	Sinop	8,04
30	Muğla	14,87	71	Bitlis	7,94
31	Zonguldak	14,81	72	Artvin	7,72
32	Balıkesir	14,69	73	Şırnak	7,38
33	Karaman	14,69	74	Bingöl	7,08
34	Samsun	14,66	75	Muş	6,90
35	Kütahya	14,62	76	Ağrı	5,84
36	Kilis	14,56	77	Ardahan	5,58
37	Çanakkale	14,23	78	Van	5,47
38	Uşak	14,11	79	Iğdır	5,45
39	Burdur	13,98	80	Bayburt	5,38
40	Şanlıurfa	13,66	81	Hakkâri	3,85
41	Afyonkarahisar	13,16			

Kaynak: URAK, 2019: 72.

Ek Tablo 14

2015-2016 dönemine göre üretim ve ticaret endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	70,72	42	Afyonkarahisar	13,38
2	Ankara	37,92	43	Kırıkkale	13,26
3	Kocaeli	37,61	44	Malatya	13,15
4	İzmir	36,48	45	Elazığ	13,03
5	Bursa	28,62	46	Şanlıurfa	12,94
6	Tekirdağ	27,73	47	Trabzon	12,77
7	Sakarya	26,12	48	Amasya	12,06
8	Antalya	23,06	49	Siirt	11,96
9	Adana	22,85	50	Diyarbakır	11,39
10	Aydın	22,20	51	Nevşehir	11,34
11	Eskişehir	22,13	52	Adıyaman	11,15
12	Gaziantep	21,96	53	Mardin	10,68
13	Konya	21,20	54	Yozgat	10,53
14	Mersin	20,95	55	Erzurum	10,51
15	Hatay	20,31	56	Bartın	10,22
16	Bilecik	20,19	57	Batman	10,18
17	Yalova	19,61	58	Erzincan	10,15
18	Manisa	19,53	59	Sivas	10,07
19	Kahramanmaraş	19,28	60	Kars	9,92
20	Kırklareli	17,91	61	Aksaray	9,82
21	Denizli	17,80	62	Rize	9,77
22	Bolu	17,29	63	Tunceli	9,64
23	Osmaniye	16,93	64	Çorum	9,56
24	Edirne	16,36	65	Bayburt	9,31
25	Balıkesir	16,06	66	Giresun	9,21
26	Karabük	15,95	67	Tokat	9,11
27	Kayseri	15,95	68	Sinop	8,79
28	Niğde	15,52	69	Kastamonu	8,72
29	Kırşehir	15,49	70	Artvin	8,62
30	Çanakkale	15,23	71	Ordu	8,15
31	Zonguldak	15,14	72	Gümüşhane	7,96
32	Samsun	15,06	73	Bingöl	7,18
33	Muğla	14,98	74	Muş	6,82
34	Düzce	14,84	75	Van	6,69
35	Karaman	14,83	76	Bitlis	6,46
36	Uşak	14,72	77	Ağrı	5,91
37	Çankırı	14,48	78	Iğdır	5,73
38	Kütahya	14,39	79	Ardahan	5,72
39	Isparta	14,07	80	Şırnak	5,10
40	Kilis	14,05	81	Hakkâri	1,35
41	Burdur	13,75			

Kaynak: URAK, 2019: 71.

Ek Tablo 15

2016-2017 dönemine göre üretim ve ticaret endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	67,01	42	Çankırı	14,55
2	Ankara	39,23	43	Kırıkkale	14,49
3	Kocaeli	38,24	44	Tunceli	13,75
4	İzmir	37,92	45	Kilis	13,67
5	Bursa	28,82	46	Amasya	13,45
6	Tekirdağ	28,07	47	Malatya	13,22
7	Sakarya	27,08	48	Trabzon	13,13
8	Antalya	24,88	49	Şanlıurfa	12,78
9	Mersin	24,40	50	Erzincan	12,26
10	Aydın	22,49	51	Erzurum	12,01
11	Eskişehir	22,39	52	Diyarbakır	11,80
12	Yalova	21,96	53	Yozgat	11,73
13	Adana	21,95	54	Nevşehir	11,68
14	Gaziantep	21,53	55	Mardin	11,65
15	Konya	21,20	56	Siirt	11,53
16	Hatay	21,16	57	Rize	11,47
17	Manisa	20,03	58	Bingöl	11,30
18	Bilecik	19,52	59	Sivas	11,15
19	Kırklareli	19,43	60	Kars	11,07
20	Kahramanmaraş	19,33	61	Adıyaman	10,94
21	Denizli	19,29	62	Kastamonu	10,69
22	Bolu	18,36	63	Tokat	10,68
23	Edirne	17,79	64	Çorum	10,62
24	Osmaniye	17,47	65	Aksaray	10,59
25	Balıkesir	17,06	66	Gümüşhane	10,33
26	Samsun	16,89	67	Batman	10,04
27	Kayseri	16,78	68	Sinop	10,02
28	Zonguldak	16,71	69	Artvin	9,56
29	Düzce	16,59	70	Giresun	9,44
30	Karabük	16,52	71	Bartın	9,29
31	Niğde	16,48	72	Bitlis	9,25
32	Çanakkale	16,30	73	Ordu	8,89
33	Muğla	16,30	74	Muş	8,38
34	Uşak	16,22	75	Şırnak	8,03
35	Kütahya	16,02	76	Van	7,68
36	Karaman	15,39	77	Ardahan	7,42
37	Kırşehir	15,37	78	Ağrı	7,04
38	Isparta	14,89	79	Bayburt	5,91
39	Burdur	14,64	80	Iğdır	4,59
40	Afyonkarahisar	14,63	81	Hakkâri	3,46
41	Elazığ	14,62			

Kaynak: URAK, 2019: 70.

Ek Tablo 16

2012-2013 dönemine göre yaşanabilirlik endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	Ankara	51,57	42	Bilecik	11,91
2	İstanbul	47,10	43	Amasya	11,84
3	Eskişehir	34,02	44	Sinop	11,62
4	İzmir	32,29	45	Erzincan	11,28
5	Trabzon	29,39	46	Malatya	11,28
6	Bursa	26,65	47	Düzce	11,26
7	Antalya	26,34	48	Muğla	11,07
8	Yalova	25,61	49	Çankırı	10,96
9	Karabük	22,44	50	Burdur	10,48
10	Rize	21,80	51	Aydın	10,32
11	Kayseri	21,18	52	Uşak	10,08
12	Konya	20,25	53	Gümüşhane	9,90
13	Sakarya	20,10	54	Nevşehir	9,83
14	Kocaeli	20,06	55	Hatay	8,88
15	Edirne	19,99	56	Çorum	7,85
16	Samsun	19,89	57	Karaman	7,85
17	Zonguldak	19,69	58	Afyonkarahisar	7,60
18	Adana	19,25	59	Aksaray	7,47
19	Sivas	18,74	60	Tokat	7,35
20	Artvin	18,71	61	Yozgat	7,18
21	Isparta	17,76	62	Ardahan	6,19
22	Elazığ	17,59	63	Bingöl	4,92
23	Bolu	17,51	64	Osmaniye	4,56
24	Ordu	17,09	65	Adıyaman	4,43
25	Tekirdağ	16,95	66	Kilis	4,26
26	Çanakkale	16,52	67	Niğde	3,31
27	Kırıkkale	15,03	68	Diyarbakır	3,19
28	Bayburt	14,68	69	Kars	2,87
29	Gaziantep	14,57	70	Bitlis	2,71
30	Kütahya	14,49	71	Kahramanmaraş	2,48
31	Erzurum	14,44	72	Van	1,81
32	Giresun	14,35	73	Hakkâri	1,79
33	Kırklareli	14,32	74	Siirt	1,72
34	Balıkesir	14,01	75	Şırnak	1,06
35	Kastamonu	13,80	76	Mardin	1,04
36	Manisa	13,74	77	Batman	0,70
37	Mersin	13,53	78	Iğdır	0,18
38	Denizli	13,52	79	Şanlıurfa	-0,66
39	Tunceli	13,25	80	Muş	-2,71
40	Bartın	12,63	81	Ağrı	-3,62
41	Kırşehir	12,34			

Kaynak: URAK, 2019: 85.

Ek Tablo 17

2013-2014 dönemine göre yaşanabilirlik endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	Ankara	50,44	42	Giresun	12,77
2	İstanbul	48,44	43	Sinop	12,66
3	Eskişehir	35,13	44	Erzincan	12,59
4	İzmir	30,21	45	Ordu	12,39
5	Trabzon	29,15	46	Malatya	12,34
6	Yalova	28,52	47	Aydın	11,94
7	Antalya	28,01	48	Tunceli	11,14
8	Bursa	26,56	49	Bartın	10,79
9	Rize	26,07	50	Nevşehir	10,76
10	Konya	25,25	51	Afyonkarahisar	10,75
11	Karabük	23,76	52	Mersin	10,13
12	Sivas	21,36	53	Düzce	9,87
13	Kayseri	20,89	54	Çorum	9,63
14	Adana	20,85	55	Burdur	9,55
15	Edirne	20,63	56	Hatay	9,22
16	Kocaeli	20,14	57	Kilis	9,17
17	Zonguldak	20,05	58	Tokat	8,83
18	Samsun	19,88	59	Karaman	8,73
19	Bolu	19,83	60	Aksaray	8,65
20	Sakarya	19,45	61	Ardahan	8,62
21	Elazığ	18,95	62	Yozgat	7,07
22	Artvin	18,91	63	Bingöl	6,85
23	Çanakkale	17,65	64	Adıyaman	6,80
24	Isparta	17,58	65	Osmaniye	5,98
25	Tekirdağ	17,18	66	Gümüşhane	5,74
26	Gaziantep	16,02	67	Kahramanmaraş	4,32
27	Erzurum	15,40	68	Kars	4,18
28	Balıkesir	15,37	69	Niğde	4,17
29	Denizli	14,82	70	Diyarbakır	4,09
30	Bayburt	14,72	71	Bitlis	3,61
31	Kütahya	14,62	72	Mardin	1,91
32	Kastamonu	14,37	73	Van	1,89
33	Kırklareli	14,18	74	Siirt	1,15
34	Kırıkkale	14,15	75	Iğdır	1,11
35	Kırşehir	13,76	76	Şırnak	0,97
36	Amasya	13,58	77	Şanlıurfa	0,37
37	Manisa	13,54	78	Hakkâri	0,36
38	Çankırı	13,34	79	Ağrı	-1,24
39	Muğla	13,23	80	Muş	-1,36
40	Uşak	13,13	81	Batman	-1,79
41	Bilecik	12,98			

Kaynak: URAK, 2019: 84.

Ek Tablo 18

2014-2015 dönemine göre yaşanabilirlik endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	49,45	42	Kırşehir	12,43
2	Ankara	48,28	43	Bilecik	12,36
3	Eskişehir	35,01	44	Elazığ	12,28
4	İzmir	29,22	45	Aydın	11,27
5	Bursa	28,99	46	Düzce	11,18
6	Trabzon	27,64	47	Kilis	10,85
7	Yalova	26,97	48	Erzincan	10,53
8	Rize	26,05	49	Sinop	10,48
9	Konya	25,15	50	Giresun	10,48
10	Karabük	24,23	51	Bayburt	10,34
11	Antalya	24,17	52	Nevşehir	10,33
12	Kocaeli	21,42	53	Uşak	10,20
13	Bolu	21,06	54	Burdur	10,05
14	Zonguldak	20,29	55	Karaman	9,41
15	Sakarya	19,94	56	Tokat	8,82
16	Edirne	19,59	57	Ardahan	8,77
17	Balıkesir	19,38	58	Hatay	8,13
18	Kayseri	19,34	59	Aksaray	7,89
19	Samsun	19,17	60	Tunceli	7,82
20	Adana	17,74	61	Çorum	7,69
21	Tekirdağ	17,42	62	Adıyaman	6,87
22	Isparta	16,94	63	Gümüşhane	5,97
23	Artvin	16,79	64	Yozgat	4,91
24	Çanakkale	16,75	65	Osmaniye	4,76
25	Kırıkkale	16,48	66	Bingöl	4,67
26	Gaziantep	16,40	67	Kahramanmaraş	3,86
27	Kütahya	16,29	68	Niğde	3,04
28	Sivas	15,89	69	Diyarbakır	2,78
29	Bartın	15,07	70	Siirt	1,56
30	Kırklareli	14,58	71	Mardin	1,39
31	Çankırı	14,53	72	Kars	1,37
32	Amasya	14,48	73	Batman	0,92
33	Denizli	14,44	74	Van	0,87
34	Manisa	13,70	75	Bitlis	0,66
35	Kastamonu	13,59	76	Şanlıurfa	-0,12
36	Mersin	13,09	77	Iğdır	-1,47
37	Malatya	12,77	78	Hakkâri	-1,70
38	Ordu	12,75	79	Şırnak	-1,77
39	Erzurum	12,74	80	Ağrı	-2,79
40	Muğla	12,63	81	Muş	-4,79
41	Afyonkarahisar	12,63			

Kaynak: URAK, 2019: 83.

Ek Tablo 19

2015-2016 dönemine göre yaşanabilirlik endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	48,46	42	Muğla	12,06
2	Ankara	46,51	43	Elazığ	12,01
3	Eskişehir	32,55	44	Kastamonu	11,87
4	Trabzon	28,84	45	Bilecik	11,84
5	İzmir	27,89	46	Malatya	11,61
6	Bursa	27,30	47	Uşak	11,50
7	Antalya	25,97	48	Kırklareli	11,47
8	Konya	25,64	49	Erzincan	11,30
9	Yalova	25,62	50	Burdur	10,76
10	Rize	25,23	51	Çorum	10,76
11	Bolu	22,07	52	Düzce	10,70
12	Adana	20,56	53	Karaman	10,57
13	Kayseri	20,24	54	Ordu	10,48
14	Karabük	20,23	55	Ardahan	10,48
15	Edirne	19,86	56	Nevşehir	10,14
16	Zonguldak	19,58	57	Sinop	9,82
17	Sakarya	19,00	58	Aksaray	9,09
18	Kocaeli	18,86	59	Hatay	8,29
19	Samsun	18,59	60	Adıyaman	7,88
20	Sivas	17,69	61	Tokat	7,87
21	Artvin	17,46	62	Tunceli	7,65
22	Tekirdağ	17,42	63	Yozgat	7,18
23	Isparta	16,61	64	Gümüşhane	6,37
24	Çanakkale	16,58	65	Kahramanmaraş	4,93
25	Gaziantep	16,36	66	Bingöl	4,86
26	Balıkesir	15,97	67	Niğde	4,62
27	Denizli	15,87	68	Kars	4,41
28	Kırıkkale	15,46	69	Diyarbakır	3,84
29	Mersin	15,18	70	Osmaniye	3,25
30	Kütahya	14,50	71	Bitlis	3,04
31	Erzurum	14,20	72	Van	2,37
32	Bayburt	13,53	73	Batman	2,26
33	Amasya	13,49	74	Mardin	1,61
34	Kilis	13,23	75	Hakkâri	1,54
35	Çankırı	13,21	76	Şanlıurfa	1,30
36	Afyonkarahisar	13,16	77	Ağrı	0,50
37	Giresun	12,84	78	Iğdır	0,34
38	Bartın	12,71	79	Şırnak	-0,99
39	Manisa	12,66	80	Siirt	-1,82
40	Aydın	12,48	81	Muş	-4,26
41	Kırşehir	12,21			

Kaynak: URAK, 2019: 82.

Ek Tablo 20

2016-2017 dönemine göre yaşanabilirlik endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	50,30	42	Kırşehir	14,87
2	Ankara	45,84	43	Çorum	14,53
3	Trabzon	31,64	44	Kilis	14,47
4	Eskişehir	31,46	45	Sinop	14,13
5	İzmir	30,42	46	Aydın	14,11
6	Bursa	30,19	47	Bayburt	13,95
7	Rize	28,92	48	Elazığ	13,93
8	Antalya	28,07	49	Yozgat	13,68
9	Yalova	27,42	50	Bilecik	13,42
10	Karabük	27,19	51	Erzincan	13,27
11	Bolu	26,98	52	Düzce	13,04
12	Konya	26,49	53	Ordu	12,36
13	Edirne	24,37	54	Afyonkarahisar	12,20
14	Kocaeli	24,31	55	Burdur	11,98
15	Zonguldak	24,16	56	Karaman	11,70
16	Kayseri	22,17	57	Hatay	11,41
17	Samsun	20,97	58	Nevşehir	11,20
18	Gaziantep	20,63	59	Mersin	11,20
19	Sakarya	20,11	60	Adıyaman	10,77
20	Adana	20,04	61	Tunceli	10,55
21	Artvin	19,40	62	Aksaray	10,40
22	Çanakkale	19,38	63	Tokat	9,58
23	Kırıkkale	19,19	64	Osmaniye	8,27
24	Isparta	18,27	65	Kahramanmaraş	7,70
25	Tekirdağ	17,39	66	Bingöl	7,48
26	Erzurum	17,37	67	Niğde	6,32
27	Denizli	17,03	68	Diyarbakır	5,94
28	Balıkesir	16,89	69	Kars	5,78
29	Amasya	16,79	70	Gümüşhane	5,53
30	Kırklareli	16,77	71	Bitlis	4,80
31	Kütahya	16,53	72	Siirt	4,74
32	Giresun	16,35	73	Batman	4,54
33	Bartın	16,24	74	Mardin	4,21
34	Ardahan	16,17	75	Van	3,71
35	Çankırı	16,09	76	Şırnak	3,38
36	Kastamonu	15,83	77	Hakkâri	2,37
37	Manisa	15,79	78	Şanlıurfa	1,83
38	Muğla	15,49	79	Iğdır	1,61
39	Sivas	15,43	80	Ağrı	0,27
40	Uşak	15,34	81	Muş	-1,27
41	Malatya	15,03			

Kaynak: URAK, 2019: 81.

Ek Tablo 21

2012-2013 dönemine göre genel endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	70,18	42	Hatay	13,36
2	Ankara	51,31	43	Erzincan	13,26
3	İzmir	33,38	44	Giresun	13,02
4	Kocaeli	28,57	45	Düzce	12,87
5	Bursa	25,86	46	Çankırı	12,65
6	Eskişehir	23,82	47	Kastamonu	12,60
7	Antalya	23,61	48	Nevşehir	12,55
8	Konya	19,17	49	Karaman	12,54
9	Tekirdağ	18,57	50	Amasya	12,52
10	Trabzon	18,46	51	Kahramanmaraş	12,23
11	Edirne	18,25	52	Uşak	12,11
12	Sakarya	17,65	53	Ordu	11,91
13	Yalova	17,63	54	Niğde	11,80
14	Kayseri	17,55	55	Çorum	11,63
15	Adana	17,40	56	Gümüşhane	11,60
16	Isparta	16,92	57	Afyonkarahisar	11,35
17	Denizli	16,72	58	Yozgat	11,35
18	Samsun	16,70	59	Sinop	11,35
19	Karabük	16,56	60	Bartın	11,30
20	Çanakkale	16,35	61	Osmaniye	11,10
21	Gaziantep	16,28	62	Bayburt	10,92
22	Mersin	16,09	63	Tokat	10,77
23	Bolu	15,98	64	Kilis	10,72
24	Kırşehir	15,89	65	Diyarbakır	9,76
25	Elazığ	15,87	66	Aksaray	9,29
26	Manisa	15,67	67	Adıyaman	8,83
27	Aydın	15,51	68	Bingöl	8,68
28	Tunceli	15,46	69	Siirt	8,53
29	Muğla	15,28	70	Bitlis	8,05
30	Kütahya	15,09	71	Ardahan	7,99
31	Rize	14,93	72	Şanlıurfa	7,64
32	Kırklareli	14,85	73	Mardin	7,53
33	Zonguldak	14,84	74	Kars	7,43
34	Kırıkkale	14,58	75	Van	7,38
35	Balıkesir	14,51	76	Muş	6,87
36	Artvin	14,43	77	Iğdır	6,85
37	Bilecik	14,25	78	Batman	6,79
38	Sivas	14,24	79	Şırnak	6,73
39	Erzurum	13,94	80	Hakkâri	6,18
40	Malatya	13,87	81	Ağrı	3,47
41	Burdur	13,84			

Kaynak: URAK, 2019: 34.

Ek Tablo 22

2013-2014 dönemine göre genel endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	70,78	42	Erzurum	12,95
2	Ankara	48,99	43	Burdur	12,49
3	İzmir	32,28	44	Düzce	12,48
4	Kocaeli	27,09	45	Amasya	12,37
5	Bursa	24,30	46	Hatay	12,14
6	Eskişehir	23,11	47	Karaman	12,06
7	Antalya	23,07	48	Çankırı	11,95
8	Konya	19,37	49	Uşak	11,90
9	Sakarya	18,23	50	Giresun	11,79
10	Yalova	17,93	51	Kahramanmaraş	11,55
11	Tekirdağ	17,85	52	Kastamonu	11,15
12	Trabzon	17,76	53	Çorum	11,12
13	Edirne	17,28	54	Afyonkarahisar	11,08
14	Adana	17,20	55	Osmaniye	11,04
15	Kayseri	17,12	56	Kilis	10,91
16	Karabük	16,39	57	Niğde	10,81
17	Isparta	16,31	58	Sinop	10,75
18	Denizli	16,27	59	Bayburt	10,66
19	Gaziantep	15,91	60	Ordu	10,56
20	Bolu	15,71	61	Tokat	10,51
21	Çanakkale	15,64	62	Bartın	10,35
22	Kırşehir	15,46	63	Yozgat	9,97
23	Muğla	15,37	64	Diyarbakır	9,48
24	Samsun	15,33	65	Gümüşhane	9,38
25	Manisa	15,19	66	Adıyaman	9,26
26	Aydın	15,15	67	Aksaray	9,10
27	Tunceli	14,89	68	Bingöl	8,66
28	Elazığ	14,86	69	Ardahan	8,34
29	Rize	14,85	70	Kars	7,81
30	Zonguldak	14,75	71	Siirt	7,26
31	Kırklareli	14,55	72	Şanlıurfa	7,19
32	Mersin	14,50	73	Mardin	7,08
33	Bilecik	14,32	74	Van	6,37
34	Kütahya	14,27	75	Bitlis	6,36
35	Balıkesir	14,15	76	Şırnak	6,34
36	Sivas	13,34	77	Muş	6,30
37	Nevşehir	13,24	78	Iğdır	6,09
38	Artvin	13,19	79	Hakkâri	5,70
39	Malatya	13,17	80	Batman	4,87
40	Erzincan	13,11	81	Ağrı	3,45
41	Kırıkkale	13,04			

Kaynak: URAK, 2019: 33.

Ek Tablo 23

2014-2015 dönemine göre genel endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	69,53	42	Düzce	12,80
2	Ankara	48,59	43	Erzurum	12,60
3	İzmir	32,07	44	Afyonkarahisar	12,58
4	Kocaeli	26,90	45	Amasya	12,47
5	Bursa	24,60	46	Uşak	12,35
6	Eskişehir	22,51	47	Erzincan	12,16
7	Antalya	21,72	48	Hatay	11,70
8	Konya	20,05	49	Karaman	11,69
9	Yalova	18,03	50	Çankırı	11,43
10	Sakarya	17,83	51	Giresun	11,36
11	Tekirdağ	17,74	52	Kahramanmaraş	11,29
12	Trabzon	17,35	53	Çorum	11,28
13	Edirne	16,92	54	Kilis	11,20
14	Isparta	16,69	55	Niğde	10,96
15	Kayseri	16,47	56	Bartın	10,88
16	Adana	16,41	57	Bayburt	10,77
17	Bolu	16,15	58	Yozgat	10,71
18	Karabük	16,14	59	Sinop	10,65
19	Denizli	15,92	60	Ordu	10,34
20	Gaziantep	15,87	61	Osmaniye	10,20
21	Kırşehir	15,76	62	Tokat	10,17
22	Mersin	15,71	63	Kastamonu	9,67
23	Çanakkale	15,24	64	Gümüşhane	9,58
24	Samsun	15,24	65	Aksaray	9,46
25	Manisa	15,04	66	Adıyaman	9,30
26	Aydın	14,96	67	Diyarbakır	9,04
27	Muğla	14,92	68	Kars	8,80
28	Kırklareli	14,91	69	Ardahan	7,75
29	Balıkesir	14,73	70	Bingöl	7,61
30	Rize	14,41	71	Şanlıurfa	7,51
31	Zonguldak	14,36	72	Siirt	7,09
32	Kütahya	14,27	73	Bitlis	6,66
33	Bilecik	13,75	74	Van	6,50
34	Burdur	13,29	75	Batman	6,13
35	Tunceli	13,20	76	Iğdır	5,87
36	Malatya	13,06	77	Mardin	5,83
37	Nevşehir	13,01	78	Muş	5,62
38	Artvin	12,99	79	Şırnak	5,36
39	Erzincan	12,94	80	Hakkâri	5,09
40	Kırıkkale	12,84	81	Ağrı	3,37
41	Elazığ	12,83			

Kaynak: URAK, 2019: 32.

Ek Tablo 24

2015-2016 dönemine göre genel endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	69,37	42	Düzce	13,26
2	Ankara	45,83	43	Erzurum	13,06
3	İzmir	33,21	44	Afyonkarahisar	12,94
4	Kocaeli	25,89	45	Amasya	12,72
5	Bursa	24,68	46	Uşak	12,71
6	Eskişehir	22,39	47	Erzincan	12,60
7	Antalya	21,46	48	Hatay	12,57
8	Konya	20,53	49	Karaman	12,42
9	Yalova	18,47	50	Çankırı	12,39
10	Sakarya	18,42	51	Giresun	12,08
11	Tekirdağ	18,21	52	Kahramanmaraş	12,08
12	Denizli	18,02	53	Çorum	11,90
13	Adana	17,77	54	Kilis	11,82
14	Trabzon	17,77	55	Niğde	11,65
15	Edirne	17,29	56	Bartın	11,42
16	Kayseri	16,99	57	Bayburt	10,98
17	Isparta	16,99	58	Yozgat	10,81
18	Aydın	16,74	59	Sinop	10,75
19	Bolu	16,72	60	Ordu	10,72
20	Gaziantep	16,24	61	Osmaniye	10,67
21	Kırşehir	16,11	62	Tokat	10,54
22	Çanakkale	15,99	63	Kastamonu	10,53
23	Mersin	15,87	64	Gümüşhane	9,97
24	Samsun	15,60	65	Aksaray	9,84
25	Muğla	15,57	66	Adıyaman	9,47
26	Karabük	15,27	67	Diyarbakır	9,21
27	Manisa	14,97	68	Kars	9,10
28	Balıkesir	14,77	69	Ardahan	8,96
29	Kütahya	14,44	70	Bingöl	7,97
30	Rize	14,42	71	Şanlıurfa	7,42
31	Zonguldak	14,38	72	Siirt	7,32
32	Bilecik	14,30	73	Bitlis	7,15
33	Kırklareli	13,82	74	Van	6,98
34	Kırıkkale	13,78	75	Batman	6,78
35	Burdur	13,69	76	Iğdır	6,56
36	Sivas	13,61	77	Mardin	6,39
37	Malatya	13,40	78	Muş	5,49
38	Artvin	13,38	79	Şırnak	5,14
39	Elazığ	13,36	80	Hakkâri	5,01
40	Nevşehir	13,32	81	Ağrı	4,90
41	Tunceli	13,29			

Kaynak: URAK, 2019: 31.

Ek Tablo 25

2016-2017 dönemine göre genel endeks değeri ve sıralaması

Sıra	İller	Endeks Değeri	Sıra	İller	Endeks Değeri
1	İstanbul	69,13	42	Artvin	14,30
2	Ankara	46,04	43	Amasya	14,24
3	İzmir	33,80	44	Uşak	14,02
4	Kocaeli	28,39	45	Sivas	13,90
5	Bursa	25,49	46	Hatay	13,86
6	Eskişehir	22,63	47	Nevşehir	13,69
7	Antalya	22,53	48	Giresun	13,49
8	Konya	21,25	49	Çankırı	13,47
9	Yalova	19,55	50	Afyonkarahisar	13,38
10	Sakarya	19,22	51	Çorum	13,31
11	Tekirdağ	19,10	52	Karaman	13,12
12	Trabzon	18,93	53	Kahramanmaraş	12,72
13	Denizli	18,91	54	Yozgat	12,68
14	Edirne	18,69	55	Niğde	12,52
15	Bolu	18,47	56	Sinop	12,43
16	Adana	18,04	57	Bartın	12,32
17	Kayseri	17,94	58	Kastamonu	12,26
18	Isparta	17,72	59	Kilis	12,15
19	Aydın	17,62	60	Osmaniye	12,04
20	Gaziantep	17,59	61	Tokat	11,76
21	Karabük	17,38	62	Ordu	11,73
22	Kırşehir	17,10	63	Gümüşhane	11,08
23	Samsun	17,07	64	Ardahan	10,89
24	Muğla	16,93	65	Bayburt	10,85
25	Çanakkale	16,88	66	Adıyaman	10,72
26	Mersin	16,50	67	Aksaray	10,61
27	Rize	16,42	68	Bingöl	10,45
28	Zonguldak	16,25	69	Diyarbakır	10,23
29	Manisa	16,07	70	Kars	10,10
30	Kütahya	15,75	71	Siirt	9,08
31	Kırklareli	15,74	72	Bitlis	8,72
32	Balıkesir	15,63	73	Mardin	8,13
33	Tunceli	15,42	74	Van	7,96
34	Kırıkkale	15,01	75	Batman	7,77
35	Bilecik	14,95	76	Şanlıurfa	7,74
36	Elazığ	14,88	77	Iğdır	6,97
37	Düzce	14,72	78	Muş	6,89
38	Erzurum	14,44	79	Şırnak	6,59
39	Erzincan	14,44	80	Hakkâri	6,01
40	Burdur	14,39	81	Ağrı	5,35
41	Malatya	14,32			

Kaynak: URAK, 2019: 30.

Ek Tablo 26

2013-2017 dönemi iller itibariyle yerel yönetim cari harcamaları (Bin TL)

İller	2013	2014	2015	2016	2017
Adana	1.096.769	1.214.718	1.459.902	1.772.941	2.078.562
Adıyaman	262.751	300.255	308.791	334.954	375.967
Afyonkarahisar	374.942	389.324	429.535	487.346	538.067
Ağrı	182.755	188.894	214.394	234.847	270.563
Amasya	184.980	189.100	201.209	243.445	257.852
Ankara	4.707.695	4.941.146	5.846.995	6.127.132	6.718.952
Antalya	1.615.726	1.740.656	1.960.844	2.350.875	2.694.512
Artvin	132.198	139.315	159.003	193.502	214.767
Aydın	607.138	506.394	742.794	936.766	1.115.349
Balıkesir	588.332	595.318	972.403	1.152.716	1.354.290
Bilecik	107.480	116.218	138.488	161.321	192.636
Bingöl	167.871	152.213	195.261	210.635	242.140
Bitlis	170.176	167.601	195.525	221.273	267.463
Bolu	164.114	171.884	184.238	222.019	210.364
Burdur	187.891	189.366	205.651	244.036	271.073
Bursa	1.360.068	1.417.034	1.759.615	2.115.744	2.542.650
Çanakkale	281.313	321.124	348.306	413.384	513.252
Çankırı	128.478	131.285	141.399	160.565	194.077
Çorum	269.100	276.514	284.787	346.056	403.270
Denizli	437.807	379.304	555.583	648.036	768.780
Diyarbakır	703.439	602.213	726.862	817.878	1.002.913
Edirne	249.923	261.676	283.456	309.540	356.121
Elazığ	311.594	349.799	362.830	416.995	470.170
Erzincan	164.113	165.396	190.340	228.506	284.312
Erzurum	381.074	392.941	668.949	769.651	664.040
Eskişehir	503.310	501.239	633.312	740.986	837.994
Gaziantep	859.743	874.606	1.105.169	1.255.615	1.495.171
Giresun	243.073	259.660	316.828	406.300	455.267
Gümüşhane	106.611	114.132	134.514	174.310	227.037
Hakkâri	122.621	185.938	140.295	136.735	223.386
Hatay	680.172	544.647	827.997	1.096.454	1.294.306
Isparta	234.987	241.411	261.061	308.383	357.227
Mersin	983.423	1.008.544	1.333.316	1.524.513	1.893.044
İstanbul	10.372.367	11.529.896	13.277.034	15.554.820	18.592.676
İzmir	3.063.906	3.153.419	3.705.851	4.518.845	5.132.711
Kars	153.279	178.728	181.720	196.153	263.084
Kastamonu	226.724	243.854	264.691	296.702	348.341
Kayseri	605.582	602.746	718.078	883.013	1.049.598
Kırklareli	177.735	198.869	212.627	259.923	295.591
Kırşehir	160.442	151.240	165.671	184.482	205.718
Kocaeli	1.379.826	1.401.212	1.559.681	1.795.621	2.115.169
Konya	1.304.753	1.278.962	1.664.147	1.950.696	2.078.225
Kütahya	268.561	286.478	352.873	395.237	446.237
Malatya	425.590	315.122	574.791	592.583	661.995

Ek Tablo 26'nın devamı

Manisa	619.624	563.331	831.864	978.638	1.182.336
Kahramanmaraş	471.668	356.350	551.619	687.589	839.025
Mardin	315.778	203.247	324.122	323.074	439.192
Muğla	629.069	507.371	760.824	971.163	1.068.328
Muş	185.027	198.401	215.397	226.566	247.398
Nevşehir	218.754	211.004	249.397	276.656	278.178
Niğde	182.127	189.049	215.295	221.368	276.832
Ordu	425.020	313.976	413.097	522.749	653.245
Rize	227.014	256.755	289.096	328.855	373.164
Sakarya	511.620	493.625	615.214	691.716	827.057
Samsun	689.543	601.723	709.071	823.004	975.400
Siirt	173.068	202.713	190.994	196.854	220.515
Sinop	144.107	155.649	160.251	180.831	203.805
Sivas	420.696	399.308	428.617	509.997	610.371
Tekirdağ	549.872	482.085	697.883	889.182	1.012.837
Tokat	296.659	327.908	373.233	431.594	528.154
Trabzon	484.975	397.787	472.601	611.386	700.116
Tunceli	79.184	78.794	93.436	95.386	110.821
Şanlıurfa	753.927	540.905	902.435	983.094	1.385.643
Uşak	147.667	159.178	180.432	215.295	264.207
Van	512.575	287.171	600.427	710.032	848.368
Yozgat	286.530	270.415	294.258	341.568	399.459
Zonguldak	358.837	373.043	406.307	450.547	520.759
Aksaray	169.197	177.439	196.774	225.034	260.196
Bayburt	65.719	61.283	70.757	87.489	126.528
Karaman	134.188	147.742	166.177	178.389	233.877
Kırıkkale	190.673	186.753	225.036	245.389	280.011
Batman	239.083	264.451	276.729	312.074	377.594
Şırnak	194.774	210.698	201.724	244.262	292.889
Bartın	87.722	95.907	101.762	112.477	133.277
Ardahan	52.487	61.617	67.819	74.064	95.647
Iğdır	96.885	98.893	110.939	103.462	130.163
Yalova	159.809	156.669	224.759	275.462	306.634
Karabük	103.247	133.074	149.443	175.515	196.141
Kilis	87.527	114.797	145.639	143.232	249.926
Osmaniye	222.399	233.371	285.298	316.580	363.600
Düzce	201.257	181.794	228.677	266.758	305.327

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü, (2020a).

Ek Tablo 27

2013-2017 dönemi iller itibariyle yerel yönetim yatırım harcamaları (Bin TL)

İller	2013	2014	2015	2016	2017
Adana	588.172	226.031	494.598	541.205	883.980
Adıyaman	155.632	161.359	138.505	147.211	228.795
Afyonkarahisar	228.937	241.160	280.302	300.691	390.271
Ağrı	263.843	172.265	156.521	166.429	214.117
Amasya	94.517	101.292	140.775	180.046	202.817
Ankara	3.849.736	2.781.939	2.812.558	3.071.011	4.953.839
Antalya	715.189	350.435	723.643	1.146.949	1.937.356
Artvin	56.125	49.812	79.683	88.347	110.966
Aydın	259.781	85.432	178.103	373.562	277.416
Balıkesir	219.167	105.959	333.510	512.900	680.268
Bilecik	59.109	80.108	83.626	78.192	151.014
Bingöl	132.006	140.065	128.582	108.662	129.051
Bitlis	111.443	177.459	110.179	111.145	172.208
Bolu	102.495	84.965	123.581	117.975	266.858
Burdur	41.163	51.069	57.332	79.021	85.525
Bursa	1.135.517	1.092.237	1.614.406	2.113.519	2.717.736
Çanakkale	200.263	185.172	197.858	249.274	297.676
Çankırı	49.428	58.537	99.014	112.877	120.327
Çorum	172.198	183.824	281.573	331.944	473.951
Denizli	397.329	246.838	491.814	904.599	1.061.520
Diyarbakır	387.011	145.807	341.038	298.951	716.336
Edirne	80.236	83.854	171.934	147.150	179.401
Elazığ	174.648	180.647	213.734	239.470	350.062
Erzincan	77.747	79.676	97.128	110.670	193.490
Erzurum	239.027	120.501	307.433	470.824	1.079.213
Eskişehir	355.432	183.658	196.201	189.041	234.490
Gaziantep	1.234.731	805.087	923.058	1.187.692	1.591.698
Giresun	141.552	149.937	158.287	153.907	185.136
Gümüşhane	60.733	52.246	56.381	83.259	95.126
Hakkâri	68.740	128.692	189.447	159.670	268.587
Hatay	611.039	122.291	346.047	519.260	861.910
Isparta	70.258	60.807	129.482	123.467	178.741
Mersin	466.266	215.598	394.496	600.940	940.514
İstanbul	9.713.906	11.534.244	9.329.599	12.624.189	16.736.000
İzmir	1.812.015	1.533.319	1.979.746	2.509.160	3.324.653
Kars	26.134	72.077	107.751	97.259	181.578
Kastamonu	110.298	142.923	125.995	139.511	191.255
Kayseri	595.856	444.332	572.387	605.531	1.021.964
Kırklareli	92.657	81.528	113.008	110.824	173.299
Kırşehir	108.617	104.746	83.877	117.352	152.714
Kocaeli	1.044.807	776.822	995.112	1.136.430	2.113.300
Konya	1.185.002	1.007.219	1.089.627	1.144.064	1.412.511
Kütahya	197.451	202.750	304.336	286.697	453.182
Malatya	195.988	124.765	132.503	312.374	504.544

Ek Tablo 27'nin devamı

Manisa	360.395	158.377	419.938	548.794	1.151.734
Kahramanmaraş	309.099	102.863	348.038	410.539	769.192
Mardin	156.443	22.091	99.353	137.680	290.648
Muğla	223.314	81.531	197.142	427.855	427.441
Muş	171.374	193.455	173.318	158.694	146.137
Nevşehir	51.745	42.229	110.704	144.273	123.502
Niğde	139.618	109.533	185.440	147.323	223.849
Ordu	125.699	49.050	228.052	288.736	536.297
Rize	53.742	45.751	71.404	53.645	90.361
Sakarya	289.513	192.654	251.604	423.955	571.427
Samsun	426.962	364.833	460.151	678.296	751.920
Siirt	69.217	94.975	99.964	166.906	170.684
Sinop	49.239	41.058	55.403	71.362	80.820
Sivas	204.340	179.917	288.213	279.719	462.614
Tekirdağ	212.196	104.786	318.308	480.704	688.174
Tokat	123.557	130.957	142.936	186.665	264.509
Trabzon	187.778	91.302	186.242	259.936	358.146
Tunceli	38.486	39.234	57.836	55.241	61.210
Şanlıurfa	763.209	169.404	258.008	343.333	761.901
Uşak	104.467	89.937	148.465	215.653	263.708
Van	282.348	34.189	227.756	137.173	353.321
Yozgat	122.700	138.123	213.320	191.802	233.930
Zonguldak	111.481	147.071	108.891	132.009	158.364
Aksaray	94.141	133.520	161.782	190.969	254.829
Bayburt	25.241	42.766	73.607	96.098	116.836
Karaman	134.936	119.229	109.040	125.343	141.898
Kırıkkale	104.369	77.531	80.464	56.827	130.976
Batman	136.971	120.010	122.959	147.818	226.742
Şırnak	191.119	136.313	154.418	410.796	387.856
Bartın	44.716	61.553	73.768	59.428	81.682
Ardahan	44.882	55.940	51.592	43.484	61.027
Iğdır	37.735	37.710	53.444	54.126	64.647
Yalova	71.146	62.663	93.529	138.788	192.309
Karabük	64.075	57.471	80.935	112.989	96.084
Kilis	38.901	20.591	34.351	28.713	39.519
Osmaniye	72.776	67.777	70.161	96.923	206.341
Düzce	57.251	98.320	101.761	172.321	189.780

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü, (2020a).

Ek Tablo 28

2013-2017 dönemi iller itibariyle yerel yönetim transfer harcamaları (Bin TL)

İller	2013	2014	2015	2016	2017
Adana	83.794	115.760	128.174	145.566	208.331
Adıyaman	47.367	70.869	87.683	79.636	90.682
Afyonkarahisar	25.007	33.979	39.653	36.626	59.238
Ağrı	33.256	16.673	56.232	61.859	56.598
Amasya	11.313	13.575	12.846	12.119	14.377
Ankara	1.450.658	1.087.352	888.537	1.711.957	1.769.896
Antalya	126.303	136.017	149.450	162.888	216.242
Artvin	5.567	6.077	4.939	6.840	8.587
Aydın	102.428	28.470	37.716	80.467	80.860
Balıkesir	44.179	42.293	53.842	110.395	116.614
Bilecik	9.366	11.997	16.580	17.504	25.479
Bingöl	11.545	13.276	13.488	15.412	17.571
Bitlis	20.136	26.957	23.029	21.769	19.968
Bolu	23.832	19.923	43.729	35.790	29.404
Burdur	7.893	12.262	11.527	13.817	16.231
Bursa	169.666	214.730	193.697	302.914	430.608
Çanakkale	43.102	44.959	42.245	70.150	75.779
Çankırı	13.140	14.548	30.627	17.601	19.246
Çorum	18.272	22.350	31.297	42.687	67.063
Denizli	85.196	49.565	74.349	109.307	148.369
Diyarbakır	42.142	42.031	53.952	53.300	76.067
Edirne	17.057	19.618	35.991	27.294	31.793
Elazığ	22.513	21.777	26.907	28.239	31.143
Erzincan	13.676	17.042	14.723	13.580	20.669
Erzurum	37.609	38.949	40.449	102.213	169.501
Eskişehir	54.939	90.313	100.611	83.547	100.921
Gaziantep	107.424	215.044	135.306	267.360	436.410
Giresun	25.714	34.923	44.039	37.878	51.743
Gümüşhane	6.128	7.996	15.682	18.628	16.425
Hakkâri	41.098	10.863	12.374	89.811	16.199
Hatay	45.279	37.092	36.177	46.972	86.263
Isparta	20.495	29.400	27.441	21.513	53.678
Mersin	73.434	68.324	88.175	144.606	153.816
İstanbul	1.693.969	2.457.726	2.992.003	4.111.461	3.676.687
İzmir	845.024	884.866	1.005.619	1.088.899	1.039.677
Kars	3.143	8.028	20.289	18.617	19.765
Kastamonu	9.914	12.471	24.430	20.853	24.150
Kayseri	65.886	100.033	124.452	138.708	197.471
Kırklareli	10.964	12.775	18.735	22.835	23.500
Kırşehir	6.330	13.030	20.430	21.853	26.996
Kocaeli	213.433	238.028	189.546	356.238	501.203
Konya	83.109	139.946	183.117	234.512	301.248
Kütahya	24.988	30.127	29.908	34.744	41.356
Malatya	48.566	47.173	59.200	80.006	100.554

Ek Tablo 28'in devamı

Manisa	59.840	59.635	58.256	110.389	117.043
Kahramanmaraş	44.184	28.717	40.810	76.110	70.617
Mardin	11.179	17.192	20.117	36.310	49.789
Muğla	31.525	50.223	76.636	78.295	96.643
Muş	19.204	16.176	16.549	8.133	11.645
Nevşehir	9.984	8.946	13.367	17.591	23.417
Niğde	8.716	8.051	13.017	14.063	16.142
Ordu	20.005	31.042	22.391	86.031	58.161
Rize	19.718	27.369	31.617	31.606	37.467
Sakarya	76.399	61.483	57.765	69.685	111.251
Samsun	73.384	75.447	88.284	110.980	158.294
Siirt	11.911	9.370	11.518	14.863	16.692
Sinop	6.049	4.038	5.200	7.181	9.134
Sivas	19.319	64.874	123.779	149.246	41.275
Tekirdağ	34.047	55.760	72.631	93.012	107.029
Tokat	17.858	21.441	27.847	39.490	45.321
Trabzon	22.345	57.318	30.680	36.098	45.659
Tunceli	5.370	3.913	7.853	4.702	6.996
Şanlıurfa	28.707	23.799	94.500	76.562	107.961
Uşak	13.961	15.293	31.533	22.187	33.043
Van	26.110	10.867	16.592	37.062	130.007
Yozgat	10.570	10.524	15.563	19.426	21.830
Zonguldak	27.216	31.524	35.429	43.591	60.349
Aksaray	10.007	11.381	17.251	24.434	22.946
Bayburt	2.361	3.750	8.886	10.897	10.427
Karaman	32.698	37.669	53.914	37.328	48.594
Kırıkkale	14.146	14.118	16.296	17.964	22.121
Batman	26.380	37.112	84.743	48.893	42.472
Şırnak	11.128	12.580	13.207	17.473	23.107
Bartın	5.427	6.239	4.502	7.853	8.458
Ardahan	5.963	3.598	7.139	5.041	5.295
Iğdır	5.467	3.652	7.432	3.988	4.411
Yalova	11.336	9.932	16.561	15.951	18.845
Karabük	6.811	12.078	11.797	10.944	15.743
Kilis	5.532	5.329	5.474	5.784	8.757
Osmaniye	20.744	27.291	35.737	45.363	39.607
Düzce	13.017	27.180	34.208	33.559	30.237

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü, (2020a).

Ek Tablo 29

2013-2017 dönemi iller itibariyle yerel yönetim harcamaları toplamı (Bin TL)

İller	2013	2014	2015	2016	2017
Adana	1.768.735	1.556.509	2.082.674	2.459.712	3.170.873
Adıyaman	465.750	532.483	534.979	561.801	695.444
Afyonkarahisar	628.886	664.463	749.490	824.663	987.576
Ağrı	479.854	377.832	427.147	463.135	541.278
Amasya	290.810	303.967	354.830	435.610	475.046
Ankara	10.008.089	8.810.437	9.548.090	10.910.100	13.442.687
Antalya	2.457.218	2.227.108	2.833.937	3.660.712	4.848.110
Artvin	193.890	195.204	243.625	288.689	334.320
Aydın	969.347	620.296	958.613	1.390.795	1.473.625
Balıkesir	851.678	743.570	1.359.755	1.776.011	2.151.172
Bilecik	175.955	208.323	238.694	257.017	369.129
Bingöl	311.422	305.554	337.331	334.709	388.762
Bitlis	301.755	372.017	328.733	354.187	459.639
Bolu	290.441	276.772	351.548	375.784	506.626
Burdur	236.947	252.697	274.510	336.874	372.829
Bursa	2.665.251	2.724.001	3.567.718	4.532.177	5.690.994
Çanakkale	524.678	551.255	588.409	732.808	886.707
Çankırı	191.046	204.370	271.040	291.043	333.650
Çorum	459.570	482.688	597.657	720.687	944.284
Denizli	920.332	675.707	1.121.746	1.661.942	1.978.669
Diyarbakır	1.132.592	790.051	1.121.852	1.170.129	1.795.316
Edirne	347.216	365.148	491.381	483.984	567.315
Elazığ	508.755	552.223	603.471	684.704	851.375
Erzincan	255.536	262.114	302.191	352.756	498.471
Erzurum	657.710	552.391	1.016.831	1.342.688	1.912.754
Eskişehir	913.681	775.210	930.124	1.013.574	1.173.405
Gaziantep	2.201.898	1.894.737	2.163.533	2.710.667	3.523.279
Giresun	410.339	444.520	519.154	598.085	692.146
Gümüşhane	173.472	174.374	206.577	276.197	338.588
Hakkâri	232.459	325.493	342.116	386.216	508.172
Hatay	1.336.490	704.030	1.210.221	1.662.686	2.242.479
Isparta	325.740	331.618	417.984	453.363	589.646
Mersin	1.523.123	1.292.466	1.815.987	2.270.059	2.987.374
İstanbul	21.780.242	25.521.866	25.598.636	32.290.470	39.005.363
İzmir	5.720.945	5.571.604	6.691.216	8.116.904	9.497.041
Kars	182.556	258.833	309.760	312.029	464.427
Kastamonu	346.936	399.248	415.116	457.066	563.746
Kayseri	1.267.324	1.147.111	1.414.917	1.627.252	2.269.033
Kırklareli	281.356	293.172	344.370	393.582	492.390
Kırşehir	275.389	269.016	269.978	323.687	385.428
Kocaeli	2.638.066	2.416.062	2.744.339	3.288.289	4.729.672
Konya	2.572.864	2.426.127	2.936.891	3.329.272	3.791.984
Kütahya	491.000	519.355	687.117	716.678	940.775

Ek Tablo 29'un devamı

Malatya	670.144	487.060	766.494	984.963	1.267.093
Manisa	1.039.859	781.343	1.310.058	1.637.821	2.451.113
Kahramanmaraş	824.951	487.930	940.467	1.174.238	1.678.834
Mardin	483.400	242.530	443.592	497.064	779.629
Muğla	883.908	639.125	1.034.602	1.477.313	1.592.412
Muş	375.605	408.032	405.264	393.393	405.180
Nevşehir	280.483	262.179	373.468	438.520	425.097
Niğde	330.461	306.633	413.752	382.754	516.823
Ordu	570.724	394.068	663.540	897.516	1.247.703
Rize	300.474	329.875	392.117	414.106	500.992
Sakarya	877.532	747.762	924.583	1.185.356	1.509.735
Samsun	1.189.889	1.042.003	1.257.506	1.612.280	1.885.614
Siirt	254.196	307.058	302.476	378.623	407.891
Sinop	199.395	200.745	220.854	259.374	293.759
Sivas	644.355	644.099	840.609	938.962	1.114.260
Tekirdağ	796.115	642.631	1.088.822	1.462.898	1.808.040
Tokat	438.074	480.306	544.016	657.749	837.984
Trabzon	695.098	546.407	689.523	907.420	1.103.921
Tunceli	123.040	121.941	159.125	155.329	179.027
Şanlıurfa	1.545.843	734.108	1.254.943	1.402.989	2.255.505
Uşak	266.095	264.408	360.430	453.135	560.958
Van	821.033	332.227	844.775	884.267	1.331.696
Yozgat	419.800	419.062	523.141	552.796	655.219
Zonguldak	497.534	551.638	550.627	626.147	739.472
Aksaray	273.345	322.340	375.807	440.437	537.971
Bayburt	93.321	107.799	153.250	194.484	253.791
Karaman	301.822	304.640	329.131	341.060	424.369
Kırıkkale	309.188	278.402	321.796	320.180	433.108
Batman	402.434	421.573	484.431	508.785	646.808
Şırnak	397.021	359.591	369.349	672.531	703.852
Bartın	137.865	163.699	180.032	179.758	223.417
Ardahan	103.332	121.155	126.550	122.589	161.969
Iğdır	140.087	140.255	171.815	161.576	199.221
Yalova	242.291	229.264	334.849	430.201	517.788
Karabük	174.133	202.623	242.175	299.448	307.968
Kilis	131.960	140.717	185.464	177.729	298.202
Osmaniye	315.919	328.439	391.196	458.866	609.548
Düzce	271.525	307.294	364.646	472.638	525.344

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü, (2020a).

Ek Tablo 30

2013-2017 dönemi iller itibariyle kişi başına GSYH (TL)

İller	2013	2014	2015	2016	2017
Adana	17.288	19.381	21.682	24.157	28.231
Adıyaman	11.504	13.549	14.958	16.300	18.518
Afyonkarahisar	15.914	18.219	20.568	22.775	25.921
Ağrı	7.829	8.486	9.657	11.125	12.764
Amasya	17.660	18.916	22.367	24.469	27.688
Ankara	33.496	36.680	40.679	45.247	51.922
Antalya	27.111	29.693	33.028	32.916	38.383
Artvin	19.935	21.999	24.927	27.483	32.953
Aydın	17.074	19.121	21.292	23.595	28.079
Balıkesir	19.679	22.197	24.172	27.425	32.288
Bilecik	29.995	32.602	35.508	38.274	42.875
Bingöl	11.313	12.811	14.685	16.719	19.180
Bitlis	10.944	12.065	13.162	14.145	15.559
Bolu	27.357	30.673	33.600	35.413	40.011
Burdur	20.701	23.342	26.153	28.457	31.647
Bursa	26.726	29.946	33.501	36.780	43.775
Çanakkale	23.567	26.634	29.236	32.852	38.633
Çankırı	17.046	19.033	21.997	24.816	26.825
Çorum	15.299	17.084	19.418	21.587	24.810
Denizli	21.824	24.772	26.836	30.199	35.816
Diyarbakır	11.492	12.800	14.310	15.812	17.862
Edirne	20.522	23.346	25.396	27.803	32.124
Elazığ	15.440	16.946	19.116	21.091	24.239
Erzincan	21.459	22.948	24.425	27.206	32.064
Erzurum	13.657	15.442	17.479	19.825	23.117
Eskişehir	26.203	28.824	32.084	35.207	40.544
Gaziantep	16.222	18.788	21.731	23.789	27.918
Giresun	13.597	14.967	19.361	18.970	22.320
Gümüşhane	16.822	18.356	19.526	19.510	21.508
Hakkâri	10.394	11.660	12.845	15.093	17.860
Hatay	14.959	16.702	18.991	21.412	25.893
Isparta	18.621	20.975	22.698	26.445	29.840
Mersin	18.630	21.217	24.128	26.872	31.318
İstanbul	39.468	43.645	49.773	54.933	65.195
İzmir	27.983	31.179	34.261	37.817	45.102
Kars	10.909	12.433	15.252	16.784	19.554
Kastamonu	17.733	19.917	22.062	24.254	28.149
Kayseri	20.999	23.129	25.500	28.186	33.004
Kırklareli	25.163	27.870	30.392	33.300	38.951
Kırşehir	16.086	17.620	19.915	22.651	26.787
Kocaeli	39.174	43.521	48.806	53.267	64.817
Konya	18.187	20.981	23.659	25.958	30.372
Kütahya	17.592	19.799	22.102	24.365	29.018

Ek Tablo 30'un devamı

Malatya	13.809	15.207	17.910	19.640	22.407
Manisa	21.430	24.300	27.331	30.342	35.664
Kahramanmaraş	14.206	15.764	17.914	19.554	22.910
Mardin	11.818	13.286	15.259	16.674	19.593
Muğla	24.360	27.061	29.968	32.017	37.530
Muş	10.945	11.734	12.957	14.248	16.505
Nevşehir	16.746	18.979	21.774	22.918	25.838
Niğde	15.101	17.491	20.649	21.632	24.950
Ordu	12.796	14.575	19.265	18.433	22.317
Rize	19.607	22.329	24.996	27.516	32.854
Sakarya	21.666	24.359	28.006	30.493	36.295
Samsun	17.154	19.224	22.026	23.823	27.280
Siirt	11.184	12.232	13.062	14.439	16.480
Sinop	16.243	17.134	18.873	21.197	23.584
Sivas	16.943	18.480	20.831	23.155	26.872
Tekirdağ	29.846	33.259	36.414	40.083	47.838
Tokat	12.850	14.093	16.598	17.886	20.147
Trabzon	19.498	22.073	24.937	27.228	31.677
Tunceli	19.960	22.301	24.768	28.613	33.776
Şanlıurfa	8.841	9.773	11.256	12.161	14.108
Uşak	19.740	21.916	23.607	26.530	31.687
Van	9.280	9.913	10.548	12.378	14.028
Yozgat	13.933	15.688	18.165	20.385	22.817
Zonguldak	16.383	18.448	20.436	23.073	27.648
Aksaray	15.193	18.229	21.211	22.673	26.529
Bayburt	14.752	15.854	17.952	19.433	21.266
Karaman	22.168	24.452	27.739	29.369	35.226
Kırıkkale	18.289	19.594	22.240	24.152	31.402
Batman	10.928	11.794	12.575	14.015	16.914
Şırnak	11.337	12.186	13.910	15.737	18.849
Bartın	15.592	17.275	19.208	21.225	24.212
Ardahan	12.777	13.909	17.703	19.765	23.130
Iğdır	12.722	13.734	16.190	17.506	22.312
Yalova	24.461	28.517	32.277	35.880	42.359
Karabük	18.657	21.064	23.261	25.662	30.643
Kilis	13.010	13.648	17.489	18.577	21.756
Osmaniye	13.946	15.878	17.442	19.758	23.694
Düzce	20.844	24.032	28.163	29.760	33.893

Kaynak: TÜİK, (2020a).

Ek 31.

Etik Kurul İzni

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Etik Kurulu

Sayı : E-84026528-050.01.04-2100033087
Konu : Başvuru İncelenmesi

03.03.2021

Sayın Öğr. Gör. Mehmet ÖKSÜZ

Yürütücülüğünüzü yapmış olduğunuz 2021-YÖNP-0067 nolu projeniz ile ilgili Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'nun almış olduğu 25.02.2021 tarih ve 04/46 sayılı kararı aşağıdadır.

Bilgilerinize rica ederim.

KARAR:46- Öğr. Gör. Mehmet ÖKSÜZ'ün sorumlu yürütücülüğünü yaptığı “Türkiye’de Yerel Yönetim Harcamalarının İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Seviyesine Etkileri” başlıklı araştırmasının, Bilimsel Araştırmalar Etik Kurul ilkelerine **uygun olduğuna** oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Salih Zeki GENÇ
Kurul Başkanı

Belge Doğrulama Kodu: UETUCTT

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Takip Adresi: dogrulama.comu.edu.tr

Adres: Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi Çanakkale

Telefon No: (0 286) 2180018

e-Posta:

Kep Adresi: comu@hs01.kep.tr

Faks No:

İnternet Adresi:

Bilgi için :

Vildan Kapucu

Fen Bilimleri Enstitüsü Etik

Kurulu Memur

Telefon No:

(0 286) 2180018 - 14071

